Roman Haczkiewicz

Książęcy klasztor i kościół Mariacki w Żaganiu

Przewodnik

Roman Haczkiewicz

Książęcy klasztor i kościół Mariacki w Żaganiu

Przewodnik

Ridero

2023

© Roman Haczkiewicz, 2023
ISBN 978-83-8189-514-9
Książka powstała w inteligentnym systemie wydawniczym Ridero

SPIS TREŚCI

Słów kilka do czytelnika 6
Żagań 8
Krótko o historii 13
Przewodnik po kościele 67
Otoczenie kościoła 69
Wnętrze kościoła 78
Nawa główna, środkowa 78
Prezbiterium 91
Ołtarz główny Zwiastowania NMP 95
Nawa boczna, południowa 97
Nawa boczna, północna 105
Wieża kościelna 109
Przewodnik po klasztorze 113
Wnętrza klasztorne — parter 115
Korytarz wschodni 115
Kaplica p.w. św. Anny 121
Korytarz północny z pocztem opatów 122
Kapitularz zwany salą opacką 133
Wnętrza klasztorne — pierwsze piętro 136
Biblioteka 139
Kościoły filialne parafii p.w. WNMP 151
Kościół p.w. apostołów Piotra i Pawła 153
Kościół p.w. Ducha Świętego 156
Postacie 159
Ludolf Oppil 161
Marcin Rinkenberg 161
Paweł Lemberg 164
Jan Ignacy Felbiger 165
Benedykt Strauch 167
Joseph Stenzel 169
Lista przeorów klasztoru kanoników regularnych i lista prepozytów Ducha Świętego w Żaganiu 170

Lista sprawujących funkcję proboszczów parafii żagańskiej po likwidacji klasztoru kanoników regularnych oraz księży i sióstr zakonnych związanych z Żaganiem 172
Bibliografia oraz spis i źródła ilustracji 175
Bibliografia 177
ilustracje 186

Jadwidze i Janowi — Rodzicom

SŁÓW KILKA DO CZYTELNIKA

Justorum sapientia est, vera ut sunt diligere.

Obecne wydanie książki *Książęcy klasztor i kościół Mariacki w Żaganiu* jest już trzecim z kolei. Pierwsze wydanie ukazało się w 2003 roku pod tytułem *Kościół Mariacki w Żaganiu,* a drugie w 2019 roku pod tym samym tytułem co obecne.

W porównaniu z wydaniem pierwszym, w książce z 2019 roku Czytelnik znalazł nowe informacje dotyczące świątyni i klasztoru, dodano także wzmianki o życiu religijnym w mieście, zmieniono układ książki i ilustracje.

W wydaniu obecnym zmieniono część ilustracji, uaktualniono i uzupełniono tekst o kilka ważnych, a wcześniej nie opublikowanych informacji.

Przewodnik przeznaczony jest dla turystów, osób interesujących się dziejami Dolnego Śląska, miłośników sztuki sakralnej oraz tutejszych parafian. Jego celem jest popularyzacja historii żagańskiej świątyni, która od drugiej połowy wieku XIII do początku XIX wieku pełniła podwójną rolę — kościoła klasztornego i parafialnego, a obecnie jest jedną z czterech świątyń parafialnych należących do Kościoła rzymskokatolickiego w Żaganiu p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny.

Zastosowane oznaczenia w tekście:

* data urodzenia,

^ data święceń kapłańskich,

\+ data śmierci.

Imiona podano w wersji oryginalnej, a imiona władców, książąt żagańskich i opatów spolszczono.

Wszystkie tłumaczenia (z łaciny i języka niemieckiego), rzuty i współczesne fotografie o ile nie zaznaczono inaczej wykonał autor.

W książce zamiennie użyto terminów „kanonik regularny" i „augustianin". Gwoli ścisłości, augustianami zwani są członkowie zgromadzenia zakonnego powstałego po zjednoczeniu wspólnot eremickich, a kanonicy regularni to zakon klerycki. Żagańskie zgromadzenie powstało zgodnie z regułą św. Augustyna i stąd przyjęto powszechnie w przypadku kanoników regularnych reguły św. Augustyna użycie krótszego (acz czasem mylącego) terminu „augustianin".

Roman Haczkiewicz
Żagań-Konin Żagański, VI 2023 r.
rhaczkiewicz@gmail.com

Motto — patrz podrozdział *Biblioteka, malowidła Ecclesia i sapientia.*

ŻAGAŃ

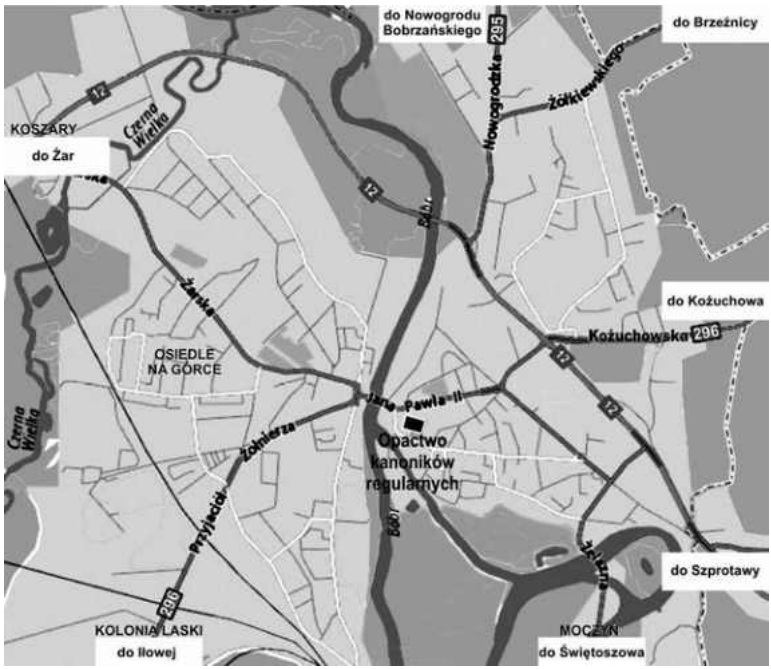

Schematyczny plan miasta Żagania

Komunikacyjnie i geograficznie

Do Żagania dojechać można pociągiem lub samochodem drogami: **nr 18 (E26)** — zjazd na Świętoszów lub na węźle Iłowa — kierunek Żagań; **nr 12** — od wschodu przez Szprotawę, od zachodu przez Żary; **nr 296** — od północnego wschodu przez Kożuchów, od południa przez Iłowę; **nr 295** — od północy przez Nowogród Bobrzański; oraz **drogą lokalną** przez Brzeźnicę — od północnego

wschodu.

Miasto położone jest w dolinie środkowego Bobru — lewobrzeżnego dopływu Odry, na wysokości 103 metrów nad poziomem morza. Rzeka Bóbr wcina się tu głęboko w Wał Trzebnicki, dzieląc go na Wzniesienia Żarskie po stronie zachodniej oraz Wzgórza Dalkowskie po stronie wschodniej. Stąd w obrębie miasta występuje znaczna różnica wysokości względnej pomiędzy korytem Bobru a wierzchowiną wynosząca do około 40 metrów. Położenie geograficzne miasta określają współrzędne 15° 19′ długości geograficznej wschodniej oraz 51° 37′ szerokości geograficznej północnej.

Teren zajmowany przez miasto należy do mikroregionu Kotlina Żagańska, położonego w mezoregionie Bory Dolnośląskie, przynależącego do makroregionu — Nizina Śląsko-Łużycka, która zalicza się do podprowincji — Nizina Śląsko-Łużycka, czyli części prowincji Niż Środkowoeuropejski.

Historycznie i administracyjnie

Pierwsza pisana wzmianka o Żaganiu i pobliskim Nowogrodzie Bobrzańskim, a dokładniej o kasztelanach żagańskim i nowogródzkim, pojawiła się w dokumencie wystawionym przez książęcą kancelarię Henryka I Brodatego w maju 1202 roku. Wśród świadków wymienieni zostali kasztelan żagański (*Stephan de Sagan)* i kasztelan Nowogrodu Bobrzańskiego (*Vizlaus de novo castro*).

Prawa miejskie Żagań otrzymał między 1253 (lokacja Głogowa) a 1260 rokiem (lokacja sąsiedniej Szprotawy na wzór Żagania). Dzięki przeprawie przez rzekę i szlaku handlowemu, *Drodze Solnej* zwanej *Niskim (Dolnym) Traktem*, miasto szybko się rozwijało. Jeszcze w XIII wieku stało się siedzibą jednego ze śląskich księstw, a w czasach pruskich — siedzibą powiatu znajdującego się w Prowincji Śląskiej.

Od 1999 roku Żagań znajduje się w województwie lubuskim. Jest miastem powiatowym. Wcześniej należał do województwa zielonogórskiego, a do 1950 roku związany był z Wrocławiem. Według danych Urzędu Statystycznego w Zielonej Górze gminę miejską Żagań w styczniu 2022 roku zamieszkiwało niemal 23 000 osób.

Legendarnie i turystycznie

Według zapisku w *Kronice* Esaiasa Fybinga z 1615 roku gród *Zagan* miała założyć *Zaganna*, córka Wandy i wnuczka króla Kraka, około 700 roku, nieco na północ od dzisiejszego miasta (w rejonie Starego Żagania). Już jako miasto Żagań (używano także nazwy Żegań i Zagan (Sagan)) stał się rezydencją książęcą i opacką — mimo zniszczeń dokonanych w mieście w czasie walk w 1945 roku oraz podpaleń i rozbiórek (w Żaganiu burzono zabytkowe kamienice jeszcze w latach 70. XX wieku) wciąż można tu zobaczyć wiele cennych pamiątek minionej świetności.

Kilka propozycji zwiedzania

Żagań opacki: opactwo kanoników regularnych (kościół Mariacki, klasztor, konwikt i spichlerz), pomnik wotywny, kościoły p.w. Ducha Świętego (d. parafialny i szpitalny, obecnie filialny) i p.w. Nawiedzenia NMP (d. pielgrzymkowy, następnie cmentarny, obecnie parafialny) z Bożym Grobem (na cmentarzu obok kościoła), romański kościółek w Starym Żaganiu (d. p.w. św. Wincentego, obecnie filialny p.w. NMP Królowej Polski).

Żagań książęcy: park i pałac książęcy wraz z pałacykiem Wdowim i kamerą książęcą (obecnie Urzędem Miasta i Sądem Rejonowym), szkoła dla dzieci z biednych rodzin, szpital książęcy św. Doroty, elektrownia wodna (ul. Żelazna), mauzolea rodu Bironów w wieży kościoła Łaski (świątynię zburzono w latach 60. XX wieku) — część protestancka rodziny i w kościele p.w. Krzyża Świętego — część katolicka, grobowiec księżnej Pauliny Racheli Elżbiety (cmentarz na Górce), pomniki książąt piastowskich w kościele Mariackim.

Wśród pozostałych zabytków miasta warto wyliczyć: średniowieczne mury miejskie, kamienice w historycznym centrum (renesansowe, barokowe, eklektyczne), wieżę ratusza przebudowaną w XIX wieku w stylu neorenesansowym, budynki fabryczne (przy ulicach: Dworcowej, Fabrycznej i Bolesława Chrobrego), wieżę ciśnień, kompleks kolejowy (stacja, perony, wieża ciśnień), pomniki i tablice upamiętniające Johannesa Keplera.

Miasto w czasie wojen światowych było miejscem rozlokowania dużych obozów jenieckich. Funkcjonowały tu także już w czasach pruskich koszary wojskowe. Obecnie zobaczyć można tereny obozów jenieckich z II wojny światowej Stalag VIII C i Luft 3 wraz z muzeum, cmentarzem i mauzoleum 50 lotników zamordowanych po słynnej *wielkiej ucieczce*, cmentarze i kwatery wojskowe (ul. Lotników Alianckich i ul. Kożuchowska — I i II wojna światowa), tablice pamiątkowe (m.in. na osiedlu mieszkaniowym przy ul. Bema — ku czci powstańców wielkopolskich internowanych w 1919 roku). Dzieje polskich wojsk pancernych można poznać zwiedzając *Salę Tradycji Czarnej Dywizji — 11. Lubuskiej Dywizji Kawalerii Pancernej* (ul. Żarska).

Krótko o historii

W 1217 roku książę Henryk I Brodaty ufundował klasztor kanoników regularnych reguły św. Augustyna (popularnie zwanych augustianami) w Nowogrodzie Bobrzańskim. Jak chce tradycja, stało się to na prośbę małżonki księcia, Jadwigi — uznanej w 1267 roku za świętą.

Początkowo uposażenie klasztoru było skromne, a zakonnicy przejęli istniejący kościół w Nowogrodzie Bobrzańskim p.w. św. Bartłomieja. Dziesięć lat po fundacji konsekrowano ukończony kościół klasztorny p.w. Maryi Dziewicy, obok którego znalazły się zabudowania konwentu. Kościół wybudowano na południe od grodu przy ujściu rzeki Brzeźnicy do Bobru.

Klasztor szybko powiększał swoją własność ziemską, rozwijał się i bogacił. Jeszcze w latach 60. XIII wieku stał się opactwem należącym do kongregacji arrowezyjskiej.

POLACY W KLASZTORZE

Wśród świadków na zachowanych dokumentach z XIII wieku występują pierwsi kanonicy nowogródzcy. Wielu z nich miało polskie imiona: Zdzisław (*Zdislaw*), Bogusław (*Boguslaw*), Świętosław (*Swentossius*), Bogdan… W XIV wieku polskie imiona wśród kanoników stają się już rzadkością, wciąż jednak w klasztorze są augustianie głoszący wiarę po polsku, np. *kaznodzieja Polaków i Słowian (Prediger der Polen und Slaven)* Mikołaj z Kalisza.

Z biegiem czasu rola położonego na uboczu Nowogrodu Bobrzańskiego słabła. Co najmniej od 1260 roku Żagań był już miastem i w wyniku podziału księstwa głogowskiego między synów Konrada I stał się siedzibą książęcą. Nic więc dziwnego, że zajmujący się duszpasterstwem kanonicy regularni zaczęli myśleć o przeniesieniu głównej siedziby do niedalekiego Żagania. Stało się tak 8 maja 1284 roku. Książę Przemysław (Przemko) z rodu Piastów śląskich, pan Żagania, prawnuk św. Jadwigi, za zezwoleniem swoich braci Konrada II Garbatego i Henryka III głogowskiego oraz za pośrednictwem biskupa wrocławskiego Tomasza II, przeniósł na prośbę kanoników główną siedzibę konwentu z Nowogrodu Bobrzańskiego do Żagania. Książę przekazał zakonnikom kościół parafialny wraz z prawami i obowiązkami związanymi z przejęciem parafii

Portret fundatora klasztoru w Nowogrodzie Bobrzańskim księcia Henryka I Brodatego (+1238) z kapitularza (obecnie Muzeum w Zielonej Górze).

miejskiej. Otrzymali oni znajdujące się w pobliżu miasta kaplice: Ducha Świętego, Krzyża Świętego i św. Wawrzyńca. Ówczesny proboszcz Albert zrezygnował ze stanowiska i wstąpił do zakonu. Zakonnicy zachowali jednocześnie prawo patronatu w Nowogrodzie Bobrzańskim.

Nieznany jest pierwotny wygląd ani dokładna data założenia kościoła w Żaganiu. Dawni kronikarze przyjmują, że świątynia powstała już w 1183 roku, w czasie rządów piastowskiego księcia Bolesława I Wysokiego. W pierwszym okresie kościół należał do parafii w Starym Żaganiu. Śladem pierwotnej budowli jest zachowany w kamiennym licu gotyckiej elewacji prezbiterium romański ceglany łuk okienny. Według tegoż śladu kościół zajmował część obecnego prezbiterium. Pierwsza źródłowa wzmianka o kościele pochodzi z dokumentu biskupa wrocławskiego Tomasza II, określającego wielkość archiprezbiteriatów krośnieńskiego i żagańskiego z 1272 roku. Początkowo wzniesiony był p.w. Trójcy Świętej i Matki Bożej.

KSIĄŻĘCY KLASZTOR MARYI PANNY KANONIKÓW REGULARNYCH REGUŁY ŚW. AUGUSTYNA W ŻAGANIU

Kanonicy po przenosinach głównej siedziby do Żagania (1284) urządzili w Nowogrodzie Bobrzańskim prepozyturę. Przetrwała ona wszystkie zawirowania dziejowe i zlikwidowana została dopiero w 1810 roku wraz z kasatą całego opactwa. W średniowieczu klasztor posiadał także prepozytury: w Worinie na Ziemi Lubuskiej (koło Seelow, na zachód od Lubusza w latach 1226—1398), w Bytomiu Odrzańskim (1222—1469, 1487—1564) i w Zielonej Górze (1423—1570). Ponadto w tych samych latach co prepozytura nowogródzka działała prepozytura *Ducha Świętego* przy szpitalu i kościele tegoż wezwania znajdującym się za murami miasta Żagania na przedmieściu kożuchowskim. Augustianie stopniowo pomnażali też swoje dobra i liczbę parafii o Grotów na Ziemi Przewózkiej, Kłobuczyn i Kwielice w okolicach Głogowa, kościoły i wioski między Żaganiem i Nowogrodem Bobrzańskim, w okolicach Kożuchowa oraz na Łużycach Dolnych w okolicach Żar.

Początkowo warunki, w jakich pełnili swą posługę augustianie w Żaganiu, były skromne. Sytuacja polepszyła się, gdy 9 sierpnia 1299 roku książę Konrad II Garbaty, będący także prepozytem lubuskim, następnie prepozytem wrocławskim i niedoszłym patriarchą akwilejskim, podarował zakonowi *dom murowany i dom ka-*

mienny — pierwszy zamek żagański znajdujący się obok kościoła (w kierunku północnym). Prace budowlane przy klasztorze ruszyły za 6. opata, Jana I, kiedy to powstała kaplica klasztorna (obecna zakrystia dobudowana do budynków podarowanych przez księcia) oraz sypialnia (dormitorium). Stopniowo powstawały także inne budynki. Na zachód od pozostałych zabudowań usytuowano dom opata, kuchnię, jadalnię letnią i zimową (refektarze). Na początku XIV wieku augustianie najprawdopodobniej rozebrali stary, romański kościół i wznieśli większy gotycki z kamienia polnego.

W drugiej połowie XIV wieku w przyziemiu pod refektarzem zimowym wzniesiono piec, obok (od strony zachodniej) przylegała do niego kuchnia. Ponieważ poziom terenu był tam niższy, po jego niwelacji przyziemia budynków stały się piwnicami, piętra zaś — parterami (świadczą o tym zamurowane okna w obecnych piwnicach pod plebanią, holem i dziedzińcem klasztornym). Podjęto także budowę wirydarza. Otaczający go krużganek połączył kościół z budynkami klasztornymi. Na wieży kościoła Mariackiego zamontowano jeden z pierwszych mechanicznych zegarów na Śląsku.

8. opat, Trudwin, 1 grudnia 1333 roku zawarł porozumienie z władzami miejskimi o współfinansowaniu przez miasto prac przy rozbudowie i remontach kościoła, chóru, wieży, dzwonów i witraży. Za rządów 12. opata, Jana II, powstała m.in. latryna usytuowana nad fosą (na jej fundamentach do dziś stoi budynek z końca XIX wieku) oraz pracownia krawiecka, co wiązało się prawdopodobnie ze zmianą reguły nakazującej noszenie nowych habitów. Prace w klasztorze trwały niemal bezustannie, np. dokument z 1367 roku podaje, iż 11. opat, Mikołaj I, zwrócił się do rady miejskiej z prośbą o dostarczenie cegieł, dachówek i dwudziestu fur kamienia oraz o oszklenie okna nad drzwiami. Wskutek prac w prezbiterium za zgodą księcia zamurowano dwoje drzwi, po czym powstały nowe. Z innych dokumentów, przy okazji darowizn i fundacji, dowiedzieć się można o istnieniu w kościele ołtarzy: apostołów, św. Bartłomieja, św. Katarzyny, św. Marcina, Jana Chrzciciela, Bożego Ciała… 15. opat, Ludolf, przebudował skrzydło wschodnie klasztoru, powstała kaplica p.w. św. Anny, a nad nią —

Henryka IV Wierny (+1342), był pierwszym z pochowanych pod posadzką prezbiterum książąt piastowskich. Obecnie płytę nagrobną księcia zobaczyć można w przybudówce do wieży (wejście od nawy południowej).

biblioteka (w miejsce sypialni przeniesionej do nowo postawionego przy murze obronnym budynku). Pod koniec średniowiecza żagańska biblioteka klasztorna posiadała około 1000 woluminów

Kanonik Maciej z czeskich Roudnic adoruje Matkę Bożą — ozdobny figuralny inicjał z Mszału stworzonego przez Marcina w żagańskim skryptorium w latach 1422—1424 (obecnie Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu).

i była jedną z największych na Śląsku obok księgozbiorów bratniego klasztoru we Wrocławiu oraz cystersów z Lubiąża, Krzeszowa, Henrykowa i dominikanów wrocławskich. Wiele książek powstało w klasztorze dzięki pracy skryptorów. Prace w klasztorze obejmowały także: łaźnię, pałac opacki, izbę chorych. Przy rozbudowie kościoła wyburzono krużganek od strony południowej. Budowa, za zezwoleniem klasztoru, została wykonana przez miasto.

O materialnych podstawach bytu zakonników w czasach średniowiecza dowiedzieć się można z lektury zestawu czynszów opata Ludolfa z 1417 roku. Opłaty na rzecz klasztoru były zróżnicowane i zależały od zasobności wioski. Najwyższymi świadczeniami objęte były wsie położone na żyznych podgłogowskich glebach, Kłobuczyn i Kwielice. Pierwsza wieś płaciła rocznie 18 grzywien,

41 groszy i 10960 kg zbóż, druga — 50 grzywien, 17 groszy, 10 halerzy i 6120 kg zbóż. Brunów (między Chocianowem i Lubinem) obłożony był opłatą w wysokości 27 grzywien, 62 groszy, 5400 kg zboża, dostarczył też 66 kur. Wsie uboższe opodatkowano na niższe kwoty, np. Grotów (na Ziemi Przewózkiej) — 18 grzywien i 24 grosze. W sumie do świadczeń na rzecz klasztoru zobowiązane były 33 miejscowości. Roczny dochód wynosił 419 grzywien, co odpowiadało cenie średniej wielkości wsi. Byt zakonnikom zapewniały ponadto dochody z produkcji młynów oraz licznych sprawnie zarządzanych folwarków klasztornych. W folwarkach — oprócz pól uprawnych — znajdowały się sady, pastwiska przeznaczone na hodowlę bydła i owiec oraz stawy dostarczające ryby. W 1417 roku przekazano kanonikom żagańskim: 84960 kg zboża, 2700 kg mąki, 100 szynek, 660 kur, 40 kop jaj, 60 serów, 78 kg łoju, 13 kg wosku. Przekazywane dochody wykorzystywano także do utrzymania prowadzonych przez augustianów szpitala Ducha Świętego i przytułku, a produktami wspomagano biednych i bezdomnych.

POGRZEB EKSKOMUNIKOWANEGO KSIĘCIA

14 marca 1397 roku w wyniku odniesionej rany na turnieju rycerskim w Legnicy w Szprotawie zmarł Henryk VIII Młodszy (zwany Wróblem), tytułujący się początkowo *panem na Kożuchowie i Zielonej Górze*. Po pogrzebie księcia biskup wrocławski ogłosił, że zmarły był ekskomunikowany. Jego ciało nakazano wydobyć z grobu i dopiero po ośmiu dniach po zezwoleniu biskupa opat Ludolf uwolnił zmarłego od ekskomuniki, a trumnę ponownie złożono do grobowca pod prezbiterium kościoła.

Zakon wielokrotnie dawał dowody wewnętrznej dyscypliny i mimo okresów rozprzężenia zarówno husyci, jak i później protestanci nie znaleźli tu wielkiego posłuchu. Tylko w XV wieku dwukrotnie redagowane były statuty klasztorne.

UWIĘZIONY OPAT

Książę żagański Jan I przez kanoników nazwany został Tyranem. Jego panowanie okazało się długim pasmem zatargów z klasztorem. Podłożem konfliktów było materialne prosperity zakonu. Do eskalacji konfliktu między księciem i klasztorem doszło po wyborze nowego opata, Henryka II Leslava. Gdy książę zażądał przekazania młyna, przełożony żagańskich augustianów odmówił. Pojmany i uwięziony w lochach

Inicjał ze św. Augustynem i modlącym się 16. opatem Henrykiem II Leslavem z Mszału Marcina z Roudnic.

zamkowych, po trzech miesiącach książę kazał związać opata i wozić na wozie po ulicach miasta, by dodatkowo go upokorzyć — po czym wtrącono go ponownie do więzienia. Biskup wrocławski, Konrad IV Starszy, brat stryjeczny Jana I, nie kwapił się do potępienia krewniaka. Ówczesny przeor zwrócił się o pomoc do Stolicy Apostolskiej. Do rozpatrzenia zatargu oddelegowano biskupa poznańskiego Andrzeja. Tymczasem w zamkowych lochach niewidomego na jedno oko opata całkowicie oślepiono. Po oswobodzeniu opat wyjechał do prepozytury klasztoru w Zielonej Górze, gdzie na terytorium księcia Henryka IX, nie sięgała władza Jana I.

HUSYCI I CZESCY UCHODŹCY

Żagańskie opactwo udzieliło gościny wielu czeskim kanonikom uciekającym przed husytami. Był wśród nich m.in. Marcin z Roudnic, który w podzięce skopiował wspaniale iluminowany mszał w latach 1422—1424.

Husyci zaatakowali Żagań w kwietniu 1429 roku. Na szczęście zakonnicy pochowali kosztowności klasztorne, choć część wpadła w ręce najeźdźców, a książę Jan I żagański wypłacił agresorom kontrybucję w wysokości 600 reńskich guldenów, aby zapobiec rabunkom.

CZARNA ŚMIERĆ

Pożary, powodzie i zarazy wielokrotnie dały się we znaki miastu i klasztorowi. W 1450 roku w okolicach miasta i na Łużycach szerzyła się zaraza nazwana *wielką* ze względu na ilość ofiar. Według kronikarza zmarło 3000 mieszkańców Żagania i 20 kanoników. W klasztornej kronice zanotowano także proroczy sen jednego z kanoników. Zobaczył w nim siebie wraz z kilkunastoma innymi augustianami wychodzących przez bramę klasztorną. Imiona kanoników zapamiętał i rankiem opowiedział sen przeorowi. Wkrótce wszyscy przez niego wymienieni zmarli.

KAZANIA KAPISTRANA

W 1453 roku wraz ze swoimi towarzyszami w Żaganiu pojawił się nuncjusz apostolski Jan Kapistran. Sławny kaznodzieja i późniejszy święty 10 stycznia 1453 roku wygłosił u franciszkanów kazanie piętnujące zabawy, noszenie modnych ubrań i długich włosów. Na apel Jana rozpalono przed kościołem ognisko, do którego wrzucano przedmioty zbytku, kości do gry i zgolone włosy.

W czasie walk o miasto między braćmi, przedstawicielami ostatniego pokolenia tutejszych Piastów, książętami Baltazarem i Janem II, w 1472 roku wybuchł pożar w mieście. W jego wyniku runęły sklepienia w kościele i bibliotece. W 1479 roku odbyło się

W antyfonarzu z 1446 roku fundacji 17. opata Henryka III Stislava na jednej z miniatur inicjału „S" przedstawiono kapłana udzielającego Komunii świętej grupie wiernych klęczących przy ołtarzu. Jest to najstarsze znane przedstawienie liturgiczne Komunii świętej zachowane na terenie obecnej Polski (obecnie Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu).

poświęcenie odnowionego kościoła przez biskupa Rudolfa. Poświęcono go czci Trójcy Świętej, Maryi Dziewicy, Jana Chrzciciela, św. Jadwigi i św. Augustyna. Wkrótce, bo już w 1486 roku nowy, jeszcze większy pożar zniszczył kościół i klasztor. Zniszczenia okazały się poważne. Zdołano jednak uratować część wyposażenia i zbiorów biblioteki. W tym samym roku zawaliły się wyższe partie murów, uszkadzając dwa sklepienia, jedno w pobliżu wieży (w środku kościoła), drugie nad biblioteką. Po długich rozważaniach nad obowiązkiem odbudowy świątyni miasto zgodziło się partycypować w kosztach prac. Odbudowywany kościół postanowiono znacznie powiększyć. Prace rozpoczęto od prezbiterium (z 1490 roku pochodzi informacja o ołtarzu głównym i małych or-

Książę Jan I żagański (+1439) na XVIII wiecznej „kopii" płyty nagrobnej — ściana w nawie północnej.

ganach). Nowy schodkowy szczyt zachodni udekorowany został sterczynami i blendami w pięciu rzędach. Powstał też szczyt od strony wschodniej. W nawach założono sklepienia. Przy okazji nawa południowa została znacznie poszerzona i połączona z wieżą, zaś północną podwyższono do wysokości nawy południowej. Wspomniana wieża wzniesiona została od podstaw. Rozpiętość jej przęseł była większa w porównaniu z poprzednią, co spowodowało widoczną asymetrię w rozstawie filarów północnych (zachowano stare) i południowych (nowe, dopasowane rozstawem do wieży). Wnętrze wzbogaciło się o pięć ołtarzy, sprawionych na koszt cechów i mieszczan. Warto wspomnieć, iż w tym czasie, na przełomie XV i XVI wieku, działały w Żaganiu warsztaty — nieznanego z imienia twórcy ołtarzy i strzecha murarska specjalizująca się w wykonywaniu sklepień (w tym sieciowych i kryształowych). W 1515 roku zakończono większość prac. Uroczystej konsekracji odnowionej i powiększonej świątyni dokonał sufragan wrocławski Henryk Füllstein w 1520 roku.

PIASTOWIE GŁOGOWSKO-ŻAGAŃSCY

Pierwszym Piastem żagańskim był Przemko (+1289), kolejnym Konrad II Garbaty (+1304). Po śmierci braci Henryk III głogowski (+1309) ponownie scalił ziemie księstwa głogowskiego powstałego za czasów Konrada I głogowskiego (+1273/1274) — ojca całej trójki. Przemko, Konrad II i Henryk III pochowani zostali w kościele klasztoru cystersów w Lubiążu. Po podziale władztwa Henryka III między synów Żagań przypadł najstarszemu, Henrykowi IV Wiernemu.

W tutejszym kościele Mariackim pochowano: najstarszego syna Henryka III głogowskiego — Henryka IV Wiernego (+1342) oraz (najpewniej) jego żonę Matyldę (+ przed 1329), córkę margrabiego brandenburskiego Hermana; jedynego syna Henryka IV Wiernego — Henryka V Żelaznego (+1369) i jego żonę Annę (+1363), córkę Piasta Wańki płockiego; wszystkich synów Henryka V Żelaznego — Henryka VI Starszego (+1393), Henryka VII Rumpolda (+1395), Henryka VIII Młodszego Wróbla (+1397); najstarszego syna Henryka VIII Wróbla — Jana I żagańskiego (+1439) i jego żonę Scholastykę (+1461), córkę elektora saskiego Rudolfa III; dwóch synów (spośród czterech) Jana I żagańskiego — Rudolfa żagańskiego (+1454) i Baltazara żagańskiego (+1472) oraz jego pierwszą żonę Agnieszkę (+1460).

Meditacje pasyjne z 1460 r. ilustrowane przez kanonika żagańskiego Nicolausa Sartorisa (obecnie Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu).

Ostatnim Piastem z linii głogowsko-żagańskiej był Jan II żagański (+1504), który sprzedał księstwo żagańskie po śmierci brata Baltazara krewnym swojej matki Scholastyki saskiej. Później zdołał opanować Głogów i stał się władcą księstwa głogowskiego (po śmierci brata stryjecznego Henryka XI głogowskiego w 1474 roku). Wyparty stamtąd przez króla Macieja Korwina zmarł w Wołowie i tam w kościele parafialnym został pochowany. Spośród jego czterech córek najpóźniej zmarła Anna (+1541), żona księcia Karola ziębicko-oleśnickiego, wnuka króla Czech Jerzego z Podiebradu. Parze małżeńskiej synowie ufundowali okazały nagrobek w kościele p.w. św. Anny w Ząbkowicach Śląskich.

Poza pracami w kościele odnowiono także pomieszczenia klasztorne: szkołę nowicjatu, skarbczyk, sypialnię (którą podzielono na cele), pałac opacki. Powstała nowa łaźnia od strony północnej.

W 1499 roku papież Aleksander VI przyznał 21. opatowi, Pawłowi I, jako pełniącemu obowiązki *biskupa domu* prawo noszenia

nie tylko pierścienia opackiego, pastorału, ale także ozdobnej mitry (o co ubiegali się już wcześniej inni — przykładowo, poprzednik Pawła miał prawo do tzw. *mitry simplex*).

IDEALNY PRZEŁOŻONY
Według autorów kroniki klasztornej *Catalogus abbatum Saganensium* idealny przełożony (kolejność nie jest przypadkowa!): I. odznacza się wysokim moralem, miłością Bożą i odpowiednimi przymiotami charakteru takimi jak cierpliwość, dobroć, ale też zdecydowanie, II. dba o dobra klasztorne i kościół, III. jest elokwentny, oczytany i wykształcony.

Za 23. opata, Krzysztofa I, prowadzono kolejne prace, m.in. przy celach braci. Usytuowanie klasztoru na północno-zachodnim skraju miasta powodowało, że klasztorne budynki częściowo wspierały się na murach obronnych. Nowi właściciele księstwa, Wettinowie, w dokumentach z 1481 i 1483 roku zobowiązali zakonników do współfinansowania budowy umocnień przy wznoszonym drugim paśmie murów naprzeciwko klasztoru. Teren między murami przekazany został zakonnikom i miał być użytkowany jako ogród. Wolno im było łowić ryby w fosie i przebić w murze furtę dostępną też dla ludzi świeckich. Augustianie zobowiązani byli do należytego utrzymania murów. Zdarzało się jednak, że zakonnicy bez zezwolenia przebijali w murze słabo zabezpieczone furty. Drugi mur na odcinku przyległym do klasztoru dodatkowo wzmacniały dwie półkoliście zamknięte basteje.

Za 29. opata, Franciszka I, wzniesiono *na zachód od kościoła* duży budynek z jednoosobowymi celami (prawdopodobnie chodzi o północną część obecnego placu Klasztornego).

Renesansowe krużganki przy zachodniej ścianie kościoła i naprzeciwko, przy ścianie nieistniejącego budynku przylegającego do spichlerza (obecnie — kamienicy), rozpoczęto wznosić za 31. opata, Jakuba II, a zakończono za jego następcy, Fryderyka. Nad wejściem odczytać można napis: *1603 F.A.S.* (*Fryderyk, opat żagański*). W 1737 roku dokonano jego pierwszej renowacji, zaś w 1817 roku — drugiej. Figurka Matki Bożej z Dzieciątkiem z 1691 roku znajdująca się obecnie na kamiennym łuku wcześniej znajdowała się we wnęce bramy wjazdowej na plac.

Pochodzący z Jabłonowa koło Żagania Andrzej III Adalbert Thiel, zwany Odnowicielem, ufundował zarówno dla fary, jak i dla wielu innych kościołów należących do konwentu nowe ołtarze, odnowił zniszczone świątynie, zadbał o bibliotekę. Z tej augustiańskiej wioski, gdzie znajdował się letni dwór opatów (budowla zachowała się do naszych czasów), pochodził również 38. opat, Kacper I, starosta żagański.

11 września 1542 roku przez uderzenie pioruna zawalił się szczyt wieży. Odbudowany, prawdopodobnie wyglądał tak, jak go ukazuje jedna z dawnych rycin (z błędną datą *1730*). Widoczna na niej dzwonnica zakończona jest wysokim, szpiczastym hełmem dekorowanym sterczynami, podobnie jak wieża sąsiedniego ratusza. W drugiej połowie XVII wieku wieża płonęła dwukrotnie: w latach 1677 i 1688. Zwieńczenie odnowiono w formie hełmu początkowo z jedną, następnie z dwoma galeryjkami (prace trwały do 1695 roku). Hełm wieży z dwoma galeryjkami zobaczyć można na co najmniej kilku panoramach miasta wykonanych na początku XVIII wieku (na jednej z nich podano mylnie datę *1753* — przedstawia ona miasto w latach 1709—1730). Do następnego wielkiego pożaru Żagania doszło w 1730 roku. Po nim wieżę o wysokości 56 metrów nakryto zachowanym do dziś dachem mansardowym.

Stosunkowo szybko zakonnicy zetknęli się z naukami Lutra za sprawą pochodzącego z Żar, Pawła Lemberga. Wysłany przez klasztor na studia do Wittenbergii, miał tam możliwość poznania Marcina Lutra. Gdy w 1522 roku Lemberg został wybrany na 24. opata (nazwano go Pawłem II), był już gorącym wyznawcą nowych idei. Wprawdzie wydalono go z klasztoru, jednak protestantyzm stopniowo zaczął zdobywać zwolenników. Po śmierci księcia Jerzego Brodatego (katolika) żagańskim władcą został jego brat, Henryk Pobożny (zwolennik nauk protestanckich). Augustianom uniemożliwiono wstępu do kościoła: zamurowano drzwi od klasztoru. Ustanowiono też trzech kaznodziei — pastora i dwóch wikarych. Wspaniałość gotyckiego wyposażenia świątyni miała się ku końcowi. 3 września 1539 roku pastor Fabian Thieme wygłosił kazanie na temat: *Szukaj najpierw Królestwa Bożego*. Zaraz potem nastąpił *atak*

Miasto Żagań (Sagan) z widoczną farą na fragmencie pierwszej mapy Śląska Martina Helwiga z 1561 r.

na obrazy. Z wszystkich kościołów miasta zaczęto usuwać obrazy i ołtarze. Niemal doszczętnie opróżniono kościół franciszkanów i kościół p.w. Krzyża Świętego. Ołtarzowe serwety, mszalne ubrania, ornaty posłużyły mieszczkom jako materiał na nową odzież.

RELIGIJNE ROZRUCHY I GOTYCKIE OŁTARZE Z ŻAGANIA

W 1539 roku w Żaganiu doszło do rozruchów religijnych wywołanych przez pastorów po śmierci katolickiego księcia Jerzego Brodatego z rodu Wettinów. Jego brat Henryk Pobożny był wyznawcą idei Lutra. Z kościołów żagańskich usunięto 20 ołtarzy, które sprzedano na targach pogranicza śląsko-wielkopolskiego. Do dziś w miejscowościach znajdujących się na tym terenie można odnaleźć ołtarze z warsztatu pracującego w Żaganiu na przełomie XV i XVI wieku. Autorzy wydanej w 1929 roku pracy o śląskiej sztuce średniowiecza, H. Braune i E. Wiese, nazwali anonimowego twórcę tego warsztatu *Meister des Gießmannsdorfer Altars* (polskie tłumaczenie: *Mistrz ołtarza z Gościeszowic)*. Używana jest też nazwa *Mistrz poliptyku z Gościszowic*.

W tym samym roku stracono na Rynku w Żaganiu dwie kobiety podejrzane o głoszenie nauk anabaptystycznych. Niedługo po tym miasto opuścili franciszkanie — ich kościół przejęli protestanci.

Kanonikom regularnym po śmierci 26. opata, Szymona II, zabroniono wyboru nowego zwierzchnika i odprawiania publicznych nabożeństw. Wysyłano do króla Ferdynanda I posłów z prośbą o spowodowanie zwrotu zagarniętego majątku kościoła oraz o zaprzestanie płacenia trybutu, który wcześniej na nich nałożono (na uposażenie ewangelickich kaznodziei) w zamian za ochronę ich własności. Wreszcie prośby wysłuchano, lecz natrafiono na opór mieszczan. Augustianie czasowo zaczęli odprawiać nabożeństwa na chórze górnym, wybrali też 27. opata, Andrzeja. Ferdynand I wyznaczył komisarzy, którzy otrzymali rozkaz wydania świątyni katolikom i zwolnienia kaznodziei, co nastąpiło 27 kwietnia 1550 roku. Następca Andrzeja, Jerzy I, zaprzestał płacenia uposażenia pastorowi. Fara przeszła ponownie w ręce wyznawców Lutra za 29. opata, Franciszka I, w 1557 roku podczas bytności w mieście Jerzego Fryderyka Hohenzollerna. Opat wyjechał do Rzymu, skarżąc się na upadek religii. Z Rzymu, zaopatrzony w list od papieża, udał się do Wiednia. Wreszcie kościół wrócił ponownie do katolików w 1560 roku.

Religijne niepokoje wybuchły na nowo w czasie wojny trzydziestoletniej. Nie ominęły i klasztoru w Żaganiu. Przez ten czas śmierć zebrała na ziemiach śląskich wyjątkowo krwawe żniwo. Zimą z 1619 na 1620 rok królem czeskim został Fryderyk, elektor Palatynatu Reńskiego. Żagańskie stany po przybyciu posłów nowego króla stawiły się na zamku, by złożyć hołd lenny. Zabrakło jedynie opata kanoników regularnych, Pawła III, który nie chciał przysięgać na wierność protestanckiemu monarsze. Jak się wkrótce okazało, krótkie było to panowanie: skończyło się w tymże 1620 roku po klęsce pod Białą Górą. Jednak w maju 1620 roku kościół znowu zajęli zwolennicy nauk Lutra. Katolikom pozostawiono jedynie prezbiterium. Paweł III, 35. opat żagański, kazał przebić zamurowane drzwi prowadzące z korytarza klasztornego na chór. Edyktem restytucyjnym z 6 marca 1629 roku wszystkie utracone przez katolików dobra na Śląsku miały zostać zwrócone, dekret dotyczył także tutejszej świątyni.

1629 rok zapisał się w historii miasta i księstwa jako początek rekatolizacji. Zajęli się nią nie augustianie, lecz jezuici, sprowadzeni przez nowego żagańskiego księcia Albrechta Wallensteina. Cesarski patent lenny, nadający Wallensteinowi tytuł księcia Żagania na Śląsku, wystawiony został w styczniu 1628 roku. Uregulowany został także stosunek lenny opata żagańskiego do nowego władcy. W wypadku odmowy przez klasztor i jego poddanych należnych panu lennemu świadczeń mógł książę zastosować przymus. Miesiąc później namiestnik księcia, Grabes von Nechern, informował Wallensteina, przebywającego w Meklemburgii, o złożeniu hołdu lennego *Waszej Dostojności* przez opata. Dowódca wojsk habsburskich w czasie wojny trzydziestoletniej wprawdzie walczył z protestantami, jednak zgodnie z zasadą *pecunia non olet* obciążył także i tutejszy klasztor augustianów kwotą 70 000 talarów na finansowanie budowy swojej rezydencji w mieście — pałacu książęcego. Wallenstein zginął w 1634 roku, niedługo potem w Żaganiu pojawiły się wojska szwedzkie. Ich stacjonowanie doprowadziło mieszczan do niemal całkowitego bankructwa. Jeremiasz, 37. opat, wraz z kanonikami wywędrował przed Szwedami

Pożar miasta z 1677 r. Reprodukcja obrazu z dawnego ratusza. Na pierwszym planie klasztor augustianów i kościół Mariacki (wieże kościoła i ratusza po lewej posiadają późnogotyckie zwieńczenia).

Kościół Mariacki po 1677 r., a przed 1688 r. Fragment widoku miasta.

do Konradowa koło Wschowy, posiadłości klarysek głogowskich. Cały konwent liczył wtedy zaledwie pięciu członków. W Żaganiu pozostał jeden brat i kantor. Po powrocie do opustoszałego opactwa schorowany Jeremiasz unikał ludzi, w końcu zmarł. Kościół w tym czasie ponownie opanowali protestanci, lecz ostatecznie oddali go po zakończeniu wojny. W tym czasie panującym w księstwie został Wacław Euzebiusz z czeskiej rodziny Lobkowiczów. Książę zwlekał z przekazaniem katolikom pozostałych kościołów przejętych przez protestantów na terenie swojego śląskiego księstwa, chcąc zahamować odpływ zdziesiątkowanej po wojnie ludności do Łużyc, w tym do sąsiednich Żar. Nastąpiło to dopiero w 1668 roku. Wacław ustanowił też zarządcę i *kapitana krajowego* (starostę). Na stanowiska te wybierane były głównie osoby spoza księstwa, ze względu m.in. na małą liczbę odpowiednich kandy-

datów katolików w Żaganiu. Wśród pełniących to stanowisko znalazło się także kilku opatów.

OD FRANCISZKANÓW DO JEZUITÓW

Gotycki kościół filialny tutejszej parafii p.w. apostołów Piotra i Pawła wybudowali przybyli do miasta w 1284 roku franciszkanie. Po 1539 roku świątynię przejęli protestanci, ale byli zmuszeni do odstąpienia jej jezuitom w 1629 roku. Jezuici, którzy w Żaganiu znaleźli się za sprawą księcia Albrechta Wallensteina rok wcześniej, początkowo utworzyli rezydencję i gimnazjum, następnie kolegium, konwikt św. Józefa, a po ustanowieniu osobnej prowincji śląskiej — nowicjat. Po rozwiązaniu Towarzystwa Jezusowego świątynię nazywano *Gymnasialkirche — kościołem Gimnazjalnym* — w kolegium utworzono początkowo progimnazjum, a następnie katolickie gimnazjum.

BOŻY GRÓB (KAPLICA GROBU PAŃSKIEGO) I KOŚCIÓŁ P.W. NAWIEDZENIA NMP

31. opat, Jakub II, pod koniec XVI wieku ufundował przy kościele p.w. Nawiedzenia NMP (zwanym *na Górce,* na lewym brzegu Bobru) kaplicę Bożego Grobu (znaną także jako *Święty Grób* lub *Grób Pański*). Wierna kopia grobowca z Jerozolimy powstała na wzór zbudowanej około stu lat wcześniej kaplicy w Görlitz. Obie budowle przetrwały do dziś w niezmienionej formie. Dzięki nim można zobaczyć, jak wyglądała kaplica Bożego Grobu w Jerozolimie w okresie od XI wieku (fundacji Konstantyna IX Monomacha) do powstania nowej w 1555 roku.

Kościół na Górce powstał za 17. opata, Henryka III Stislava, a rozbudowany został w XVIII wieku. Początkowo pełnił rolę kościoła pielgrzymkowego, gdzie czczono szczególnie figurę Matki Bożej z Dzieciątkiem, a następnie cmentarnego. Cmentarz powstały przy kościele po religijnych rozruchach w 1539 roku przeznaczony został dla katolików. Spoczęli tu m.in. liczni profesorowie *Królewskiego Katolickiego Gimnazjum Żagańskiego*, rodzice czeskiej pisarki Boženy Němcovej, proboszczowie żagańscy: Joseph Stenzel (+1818), Johann Kliche (+1832), Augustinus Nickel (+1863), Ludwig Bautz (+1893), Julius Fengler (+1907); także księża: Joseph Ullrich (+1850), proboszczowie kościoła św. Ducha w Starym Żaganiu Andreas Adam (+1859) i Wilhelm Haeckel (+1874), proboszcz w Niegosławicach Augustin Rauhut (+1897), proboszcz w Grotowie Hermann Michael (+1909), a po II wojnie

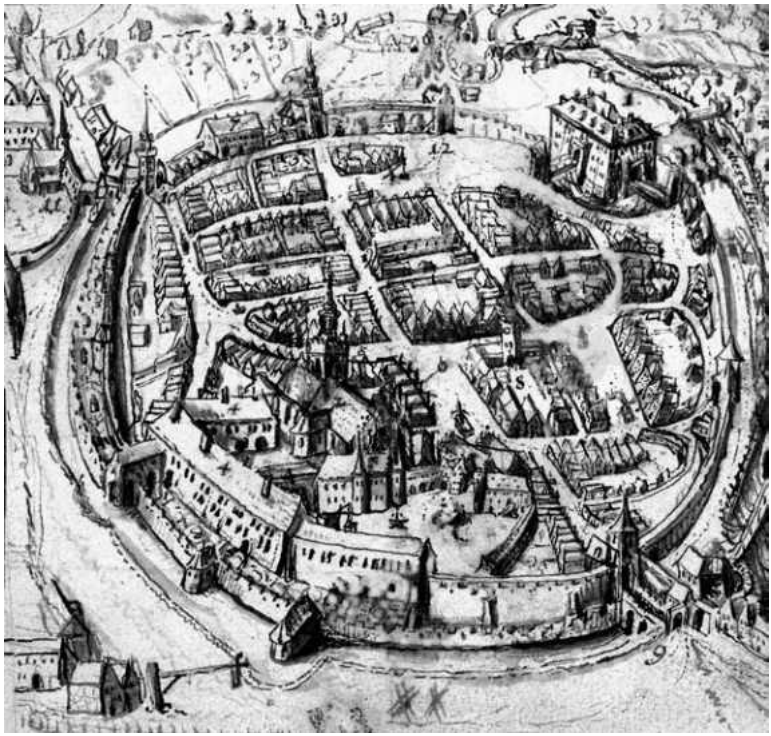

Widok miasta przed pożarem z 1688 roku.

światowej Józef Hayduk, CM (+1969) oraz cztery siostry boromeuszki.

KOŚCIÓŁ P.W. TRÓJCY ŚWIĘTEJ (ZWANY KOŚCIOŁEM ŁASKI)
W latach 1668—1709 protestanccy mieszkańcy księstwa żagańskiego nie posiadali żadnego kościoła. By móc uczestniczyć w nabożeństwach, udawali się do tzw. kościołów granicznych położonych na Łużycach. Sytuacja zmieniła się w wyniku ugody altransztadzkiej. Za murami miasta na północ od klasztoru augustianów powstała jedna z sześciu nowych śląskich świątyń ewangelickich, zwana kościołem Łaski (1709).

OD POWIETRZA, GŁODU, OGNIA I WOJNY...

> Plagi chorób zakaźnych dziesiątkowały mieszkańców miasta w latach: 1314 (niezidentyfikowana choroba epidemiczna), 1394, 1438, 1451, 1464, 1489, 1498, 1507, 1521 (dżuma), 1552/1553, 1567 (niezidentyfikowana choroba epidemiczna), 1570, 1591 (szkorbut), 1606 (ospa) i 1656.
> Największe pożary miasta miały miejsce w latach: 1351, 1369, 1472, 1486, 1677, 1688, 1730 i 1945.

11 maja 1677 r. między południem, a godziną 13., podczas warzenia piwa na *Sorauer Gasse* (obecnie ul. Ratuszowa, dawniej ul. Żarska) wybuchł pożar, który w niecałą godzinę pochłonął 18 kamienic, zniszczył kościół parafialny z wieżą oraz klasztor z archiwum. W klasztorze spłonęły niemal wszystkie mieszkania i cele z nowym refektarzem, kancelaria ze wszystkimi aktami, stodoła z całym zbożem, słodownia, browar wraz z całym wyposażeniem, młyn zbożowy, spiżarnia z wyposażeniem, brama, stajnie z końmi, budynki przeznaczone dla służby i rzemieślników klasztornych. Stopiły się wszystkie dzwony na wieży (największy z nich ważył 72, drugi 50, trzeci 30 cetnarów, pozostałe dwa razem około 700 do 800 funtów). We wnętrzu kościoła spłonęły m.in.: chrzcielnica, wielkie organy z chórem, najstarsze rzeźby.

22 lipca 1688 r. doszło do kolejnego pożaru miasta, jeszcze bardziej niszczycielskiego niż jedenaście lat wcześniej. W niedzielę, kiedy katolicy modlili się w kościele na Górce, na lewym brzegu rzeki, a protestanci w oddalonym o około pięć kilometrów kościele granicznym w *Jeschkendorf* (Jaszkowice — ob. nieistniejąca wieś) na Dolnych Łużycach, pewien chłopiec podpalił klasztor kanoników, aby zemścić się za otrzymaną karę. Niesiony silnym wiatrem pożar szybko się rozprzestrzenił — z 397 zamieszkanych kamienic, 304 zostało zniszczonych przez płomienie, tylko 93 nadawały się do zamieszkania. Tym razem były też ofiary śmiertelne — zginęło siedmiu mieszkańców. Podobnie jak poprzednio szybko podjęto trud odbudowy, a na wieżę kościoła parafialnego wciągnięto pięć nowych dzwonów.

22 sierpnia 1730 r. około godziny 11.00 wybuchł ogień u burmistrza Johanna Adama Grützнera zamieszkałego przy *Sorauer Gasse* (pożar wybuchł na tej samej ulicy, co w 1677 r.). W ciągu trzech

Fragment widoku zabudowań klasztornych z widocznym pałacem opackim (nr3) i fasadą zachodnią kościoła Mariackiego wykonany po odbudowie spowodowanej pożarem z 1688 r.

godzin spaliło się niemal całe miasto wraz z ratuszem, szkołami, kolegium jezuickim i klasztorem kanoników regularnych. W tym ostatnim zniszczeniu uległo zwieńczenie wieży kościelnej wraz z zegarami i pięcioma dzwonami, a także dwie kaplice, chór wewnętrzny, budynek mieszkalny kanoników, górna część biblioteki, budynek bramny i stajnie. W mieście tylko 22 domy pozostały nienaruszone. Był to największy ze wszystkich dotychczasowych pożarów Żagania. Filip Jacek Lobkowicz, książę żagański nakazał przeznaczyć pałac i inne pomieszczenia na tymczasowe mieszkania dla bezdomnych, biednym rozdawano chleb, książę początkowo nakazał dostarczyć na każdą działkę budowlaną po 50 pni drewna ze swoich lasów (tą ilość urząd *Rentkammer* nakazał później zmniejszyć do 20 pni). Ponadto mieszczanie otrzymali inne materiały budowlane, a cegły mogli nabyć za drobną opłatą. Na pomoc przeznaczono także gotówkę, tzw. pomoc ogniową w wysokości 12 000 guldenów, z czego 1800 guldenów przeznaczono na odbudowę budynków miejskich i 1200 na rzecz odbudowy kościoła parafialnego, zniesiono zaległości podatkowe, itd. Te wszystkie działania jednak nie wystarczały, stąd każdy szukał wsparcia u przyjaciół i osób z ich otoczenia, samorząd miasta u innych samorządów dolnośląskich, a klasztory u swoich władz zwierzchnich oraz wszędzie tam, gdzie można było liczyć na chrześcijańską solidarność.

Po pożarze z 1730 roku do odbudowy kościoła i klasztoru opat zatrudnił zespół znanych mistrzów. Byli wśród nich: architekt Martin Frantz Młodszy, budowniczy organów Adam Horatio Casparini, sztukatorzy Johann Haberle i Johann Christoph Hennevogel, malarze Christian Conrad Młodszy, Georg Wilhelm Neunhertz i Jeremias Joseph Knechtel. Jednym z rzeźbiarzy był Johann Georg Urbanski, jednak wykonane przez niego rzeźby do dziś nie zostały zidentyfikowane. Prace rozpoczęto od odnowy prezbiterium. Ostrołukowe gotyckie otwory okienne zastąpiono półkolistymi o łagodnych łukach. Nawy ozdobiono nową dekoracją sztukatorsko-rzeźbiarską. W nawie północnej zbudowano emporę. Nad arkadami nawy głównej powstały malowane iluzjonistyczne okna w bogatej oprawie sztukatorskiej z wielkimi rzeźbionymi parapetami i siedzącymi

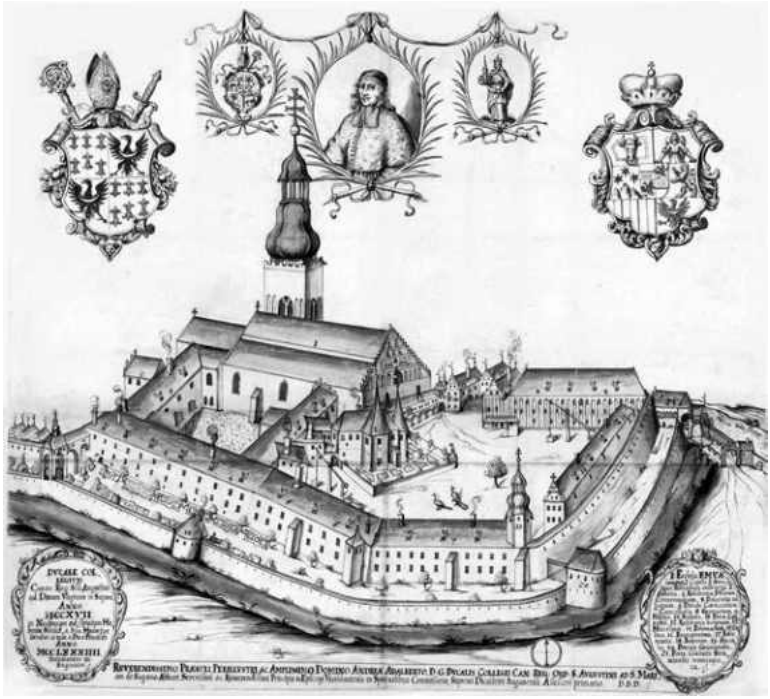

Widok odbudowanego opactwa po pożarze z 1688 r. z herbami: biskupim, opackim, konwentu i księstwa. Portret przedstawia 44. opata Andrzeja Adalberta Thiela zwanego Odnowicielem.

na nich puttami. Ścianę nad łukiem tęczowym ozdobił fresk *Ukrzyżowanie Chrystusa*.

Całkowicie przebudowano i poszerzono o jeden trakt w kierunku ogrodów gotyckie skrzydło północne przy wirydarzu, biblioteka zaś zyskała nowe barokowe kopuły (w 1732 roku), ozdobione malowidłami Neunhertza. Za opatów: 47. Szymona III Tadeusza, 48. Jana Karola, 49. Godfryda Ignacego i 50. Jana Ignacego II podjęto prace w zachodnim skrzydle. W latach 1740—1758 nastąpiło scalenie wszystkich wolnostojących wzdłuż muru obronnego budynków.

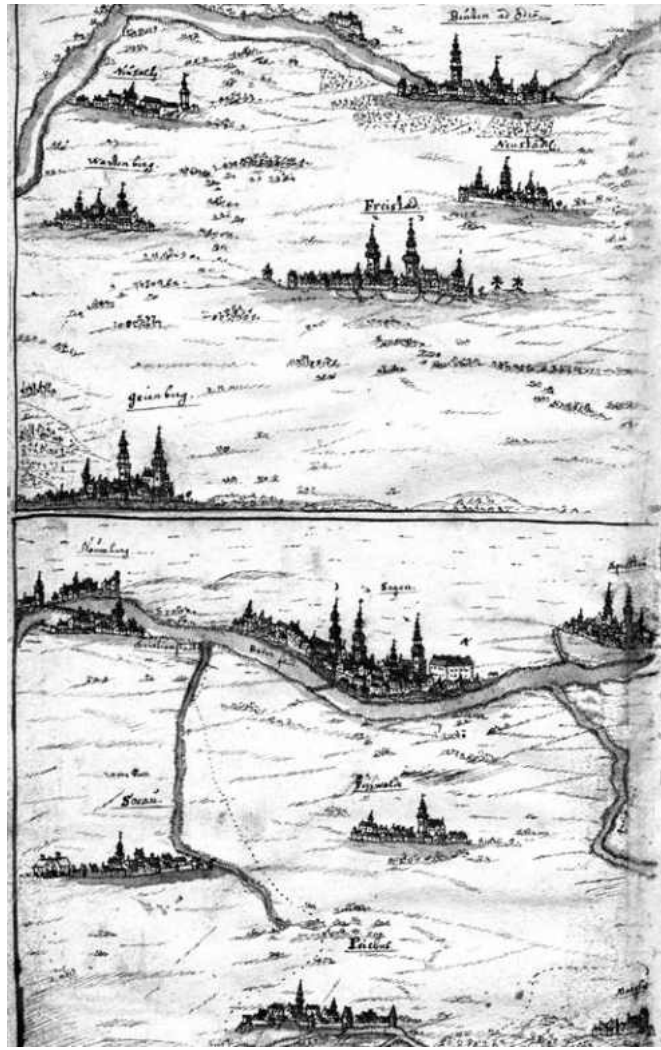

Friedrich B. Wernher w „Herzgothum Schlesiens oder Scizzen" z 1760 r. zamieścił widoki wielu miast Śląska i Europy. Powyżej miasta nad środkowym Bobrem i Odrą. Widok Żagania (Sagan) wykonano przed pożarem z 1730 r. — widać farę z barokowym zwieńczeniem wieży.

Powstała jednolita, dwukondygnacyjna barokowa budowla, przeznaczona na szkołę nowicjatu i konwikt. Gotycki kapitularz po przebiciu arkady do kościoła stał się kaplicą chrzcielną. Nowy kapitularz urządzono na miejscu zimowego refektarza (obecnie sala *sługi Bożego Wilhelma Pluty,* zwana też *salą opacką*). W 1763 roku w ścianie nawy południowej kościoła przebito otwór na wielkie drzwi z drzewa dębowego, zwane *Bramą Nowożeńców*, a sześć lat później na wieży zamontowano piorunochron.

PIORUNOCHRON
Żagański odgromnik na wieży kościelnej zainstalowany w 1769 roku dzięki 50. opatowi, Janowi Ignacemu II, był jednym z pierwszych w Europie. Wcześniejszy wynalazek Benjamina Franklina miał zostać zainstalowany na dzwonnicy katedry św. Marka w Wenecji w 1766 roku. Ostatecznie jednak piorunochron zamontowano na dachu kościoła p.w. św. Jakuba w Hamburgu w 1769 roku — podobnie jak w Żaganiu. Dwa lata później drukiem została wydana praca o zastosowaniu odgromnika na wieży żagańskiego kościoła wraz z informacją dotyczącą uderzenia pioruna w 1749 roku.

Gdy dziś ogląda się trzynawowe wnętrze, trudno nie podziwiać tego, z jakim wyczuciem potrafiono połączyć ze sobą mury wznoszone w różnych okresach średniowiecza i czasach nowożytnych. Co więcej, zespołowi artystów z architektem Martinem Frantzem, którzy prowadzili prace po 1730 roku, udało się wzbogacić gotyckie założenie o elementy sztuki barokowej.

Żagańscy augustianie, mimo utraty wielu dóbr w wyniku reformacji, jeszcze pod koniec wieku XVIII należeli do liczących się właścicieli majątków latyfundialnych na Śląsku. W tym czasie należało do nich 18 wsi w całości, 2 częściowo oraz 10 folwarków. Cały obszar klasztornych dóbr wyniósł 15039 hektarów.

STAN OSOBOWY I FUNKCJE SPRAWOWANE W KLASZTORZE W 1781 ROKU
Stan osobowy z 1781 roku według listy z książki o historii opactwa i dawnej kongregacji arrowezyjskiej kanoników regularnych, przeora Gosse'a z Arrouaise:
Panowie Kanonicy Regularni Reguły św. Augustyna Kongregacji Laterańskiej Najświętszej Dziewicy Żagańskiej: Jego Ekscelencja, wspaniały i szla-

Herby namalowane pod freskiem nad łukiem tęczowym; po lewej księcia żagańskiego Filipa Jacka Józefa Lobkowicz (+1734), po prawej herb Lobkowiczów i rodowy małżonki księcia Anny Marii Wilhelminy von Althann (+1754), u dołu portrety pary książęcej.

chetny Pan Benedykt [Strauch], Opat i Prałat, Przewielebny Pan Franciscus Kahl, Przeor, Vice-proboszcz i Archiprezbiter, Joannes-Franciscus Neumann, Prepozyt i Proboszcz w Nowogrodzie Bobrzańskim, Carolus Funcke, Prepozyt u Ducha Świętego, Josephus Rosa, Proboszcz w Grotowie, Antonius Gabe, Proboszcz w Kwielicach, Franciscus Wittiber, Proboszcz w Jabłonowie, Franciscus Pohl, Proboszcz w Kłobuczynie, Joan. Scholz, Proboszcz w Dzietrzychowicach, Godefridus Kanur [Gottfried J. A. Kanor]*, Kuratus w Starym Żaganiu, Antonius Teichmann, Administrator w Witoszynie, Franciscus Fischer, Proboszcz w Brzeźnicy, Joseph Fischer, Proboszcz w Przewozie, Jos. Francis. Ulrich, Proboszcz w Bożnowie, Jos. Michaël Sucher, Joan. Luby, Sekretarz Opata i Opiekun Towarzystwa Różańcowego, Joan. Franc. Kodein, Proboszcz w Drągowinie, Christianus Preuss, Kaznodzieja u Ducha Świętego i Mistrz liturgii, Nicolaus Hartmann, Administrator i Kuchmistrz, Antonius Michalke, Kapelan miasta Żagania i Bibliotekarz, Joan. Georgius Nettner, Kapelan miasta Żagania, Zakrystianin i Refektarzysta, Joan. Michaël Richter, Kaznodzieja u Ducha Świętego, Dyrektor szkoły, Zakrystianin i Pielęgniarz, Christianus Burger, Kantor, Kaznodzieja u Ducha Świętego i Katecheta, Franciscus Schneider, Kapelan w Brzeźnicy, Antonius Knauer, Kapelan w Nowogrodzie Bobrz., Josephus Mayer, drugi Kantor i Kaznodzieja u Ducha Świętego, Philippus Goppner, Kleryk, Carolus Gemrich, Nowicjusz, Joan. Meisner, Nowicjusz, Dominicus Kirchner, Nowicjusz.*

30 października 1810 roku Fryderyk Wilhelm III podpisał edykt likwidujący śląskie klasztory, wśród nich także żagańskie opactwo. Antoni Knauer, urodzony w 1741 roku w Żaganiu — początkowo jezuita (1759—1773), od 1774 roku augustianin w Brzeźnicy, następnie w Nowogrodzie Bobrzańskim, Starym Żaganiu i Bożnowie, 52. opat — zmuszony został do zrzeczenia się swojej godności. Zmarł w wieku 76 lat, 21 listopada 1817 roku.

OPACKIE SYMBOLE

Na murach kościoła i klasztoru, ołtarzach, obrazach, pieczęciach, dokumentach itd. dostrzec można symbole opatów. W średniowieczu był nim wizerunek Maryi, później pojawia się tarcza herbowa czwórdzielna (z modyfikacjami), na której widniały baranek jako symbol Chrystusa, róża jako Maryja oraz serce, a w nim krzyż i trzy gwiazdy jako symbol św. Augustyna. Nad tarczą umieszczano insygnia opackie — mitrę i pastorał. Czasem niektórzy opaci zmieniali herb, dodając elementy własnego. Konwent używał pieczęci z wizerunkiem św. Jadwigi.

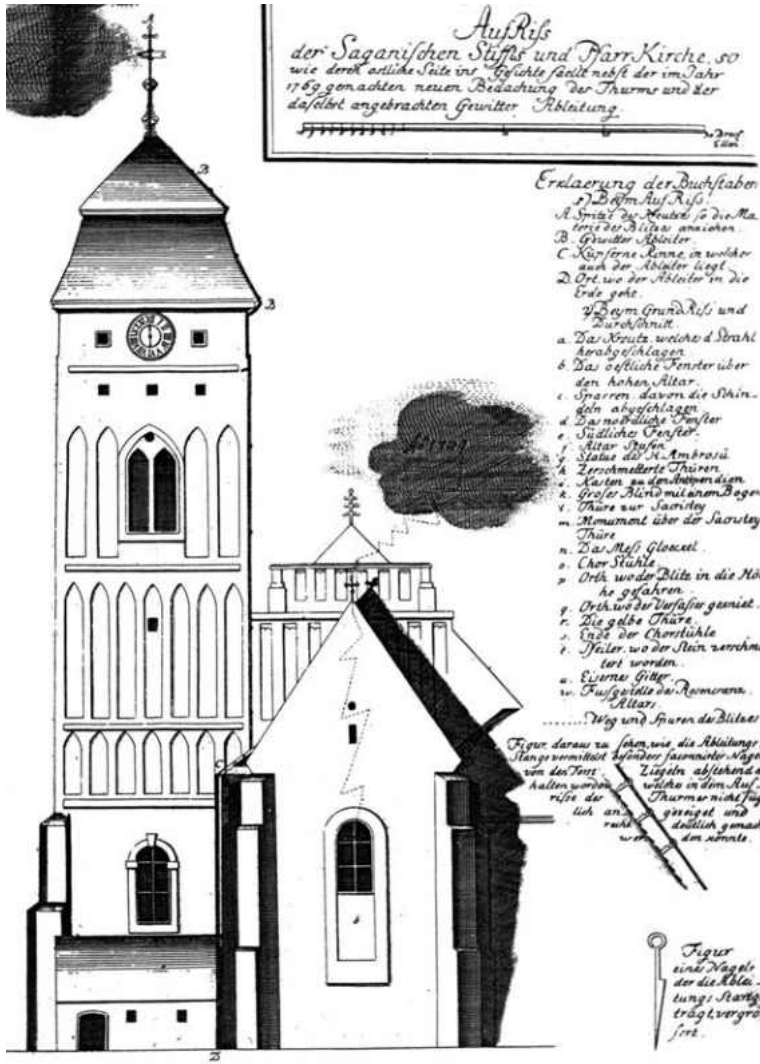

Schemat uderzenia pioruna w 1749 r. i piorunochron z 1769 r.

W ostatnich latach istnienia opactwa jego członkami byli: opat Anton Knauer, przeor Johann Nettner, sekretarz Joseph Stenzel, administrator Joseph Brettschneider. Ponadto w Żaganiu: Johann Kliche, Joseph Pritsch, Christian Jakob, Johann Preiß, Andreas Adam, Philipp Göppner; w prepozyturze Ducha Świętego na przedmieściu kożuchowskim: prepozyt Johann Luby, Joseph Seidel, Franz Bartsch, Michael Wicher; w prepozyturze w Nowogrodzie Bobrzańskim: prepozyt Johann Heinrich Scholz, Johann Leuschner; w parafiach: Michael Richter (Drągowina), Wenceslaus Strauch, Franz Siegmund (Brzeźnica), Ceslaus Preisner (Jabłonów), Bernard Becker (Dzietrzychowice), Franz Hudy (Stary Żagań), Franz Althansel (Bożnów), Anton Michalke, Karl Ritter (Kwielice), Karl Gemrich (Kłobuczyn), Franz Schneider (Witoszyn), Joseph Tschirtner (Grotów), Joseph Mayer (Przewóz) oraz Karl Fasolo (Kunice — obecnie część Żar).

Po kasacji klasztoru administratorem parafii został były sekretarz klasztorny Joseph Stenzel, który do pomocy miał dwóch kapłanów, byłych kanoników, Johanna Kliche i Josepha Pritscha (później proboszcza w Dzietrzychowicach). Inni kanonicy albo zostali proboszczami diecezjalnymi w swoich parafiach, albo otrzymali od państwa pensję (emeryturę). Budynek nowicjatu i konwikt zostały oddane pod sąd ziemski i więzienie. W klasztorze oprócz plebanii umieszczono szkołę elementarną. W 1811 roku pruscy urzędnicy przeprowadzili selekcję zbiorów bibliotecznych i archiwalnych, zabierając najcenniejsze do Wrocławia (w większości trafiły do biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego). W marcu tegoż roku odbyła się sprzedaż dóbr klasztornych, a w maju — aukcja ruchomości. Nieszczęścia dopełnili francuscy żołnierze w 1813 roku, którzy w czasie kampanii przejęli na swoje potrzeby część pomieszczeń klasztornych, a na dziedzińcu zbudowali piekarnię.

STENDHAL I STENZEL

Henry Beyle-Stendhal podczas swojego pobytu w Żaganiu (w 1813 roku) jako intendent armii francuskiej w jednym z listów wspomniał o *piszącym księdzu*. Był nim były kanonik i po kasacji klasztoru administrator parafii, Joseph Stenzel (patrz: notka biograficzna).

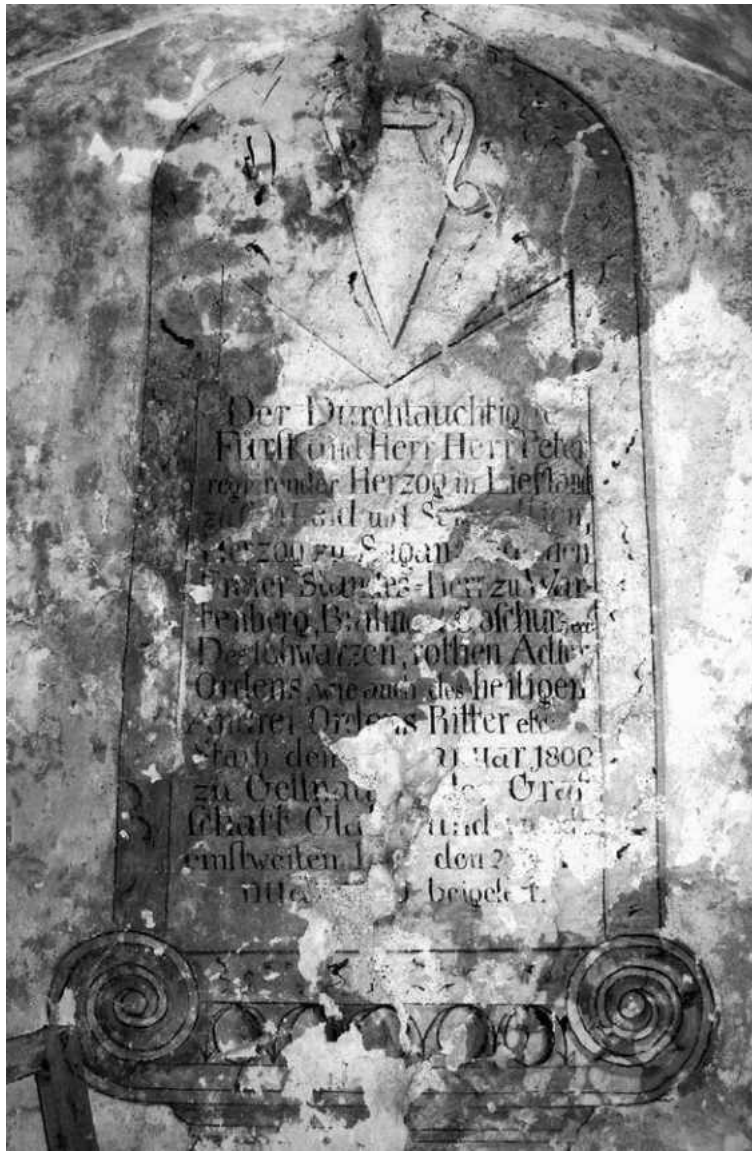

Malowane epitafium tymczasowo pochowanego w przybudówce kościoła protestanta Piotra Birona (+1800).

Piotr Biron (+1800), ostatni książę Kurlandii i Semigalii, pierwszy z Bironów książę żagański.

KRÓLEWSKIE KATOLICKIE GIMNAZJUM W ŻAGANIU I ARCYBISKUPI KONWIKT

Jedno z nielicznych gimnazjów katolickich na Śląsku znajdowało się w Żaganiu, w budynku dawnego kolegium jezuitów. Po przekształceniach szkoła stała się pełnym klasycznym gimnazjum dzięki poparciu ówczesnej księżnej żagańskiej Doroty (1846). Szkoła wykształciła liczną rzeszę pochodzących nie tylko ze Śląska duchownych (wyznania katolickiego i protestanckiego), prawników, nauczycieli i urzędników. Wśród kadry nauczycielskiej było wielu wybitnych profesorów. Przed II wojną światową szkoła stała się *Państwową Szkołą Średnią dla Chłopców* o nazwie *Herzog-Friedland-Schule*.

W 1927 roku w Żaganiu powołano do życia *Arcybiskupi Konwikt dla chłopców*, który od roku 1931 miał siedzibę w zaprojektowanym przez Alfreda Trumpkego budynku przy drodze do Szprotawy.

ŻYCIE RELIGIJNE W XIX WIEKU W ŻAGANIU I POWIĘKSZONY ARCHIPREZBITERAT

Dziewiętnastowieczny pejzaż religijny miasta poza protestantami i katolikami uzupełniały: wyznawcy religii mojżeszowej (w 1857 roku Żydzi przekształcili znajdującą się po północno-zachodniej stronie klasztoru basteję na synagogę; w czasie tzw. *nocy kryształowej* w 1938 roku synagogę spaliły nazistowskie bojówki), starokatolicy (w drugiej połowie XIX wieku przejęli kościół p.w. Ducha Świętego) i staroluteranie (wybudowali w 1902 roku kościółek, który po II wojnie światowej przejęty został przez parafię polsko-katolicką p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego). W mieście działały zarówno szkoły katolickie (m.in. wspomniane już *Królewskie Katolickie Gimnazjum*), jak i protestanckie (m.in. *Królewskie Ewangelickie Seminarium Nauczycielskie*).

Po kasacji klasztoru w większości wiosek augustianów w okolicach Żagania katolicy pozostali liczną grupą mieszkańców, a w wielu stanowili większość i tworzyli katolickie wyspy. Na początku drugiej połowy XIX wieku Brzeźnicę zamieszkiwało 96% katolików, 88% było w Jabłonowie, 74% w Karczówce, 73% w Stanowie (są to wioski pomiędzy Żaganiem i Nowogrodem Bobrzańskim). W tym czasie Zieloną Górę zamieszkiwało 12,5% katolików, a dolnołużyckie Żary — 8%. Do żagańskiego archiprezbiteratu (odpowiednika dzisiejszego dekanatu; ówczesne granice dekanatu pokrywały się z terytorium księstwa oraz powiatu zniesionego w 1932 roku) włączono czasowo nowe kuracje i parafie powstałe

Kościół Mariacki u góry wg litografii L. Dorsta von Schatzberga w 1847 r. i widok od strony placu Klasztornego (pocz. XX w., pocztówka).

na Łużycach Dolnych: Sorau (Żary), Pförten (Brody), Cottbus (Chociebuż) i Neuzelle.

WIELKI ŚLUB

3 października 1857 roku o 10. godzinie, w obecności pruskiej, polskiej i francuskiej arystokracji, przed ołtarzem głównym żagańskiej świątyni powiedzieli sobie sakramentalne „tak" Maria Dorota de Castellane (*1840, +1915) i Antoni Wilhelm Radziwiłł (*1833, +1904). Uroczystość koncelebrował proboszcz Augustin Nickel. Panna młoda była wnuczką księżnej Doroty żagańskiej, pan młody był wnukiem Antoniego Henryka, księcia-namiestnika Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Zaaranżowane przez księżną Dorotę małżeństwo okazało się udanym, a młoda żona Radziwiłła przyczyniła się znacznie do odnowy dóbr męża w Nieświeżu. Pozostawiła po sobie *Wspomnienia* i *Listy*. Była redaktorką — wydała m.in. listy swojej babki.

Wśród innych par, które zawarły związek małżeński w kościele w Żaganiu, wymienić można dwie pasierbice księcia żagańskiego, Ludwika Napoleona (syna i następcy księżnej Doroty), hrabiny Margarete i Luise von Hatzfeld. Pierwsza została żoną barona Antona Saurma von Jeltscha, wybrańcem drugiej był hrabia Bernhard von Welczeck (obaj byli niemieckimi dyplomatami). Śluby miały miejsce w 1872 roku (27 czerwca i 7 sierpnia).

W 1859 roku zmarł jeden z ostatnich byłych kanoników, proboszcz w Starym Żaganiu i kościele p.w. Ducha Świętego, Andreas Adam. W 1851 roku ukazała się drukiem interesująca nie tylko dla badaczy Kościoła na Śląsku broszurka *Immortellen auf das frische Grab des Herrn L. Dorst v. Schatzberg, Herzoglichen Bauraths zu Sagan*. Jej autorem był proboszcz Augustin Nickel. W 1860 roku Nicolaus Scholz, 28-letni ksiądz pochodzący z Milikowa koło Nowogrodźca, wikary (II kapłan), napisał broszurkę o żagańskim kościele, z której dowiedzieć się można m.in. o zamalowaniu renesansowej polichromii podczas renowacji wnętrza w latach 30. XIX wieku (Scholz następnie posługiwał w Berlinie, a od roku 1886 był proboszczem w Kopernikach, +1904). Na niektórych ołtarzach w miejsce zniszczonych obrazów wstawiono nowe. W 1883 roku zakupiono nowy zegar wieżowy. W 1920 roku zaopatrzono kościół w elektryczną instalację oświetleniową.

Książęca para Maria D. Castellane (+1915) i Antoni W. Radziwiłł (+1904), poniżej ich ślub w żagańskiej farze (1857 r.) wg A. Zimmermanna.

Ostatnim *niemieckim* proboszczem był Georg Lompa — jak napisano w ukazującym się we Wrocławiu *Posłańcu Niedzielnym — Jerzy Lompa z Gorzowa* (obecnie Gorzowa Śląskiego). 21 czerwca 1904 roku Lompa przyjął we Wrocławiu święcenia kapłańskie, a 9 dni później odprawił mszę prymicyjną w kościele p.w. św. Mikołaja w Starej Wsi (Raciborzu). Następnie był wikarym w Rozmierzu, a od 1908 roku kuratusem w Großräschen (Dolne Łużyce). Nowe parafie katolickie na Łużycach tworzyły się głównie dzięki przybywającym tam do pracy robotnikom z Wielkopolski, Górnego Śląska oraz Czech i potrzebowały kapłanów znających język polski lub czeski. Lompa szybko przystąpił do organizowania życia parafialnego. Na powierzonym mu terenie wybudował plebanię i kościół p.w. św. Antoniego. W 1923 roku przeniesiono go do Żagania. Został proboszczem, a od 1940 roku był archiprezbitrem (dziekanem). Przebywał w mieście po wkroczeniu wojska radzieckiego w lutym 1945 roku. Od 1946 roku sprawował posługę kapłańską w Altdöbern — miejscowości, która znalazła się w jego wcześniejszej parafii (kuracji) św. Antoniego. Zmarł 18 grudnia 1949 roku. Pochowany został przy murze kościoła, wybudowanego dzięki jego staraniom. Na nagrobku ozdobionym figurą Chrystusa Zmartwychwstałego znalazł się cytat z Ewangelii św. Jana: *Jam jest Zmartwychwstanie i żywot* (Jan, 11,25). Poniżej wykuto napis: *Archiprezbiter Georg Lompa *25.9.1879 +18.12.1949* (polskie tłumaczenie: *Nasz pierwszy duszpasterz i budowniczy tego kościoła*).

MATKA BOSKA ŻAGAŃSKA

W czasie II wojny światowej Niemcy utworzyli w Żaganiu dwa duże obozy jenieckie: Stalag VIII C (dla żołnierzy i podoficerów wojsk lądowych, głównie Francuzów) i Stalag Luft 3 (dla oficerów lotnictwa armii angielskiej i amerykańskiej). W obu obozach znajdowały się baraki, w których urządzono kaplice. Francuscy jeńcy modlili się do Matki Bożej zwanej *za drutami, Oswobodzicielki* lub *Żagańskiej* (*Notre Dame de Sagan*). Był to obraz namalowany przez Christiana Sandrina, w czasie ewakuacji 11 lutego 1945 roku zabrany do Francji przez Pierre'a Petit, ostatniego głównego kapelana Stalagu VIII C.

Ksiądz Alfons Gogół (*1917, ^1941, +1975) miał trafić do Żagania Jako pierwszy polski kapłan po II wojnie światowej z nominacją

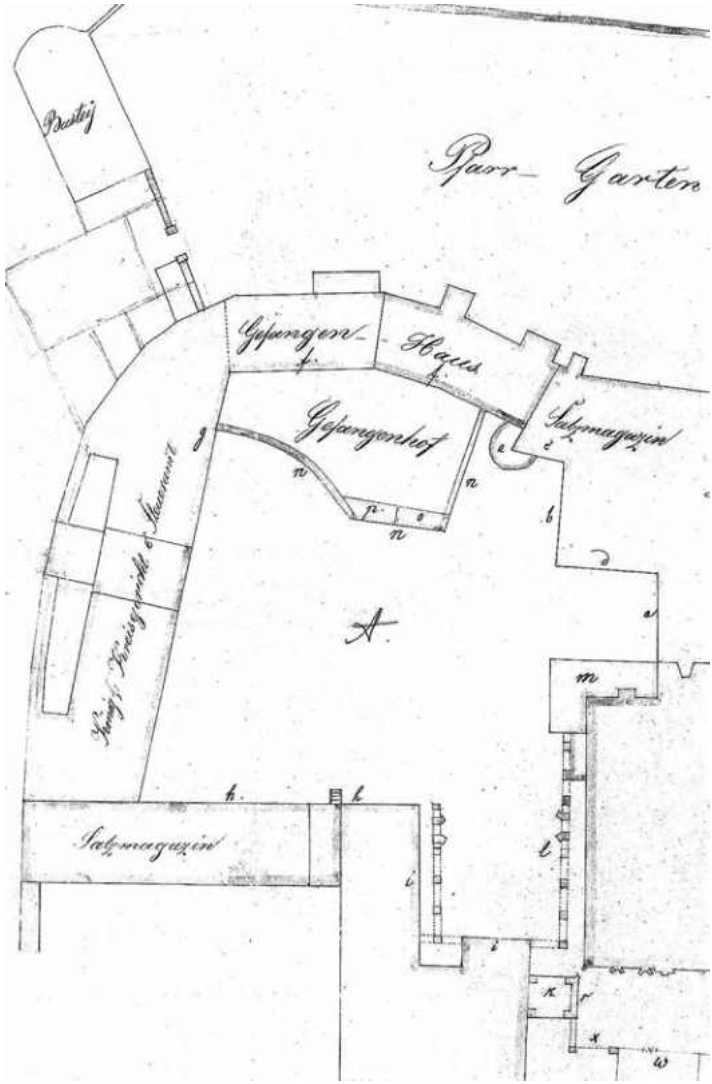

Plac Klasztorny, fragment planu z 1855 r. z basteją (później synagogą), obok więzieniem (część klasztoru), magazynem solnym (spichlerz gotycki) i przylegającą do niego loggią renesansową (obecnie fasada kamienicy).

kurii wrocławskiej datowaną na 28 sierpnia 1945 roku. Czy dojechał? Pewne jest, że w 1946 roku w Żaganiu go nie było, choć pojawia się później. W 1/2 numerze *Wiadomości Kościelnych* wydawanych we Wrocławiu z października/listopada 1945 roku w części *Nominacje i przeniesienia* wśród 152 kapłanów na Dolnym Śląsku wymieniają dwóch księży w Żaganiu*: Cwienk Hubert, wik. subst. parafii opuszczonych w dek. Żegań* i *Ślusallek Konrad, wik. parafii opuszczonych w dek. Żegań*.

Ksiądz Hubert Cwienk (*1897, ^1924, +1976) trafił do parafii p.w. św. Maurycego we Wrocławiu jako wikary w 1924 roku, od 1927 roku był prefektem w żagańskim konwikcie, od 1939 roku — proboszczem w Starym Żaganiu, w 1947 roku przebywał w Hamersleben koło Oschersleben. Pochodzący z Głogówka ksiądz Konrad Slusallek (*1905, ^1934, +1954) od 1939 roku był katechetą i prefektem konwiktu w Żaganiu, od 1946 roku — wikarym w Sangerhausen koło Magdeburga.

Zarówno Cwienk, Slusallek, jak i Lompa pochodzili ze Śląska z polskich rodzin.

KSIĘŻA MISJONARZE

Administrator apostolski archidiecezji wrocławskiej ksiądz Karol Milik zlecił Misjonarzom św. Wincentego a Paulo (CM) duszpasterstwo w powiecie żagańskim. 29 czerwca 1946 roku odbyło się poświęcenie Domu Misjonarzy przy żagańskiej parafii. W 1969 roku Księża Misjonarze przekazali parafię księżom diecezjalnym.

Alojzy Grucel (*1908, +1958) — pierwszy polski proboszcz (początkowo wikariusz substytut, następnie administrator), należał do Zgromadzenia Księży Misjonarzy św. Wincentego a Paulo, absolwent Lwowskiego Uniwersytetu Jana Kazimierza. Po przybyciu do Żagania na początku 1946 roku rozpoczął prace mające na celu zabezpieczenie zabytkowego klasztoru i kościoła. Prowizorycznie zakryto dziury w dachu i oczyszczono pomieszczenia. Następnie rozpoczęto właściwy remont. Księdzu pomagały ówczesne nowo utworzone polskie władze lokalne, m.in. pierwszy powojenny burmistrz, Franciszek Walter, i starosta, Tadeusz Rasiński. 29 czerwca 1946 roku odbyło się uroczyste poświęcenie kościoła przez admini-

U góry renesansowa loggia przebudowana za 50. opata Jana Ignacego II Felbigera (rys. z XIX w.) i wybudowana na jej miejscu kamienica w XX w. z częściowo zachowanymi dawnymi detalami.

stratora apostolskiego Dolnego Śląska, księdza doktora Karola Milika. Wkrótce naprawiono organy, zamówiono też kopię obrazu Matki Bożej Częstochowskiej.

ŚWIĘCI I KOMUNIŚCI

Początkowo po 1945 roku miastu nadano nazwę Żegań — w Warszawie do dziś jedna z ulic nosi nazwę Żegańska. Wśród nowych patronów ulic po II wojnie światowej w Żaganiu pojawili się święci: Cecylia, Roch, Anna, Dorota, Jan, Barbara i Michał. Nazwy jednak szybko zmieniono — nadano im imiona komunistycznych bohaterów. Uchowała się jedynie św. Cecylia — pewnie dlatego, że była patronką niezamieszkanej ulicy. O augustianach przypomina w mieście ulica Augustynów. Jej nazwa to kalka niemieckiej nazwy obowiązującej do roku 1945 — Augustinerweg. I tu miana ulicy nie zmieniono, bo była to boczna szutrowa droga. Gwoli ścisłości, obecnie na mapie miasta pojawiła się ponownie nazwa ulica św. Michała (jedna z ulic na terenie strefy przemysłowej).

PIERWSI POLSCY KSIĘŻA W ŻAGANIU PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

Księża w żagańskiej parafii według *Wiadomości Kościelnych, Organu Administracji Apostolskiej Dolnego Śląska* (wydawanych we Wrocławiu) i *Schematyzmu Duchowieństwa i Kościołów Archidiecezji Wrocławskiej* (Wrocław 1952, zachowano oryginalną pisownię).

Wiadomości..., luty/marzec 1946: *Zmiany personalne: Ks. Grucel Alojzy, wik. subt. Żegań, p.o. dziekan pow. Żegań.*

Wiadomości..., czerwiec/lipiec 1946: *Ks. Grucel Alojzy, C. M., wik. subst. par. Żagań, p.o. dziek. pow. Żagańskiego* oraz *Ks. Zom Aleksander, kapelan Szpitala św. Doroty w Żaganiu i wik. pow. powiatu Żagań* [ks. Aleksander Zonn, CM, *1899, ^1934, jeszcze w 1946 roku został administratorem parafii w Gozdnicy].

Wiadomości..., styczeń/luty 1947: *Zmiany personalne: Ks. Hermann Teofil, C. M., wik. par. Żagań i pref. szk.*

Wiadomości..., maj/czerwiec/lipiec 1947: *Zmiany personalne (24.04.1947): Ks. Madeja Franciszek C. M., wik. koop. powiatowy dek. Żagań, Rektor Konwiktu i Kap. Szpitala w Żaganiu.*

Wiadomości..., marzec/kwiecień/maj 1948: *Personalia / Kapelanie otrzymali (9.04.1948): Ks. Benedykt Pinocy, CM, w szpitalu w Żaganiu* [ks. Benedykt Pinocy, CM, *1915, ^1941, od 1949 roku administrator parafii w Drągowinie].

Wiadomości..., listopad/grudzień 1949: *Personalia: J. E. Ks. Administrator Apostolski zamianował Ks. Edmunda Nowaka C. M., rektorem Niższego Seminarium Duchownego w Żaganiu, Ks. mgr Aleksandra Szymkiewicza C. M., profesorem Niższego Seminarium Duchownego w Żaganiu, Ks. dr. Alberta*

W siedzibie Arcybiskupiego Konwiktu dla chłopców urządzono po II wojnie światowej Niższe Seminarium Duchowne, jedno z dwóch w Archidiecezji Wrocławskiej.

Warkocza C. M., profesorem N. S. D. w Żaganiu, Ks. Zygfryda Zimorka C.M., profesorem N. S. D. w Żaganiu.
Wiadomości…, styczeń/luty 1952: *Zmiany wśród duchowieństwa. Najprzewielebniejszy Ordynariusz zamianował: Rektorem Niższego Seminarium Duchownego w Żaganiu: Ks. mgr Zienkiewicza Aleksandra, Wychowawcą Niższego Seminarium Duchownego w Żaganiu: Ks. Gogoła* [powinno być Gogóła] *Alfonsa 15. X. 1951.*
Schematyzm…, Wrocław, czerwiec 1952, s. 108: *Parafia Żagań (…) Administrator: Ks. Alojzy Grucel ze zgromadzenia xx. Misjonarzy św. Wincentego a Paulo (…). Wikary: Ks. Alojzy Wiórek z tegoż zgromadzenia Rektor NSD. Ks. Aleksander Zienkiewicz (…), ustan. 1951. Wychowawca: Ks. Alfons Gogół (…), ustan. 1951. Kapelan szpitala św. Doroty: Ks. mgr Aleksander Szymkiewicz, ze zgromadzenia xx. Misjonarzy św. Wincentego a Paulo (…) (1948).*
Ponadto *Schematyzm* informuje o posłudze Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo w Szpitalu i Domu Starców.
Wiadomości…, 1952, druk ukończono w październiku, nr 3—8: *Zmiany wśród duchowieństwa: Zamianowani przez Najprzewielebniejszego Ordynariusza: Ks. Aleksander Zienkiewicz — Wicedyrektorem Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu z dniem 1. VIII. 1952 r. po zniesieniu Niższego Seminarium Duchownego w Żaganiu. Przeniesieni Księża administratorzy: Ks. Gogół Alfons z Żagania do Kostomłotów z dniem 15. VIII. 1952 r.*

NIŻSZE SEMINARIUM DUCHOWNE

W latach 1948—1952 w budynku *Arcybiskupiego Konwiktu* w Żaganiu działało *Niższe Seminarium Duchowne* — jedno z dwóch ustanowionych w diecezji wrocławskiej. W roku szkolnym 1951—1952 jego rektorem był ksiądz Aleksander Zienkiewicz (*1910, ^1938, +1995), później m. in.: rektor *Wyższego Seminarium Duchownego* we Wrocławiu, archidiecezjalny duszpasterz młodzieży akademickiej znany jako *Wujek*, kanonik Kapituły Katedralnej. W *Niższym Seminarium Duchownym* pracował także ks. Teofil Herrmann (*1921, ^1946, +2003), późniejszy rektor Biskupiego Seminarium Duchownego w Gdańsku-Oliwie, następnie rektor *Seminarium Duchownego* w Gościkowie-Paradyżu, założyciel i pierwszy dyrektor *Apostolatu Maryjnego* w Polsce. Wychowankami szkoły byli m.in. ks. Aleksander Matyka (*1935), kanonik honorowy wrocławskiej kapituły katedralnej, i Bogdan Skowroński (*1934), aktywny działacz wrocławskiej *Solidarności*, internowany po wprowadzeniu stanu wojennego 13 grudnia 1981 roku.
W 1952 roku komunistyczne władze zlikwidowały *Niższe Seminarium Duchowne*. W budynku ulokowano szkołę dla pielęgniarek, następnie oddziały szpitalne. W 2015 roku powiat żagański sprzedał budynek osobie prywatnej.

W 1948 roku dzięki staraniom księdza Grucla odbyły się pierwsze polskie misje święte w Żaganiu. Z ich okazji rada parafialna wydała pierwszy informator o kościele autorstwa Rudolfa Prusa-Piechurskiego.

MISJA ŚWIĘTA W ŻAGANIU (1948)
Wiadomości Kościelne, Rocznik 3, Wrocław, październik/listopad/grudzień 1948, nr 10/11/12, s. 286 i 287, podają: *W dniach od 30 maja do 6 czerwca br. odbyła się na terenie parafii Żagań Misja św., przeprowadzona przez XX. Misjonarzy z Krakowa pod kierownictwem Ks. Franciszka Matelskiego.*
Parafię przygotowano w następujący sposób: Po uzyskaniu zgody ze strony Najprzewielebniejszej Kurii zapowiedziano ją na rok przed tym. Wygłoszono 15 kazań przedmisyjnych po trzy na następujące tematy: a) znaczenie Misji św., b) łaska Misji św., c) Owoce Misji św., d) przygotowania Misyjne, e) ostatnie wskazówki przedmisyjne. Następnie rozdano ulotki i rozlepiano afisze w mieście i pobliskich wioskach.
Przez pierwsze trzy dni wygłoszono nauki stanowe dla matek i panien, następnie trzy dni poświęcono ojcom i młodzieńcom. Kościół mogący swobodnie pomieścić trzy tysiące wiernych był stale przepełniony, zwłaszcza na naukach wieczornych. Po nabożeństwie końcowym wyruszyła z kościoła parafialnego uroczysta procesja po krzyż misyjny. W drodze powrotnej za-

trzymano się z krzyżem niesionym przez przedstawicieli wszystkich stanów na pl. Wolności, w miejscu gdzie ma stanąć statua Chrystusa Króla i odśpiewano „My chcemy Boga". W procesji tej wzięło udział około 7000 wiernych.
Komunii św. udzielono ponad 10.000. Ks. A. G.

W 1952 roku poświęcono pozyskane przez parafię dzwony umieszczone na wieży kościelnej. Rok później Jan Koła i Czesław Sobczak odmalowali wnętrze świątyni, nad nastawą głównego ołtarza wstawiono witraż Matki Bożej Królowej Świata, wśród innych wielu prac wykonanych w kościele warto wymienić także konserwację renesansowego ołtarza Wszystkich Świętych. Ksiądz Grucel pierwszego września 1957 roku wyjechał do Bydgoszczy i tam jako wikariusz parafii św. Wincentego a Paulo zmarł niespełna rok później, 16 czerwca 1958 roku.

Kolejni Księża Misjonarze stojący na czele parafii (administratorzy): Jan Iwuć w latach 1957—1958 (wcześniej, od 1946 roku w Iłowej); Edmund Łowiński w latach 1958—1961 — administrator i dziekan dekanatu żagańskiego (od listopada 1945 roku do 1948 roku był pierwszym proboszczem nowo powstałej parafii w Słubicach, w latach 1957—1958 pracował w parafii p.w. św. Józefa Rzemieślnika we Wrocławiu), Jan Majchrzycki w latach 1961—1963 — administrator i dziekan dekanatu żagańskiego (od 1947 roku pracował w parafii w Nowogrodzie Bobrzańskim); Andrzej Balicki w latach 1963—1964 — *wikariusz substytut*, tj. zastępca proboszcza (w latach 1962—1963 pracował jako wikariusz w Nowogrodzie Bobrzańskim); Sylwester Balcarek w latach 1964—1969. Z inicjatywy księdza Balcarka przeprowadzono remont organów, wstawiono też witraże w oknach.

OD WIKAREGO DO BISKUPA
Wśród duchownych ze Zgromadzenia Księży Misjonarzy pracujących jako młodzi wikarzy w żagańskiej parafii był ksiądz Paweł Socha (*1935, ^1958), od 1973 roku biskup pomocniczy diecezji gorzowskiej, od 2012 roku — biskup senior diecezji zielonogórsko-gorzowskiej. Była to jedyna placówka parafialna księdza biskupa Pawła Sochy, który do parafii trafił w 1958 roku wraz z Pawłem Widuchem, Franciszkiem Surówką, Augustynem Węcem i Alojzym Henelem (wszyscy CM).

27 października 1969 na proboszcza tutejszej parafii powołano księdza Eugeniusza Kapustę (*1929, +2000) późniejszego doktora i kanonika. W latach 70. i 80. XX wieku przeprowadzono wiele remontów zarówno w kościele, jak i na terenie dawnego klasztoru. Prowadzono prace przy reparacji więźby dachowej i wymianie pokrycia. Dach wieży i częściowo kościoła pokryto miedzianą blachą. Na pozostałej części dachu świątyni oraz na budynku klasztornym położono nową dachówkę. Odnowiono także tynki z zewnątrz. Następnie, w latach 1983—1988 przeprowadzono prace wewnątrz świątyni. Odnowiono ściany, uzupełniono braki złoceń, sztukaterii, odmalowano całe wnętrze. Poddano renowacji część ołtarzy, w tym główny, stalle, obrazy Drogi Krzyżowej, malowane na płótnie portrety opatów, płytę nagrobną Henryka IV, barokowe regały na książki w bibliotece. Na górnym chórze powstała ekspozycja sztuki sakralnej. Odtworzono też zawalone w 1991 roku sklepienie kaplicy p.w. św. Anny. W latach 70. XX wieku odbudowano także część klasztoru będącą ówcześnie w gestii państwa — dawny konwikt. Przeznaczono go na działalność turystyczną i przekazano PTTK. Obecnie konwikt (*Dom Turysty PTTK*) jest własnością prywatną. Zniszczony mechanizm zegara na wieży odnowiono w latach 1997—1998. Tarcze odmalował żagański „człowiek-instytucja", regionalista i satyryk, Wojciech Raj (+2009), a naprawę mechanizmów zegarowych przeprowadziła m.in. grupa uczniów Zespołu Szkół Mechanicznych w Żaganiu.

ROZBIÓRKA KOŚCIOŁA ŁASKI

W latach 60. XX wieku władza ludowa zdecydowała o rozbiórce nieużytkowanego protestanckiego kościoła Łaski (p.w. Trójcy Świętej). Pozostawiono jedynie strzelistą, neogotycką wieżę. Prace wykonali żołnierze Ludowego Wojska Polskiego. Po kilkudziesięciu latach samotną wieżę odremontowano i zaadaptowano na cele turystyczne. Krzyż — dawniej wieńczący wieżę — znajduje się obecnie na kościele garnizonowym p.w. Matki Bożej Hetmanki Żołnierza Polskiego w Żaganiu.

OD PATRONKI DO PATRONA

W 1971 roku erygowano w Żaganiu nową parafię, której świątynią parafialną został kościół p.w. Nawiedzenia NMP, zwany *na Górce*. We wnęce muru po wschodniej stronie kościoła znajduje się piękna fi-

Wnętrze kościoła Łaski, jednej z sześciu protestanckich świątyń wybudowanych na Śląsku w 1707 r., zburzonej w II poł. lat 60. XX w.

gura Matki Bożej. Figura Maryi wieńczy także pomnik wotywny stojący przed kościołem Mariackim. Jej Wyobrażenie odnajdziemy na szczycie zachodnim kościoła i nad wejściem na plac Klasztorny. Dla augustianów i katolickich mieszkańców miasta Matka Boża była przez wieki główną patronką. Obecnie za patrona miasta uważa się św. Michała Archanioła.

Z DIECEZJI WROCŁAWSKIEJ DO GORZOWSKIEJ

Po wiekach łączności z diecezją wrocławską w 1972 roku dekanat żagański został przyłączony do diecezji gorzowskiej (obecnie zielonogórsko-gorzowskiej).

POMNIK HISTORII

28 lutego 2011 roku Prezydent Rzeczpospolitej Polskiej podpisał rozporządzenie w sprawie uznania za pomnik historii *poaugustiański zespół klasztorny w Żaganiu*.

Od 1994 do 2012 roku gospodarzem parafii był ksiądz kanonik doktor Władysław Kulka, urodzony w 1945 roku w Ropie na Sądecczyźnie, wyświęcony w 1971 roku w Tarnowie. Ksiądz Władysław w latach 1977—1981 był wikariuszem tutejszej parafii, następnie przez rok wikariuszem parafii p.w. Chrystusa Króla w Gorzowie Wielkopolskim, a od 1982 do 1994 roku proboszczem parafii p.w. św. Józefa w Żaganiu, gdzie dzięki niemu powstał kościół parafialny. Jako tutejszy proboszcz prowadził remonty wyposażenia świątyni i dachów na klasztorze, dzięki jego zaangażowaniu powstał pomnik Chrystusa Króla, a swoistą pamiątką związaną z rodzinnymi stronami proboszcza jest znajdujący się w kościele witraż św. Kingi. W latach 90. XX wieku starał się o odzyskanie dla kościoła konwiktu upaństwowionego przez Prusaków po kasacie opactwa w 1810 roku. Jednak nie zyskał żadnego poparcia ze strony ówczesnych władz miasta. Jego zaangażowanie w dzieło odnowy opactwa i kościoła zostało docenione w 2011 roku — został odznaczony *Złotą Odznaką za Opiekę nad Zabytkami*, a rok później burmistrz i rada miasta Żagania przyznali mu medal *Zasłużony dla Miasta Żagania*.

Ksiądz Władysław Kulka był też przez wiele lat wicedziekanem i dziekanem dekanatu żagańskiego, a dla wiernych parafii p.w. Wniebowzięcia NMP i św. Józefa wyjątkowym spowiednikiem i ka-

znodzieją. Zmarł 12 czerwca 2018 roku w wieku 72 lat jako rezydent tutejszej parafii. Uroczystości pogrzebowe odbyły się 14 i 15 czerwca. Jak dotąd jest jedynym żagańskim proboszczem, który został pochowany po II wojnie światowej w Żaganiu. Na jego grobie znajdującym się na cmentarzu przy kościele p.w. św. Józefa napis głosi: *Budowniczy kościoła pw. św. Józefa Moczyń-Żagań i długoletni proboszcz parafii Wniebowzięcia NMP w Żaganiu*.

W roku 2021 ukazała się książka pod redakcją Marii Gołaszewskiej i Anastazji Seul *Jaki Pan Jezus dobry… wspomnienia w 50. rocznicę święceń kapłańskich Ks. Władysława KULKI*. To piękne świadectwo życia i działalności wyjątkowego duchownego.

Żaganianinem roku 2014 uznany został sprawujący od sierpnia 2012 roku do lipca 2017 roku posługę proboszcza parafii p.w. Wniebowzięcia NMP ksiądz kanonik Zygmunt Mokrzycki, który wcześniej kapłańską posługę pełnił w Bytomiu Odrzańskim.

> **OGŁOSZENIE PARAFIALNE**
> 5 lutego 2017 roku http://www.wnmp.zagan.pl/ogloszenia-duszpasterskie.html (zachowano oryginalną pisownię).
> *V Niedziela zwykła (2017 rok): (…) W poniedziałek 30 stycznia, podczas pobytu w Żaganiu, na zaproszenie ks. Proboszcza skierowane kanałami dyplomatycznymi, historyczną wizytę w naszej Parafii – dawnym Opactwie Kanoników Regularnych Reguły św. Augustyna złożył Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Andrzej Duda. Został podjęty obiadem, a następnie oprowadzony i zapoznany z historycznym dziedzictwem. Wizyta ta wywarła na Panu Prezydencie tak duże wrażenie, że zadeklarował publicznie wsparcie renowacji naszego niezwykłego zabytku.*

1 sierpnia 2017 roku z Lubska do żagańskiej parafii przybył nowy proboszcz – ksiądz kanonik mgr Władysław Tasior (*1963, Przeworsk). Ksiądz Władysław święcenia kapłańskie przyjął w 1989 roku w Przemyślu. Był wikariuszem w Gorzowie, Słubicach i Świebodzinie, a następnie proboszczem w Wawrowie i Lubsku.

Życie tutejszej parafii wzbogaca wspólnota Sióstr Adoratorek Krwi Chrystusa (ASC) Prowincji Wrocławskiej. Na stronie internetowej wspólnoty http://www.adoratorki.pl/ czytamy: *Wspólnota Sióstr Adoratorek Krwi Chrystusa w Żaganiu żyje i pracuje przy parafii Wnie-*

bowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Ścisły związek z parafią kształtuje rodzaj posługi sióstr. Siostry sprawują pieczę nad zakrystią, troszczą się o wystrój kościoła, nauczają religii w szkole podstawowej i średniej, włączają się w przygotowanie dzieci i młodzieży do sakramentów: Pokuty, Eucharystii i Bierzmowania, prowadzą także Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży. Nową inicjatywą podjętą przez Siostry Adoratorki Krwi Chrystusa w Żaganiu jest Jadłodajnia im. Św. Marii De Mattias, służąca wsparciem najuboższym mieszkańcom miasta oraz świetlica socjalno-terapeutyczna dla dzieci z rodzin dysfunkcyjnych. Siostry Adoratorki aktywnie uczestniczą w życiu Kościoła lokalnego biorąc udział w nabożeństwach i celebracjach, a także współtworząc ich oprawę liturgiczną.

Spośród wykonanych w ostatnich latach prac należy wymienić: nowe pokrycie dachów na budynkach klasztornych i kościele, renowację szczytu zachodniego kościoła, założenie systemu przeciwpożarowego w kościele i bibliotece, konserwacje ołtarzy św. Augustyna, św. Jadwigi i św. Floriana, obrazu św. Piotra Fouriera i ołtarza Chrystusa w Ogrójcu.

7 NOWYCH CUDÓW POLSKI (2017)
W siódmej edycji plebiscytu na *7 nowych cudów Polski* w zorganizowanym przez redakcję miesięcznika *National Geographic Traveler* internetowym głosowaniu spośród 32 nominowanych miejsc czytelnicy wybrali m.in. *Zespół Poaugustiański w Żaganiu*.

We wrześniu 2019 roku rozpoczął się nowy remont kościoła i klasztoru obejmujący renowację ołtarza głównego i organów, wnętrza prezbiterium, korytarza północnego z galerią opatów i murów zewnętrznych kościoła. Część sal w klasztorze przeznaczono na działalność wystawienniczo-muzealną, a w piwnicach można znaleźć beczki z winem lokalnego producenta!

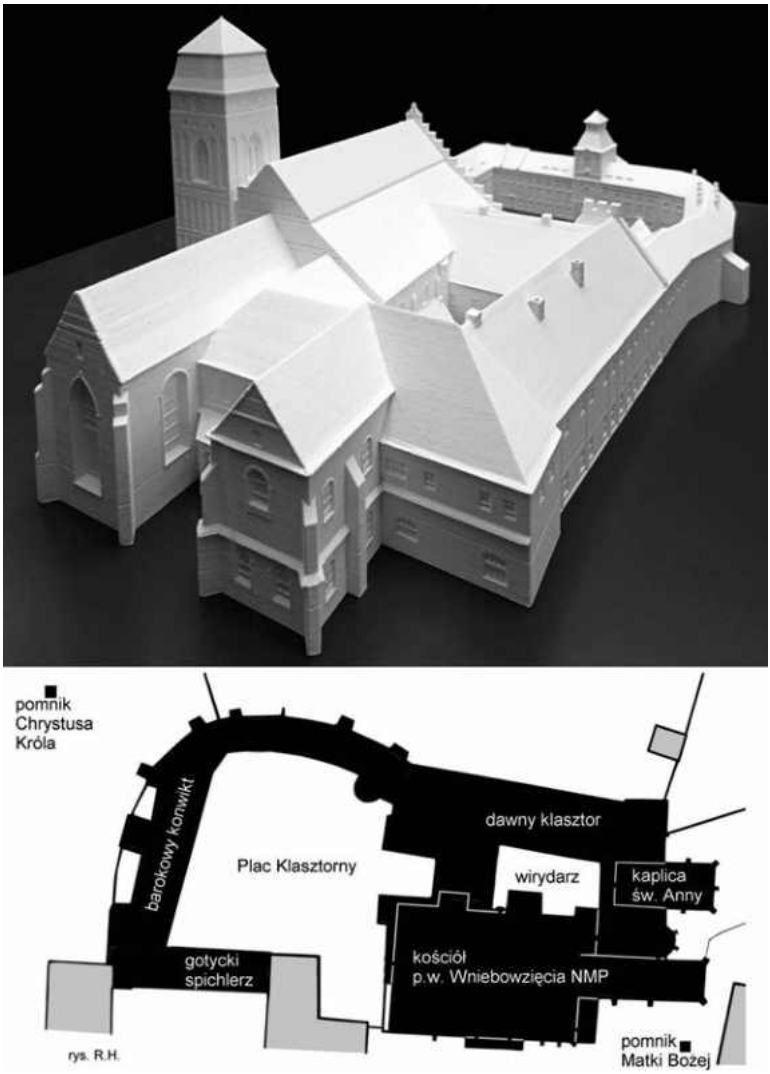

Kościół Mariacki i klasztor, makieta (Muzeum w Zielonej Górze) i plan.

Przewodnik po kościele

OTOCZENIE KOŚCIOŁA

Gotycki kościół jest orientowany i murowany: prezbiterium z kamienia, nawy z kamienia i cegły. Pomimo mniejszych rozmiarów mury prezbiterium posiadają masywniejsze przypory niż nawa (choć w rzeczywistości przypory nawy schowano częściowo do wewnątrz). Trójnawowa budowla jest pseudobazyliką (nawa główna jest wyższa od bocznych, ale nie posiada własnych okien). Prostokątna, gotycka wieża z mansardowym, barokowym hełmem znajduje się po południowej stronie; obok na niewielkim placu — barokowy pomnik Maryi. W ścianie południowej kościoła, obok wejścia na plac Klasztorny przebito na początku drugiej połowy XVIII wieku wielkie drzwi dekorowane barokowym portalem (zwane *Bramą Nowożeńców*). Po stronie północnej do kościoła przylegają budynki klasztoru z wirydarzem.

26 listopada 2000 roku na placu Wolności obok dawnego konwiktu biskup pomocniczy diecezji zielonogórsko-gorzowskiej Edward Dajczak poświęcił **pomnik Chrystusa Króla**. Okazała figura przedstawia Chrystusa stojącego na cokole w potrójnej koronie zwanej tiarą. Na płytach cokołu znajdują się napisy i płaskorzeźby.

KRÓLU WSZECHŚWIATA JEZU CHRYSTE BŁOGOSŁAW KOŚCIOŁOWI I OJCZYŹNIE / W HOŁDZIE JEZUSOWI CHRYSTUSOWI ODKUPICIELOWI CZŁOWIEKA NA PRZEŁOMIE TYSIĄCLECI / SPOŁECZEŃSTWO ŻAGANIA.

Płaskorzeźby wyobrażają współczesny herb Żagania i orła w koronie królewskiej na głowie z półksiężycową przepaską na piersiach. Postument obłożony płytami z piaskowca wykonano z żelbetonu, figurę — z piaskowca. Autorem projektu jest ksiądz Czesław Mazur, a wykonawcą monumentu — profesor Janusz Kucharski. Pomnik wzniesiono staraniem parafii Wniebowzięcia NMP z inicjatywy ks. dr. Władysława Kulki jako wotum za szczęśliwe przybycie do Żagania pierwszych polskich mieszkańców w 1945 ro-

Pomniki Chrystusa Króla i Matki Bożej

ku i pamiątkę Wielkiego Jubileuszu dwóch tysięcy lat chrześcijaństwa.

Obok kamiennych murów prezbiterium po stronie południowej kanonicy w latach 1709—1710 wznieśli **pomnik ku czci Matki Bożej**. Wystawiony został jako wotum za ochronę przed plagami zarazy, głodu i wojny. Na kamiennym, czworokątnym, wysokim cokole znajdującym się w środku kwadratu wytyczonego ozdobną balustradą stoi rzeźba Maryi Niepokalanej.

Na narożach umieszczono posągi świętych: Jadwigi — współfundatorki klasztoru, Augustyna — patrona zgromadzenia (w stroju biskupim), Floriana — orędownika w czasie pożaru, Rocha — patrona chorych, orędownika w czasie epidemii (z psem u stóp).

Na cokole widnieją płaskorzeźby: od strony zachodniej — z wizerunkiem św. Jerzego walczącego ze smokiem; od strony północnej — św. Sebastiana męczennika, jest przywiązany do słupa i przeszyty strzałami; od strony wschodniej — scena Zstąpienia

Ducha Świętego na Maryję Dziewicę; od strony południowej — symbol Sakramentu Świętego wraz z alegorią nieszczęść zarazy, głodu i wojny.

Napisy na cokole wykonano z wykorzystaniem chronostychów — podają daty 1709 i 1710:

Sancta Maria Virgo, / Intercede pro nobis. / Virgo Deipara sine labe /libera nos a peste, bello et fame. / Hanc statuam tibi Virgo sacra / absque labe concepta exstruxit / canonia Saganiensis sancti p. /Augustini. / Haec statua Divae Virginis Deiparae / absque culpa labis originalis con / ceptae honori erigitur atque iugiter / sacratur. G. F. A. S.

Najświętsza Maryjo Panno módl się za nami / Niepokalana Dziewico Matko Boża wybaw nas od zarazy, wojny i głodu / Ten pomnik Tobie święta Dziewico bez grzechu poczęta zbudował żagański klasztor św. Augustyna / To jest kolumna Najświętszej Maryi Bogurodzicy bez grzechu pierworodnego poczętej wzniesiona i konsekrowana przez Jerzego Franciszka [45] opata żagańskiego.

Pomnik odnawiany był w 1865 roku. Ponownie kamienne rzeźby i cokół poddano renowacji w 2003 roku (do roku 2005). Prac podjął się konserwator sztuki, odnowiciel barokowego portalu południowego kościoła (także m.in. figur na fasadzie kościoła p.w. Ducha Świętego i pomników bogini zwycięstwa znajdujących się przed pałacem książąt żagańskich) Tomasz Filar.

> **BRAMA NOWOŻEŃCÓW — BAROKOWE DRZWI Z NIESPODZIANKĄ**
> W czasie remontu barokowego portalu *Bramy Nowożeńców* w 2009 roku okazało się, że do jego budowy wykorzystano fragmenty gotyckich płyt epitafijnych, które uległy uszkodzeniu podczas pożaru w 1730 roku.

Najbardziej dekoracyjna — **zachodnia ściana świątyni** — zwieńczona została schodkowym, późnogotyckim szczytem z blendami w pięciu rzędach (dodatkowo dawniej dekorowanymi pinaklami). W okresie renesansu dostawiono do ściany krużganek z loggią, częściowo zmieniony w XVIII wieku (wejście do kościoła). Na uwagę zasługują medaliony w przyłuczach arkad (zachowanych jest dziesięć medalionów), w których widać głowy kobiet i mężczyzn

Brama nowożeńców — wejście do kościoła od strony nawy południowej.

Fragment wieży konwiktu klasztornego z widocznym oknem, za którym znajduje się tzw. sala astronomiczna — pierwsza stacja meteo w Polsce.

oraz aniołów i lwów. Po 1730 roku oknom kościoła nadano zaokrąglony, barokowy kształt, a na szczycie zainstalowano metalową figurkę Matki Bożej z Dzieciątkiem (w czasie remontu fasady w 2016 roku figura została zdjęta i zastąpiona kopią).

Do placu Klasztornego prowadzi łuk z figurą Matki Bożej z Dzieciątkiem i herbem opactwa. Po jego wschodniej stronie znajduje się kościół i przylegający do niego klasztor (obecnie plebania), od północy i zachodu plac zamyka budynek konwiktu i szkoły, od południa — spichlerz i kamienica.

Nakryty dwuspadowym dachem, murowany z cegły **gotycki spichlerz** znajduje się po południowej stronie placu Klasztornego. Zbudowany został w XV wieku. Gotyckiego charakteru nadają mu ostrołuczne blendy z wąskimi okienkami. Po II wojnie światowej wykorzystywany był m.in. jako magazyn mebli. Do spichlerza od strony kościoła przylegała dawniej piekarnia. Ten budynek, podobnie jak inne należące do klasztoru, został w późniejszym czasie poddany licznym zmianom, m.in. zyskał renesansową przybudówkę, która była zwierciadlanym odbiciem innej, znajdującej się do dziś przy ścianie kościoła. Na początku XX wieku (po 1910 roku) w miejscu dawnej piekarni zbudowano **kamienicę**. Warto jednak zwrócić uwagę na elewację budynku. W murze zachowano niektóre starsze detale architektoniczne — kolumny renesansowego krużganka i barokowy herb (przemieszczony nad okno kamienicy). W 2015 roku fasadę budynku odnowiono.

Po stronie zachodniej i północnej placu Klasztornego w połowie XVIII wieku poprzez scalenie i przebudowę wolnostojących budynków powstał **barokowy konwikt i szkoła**. Jego ściany od strony ulicy Jana Pawła II i placu Wolności postawione są na kamiennym gotyckim murze obronnym. Fragmenty muru wychodzą przed lico budynku od strony zachodniej, tj. placu Wolności. Na tymże placu wznosi się współczesny pomnik Chrystusa Króla. Po 1810 roku w budynku mieściło się m.in. więzienie i sąd. Po II wojnie światowej opuszczony gmach niszczał aż do lat 70. XX wieku, kiedy postanowiono odbudować go na cele turystyczne — *Dom Turysty Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, Oddział w Żaganiu* (obecnie budynek jest własnością prywatną). Piętrowa budowla nakryta dachem dwuspadowym posiada niewielką wieżę z galerią. Wejście zdobi rokokowy portal. Pomieszczenia parteru mają sklepienia krzyżowe i kolebkowe. Niestety od kilku lat konwikt niszczeje, coraz więcej dziur w dachu, wybitych szyb w oknach, w tym sali astronomicznej (!), zacieków na murach…

Jedna z najciekawszych sal konwiktu znajduje się na trzecim piętrze wieży. Zachowały się tam monochromatyczne malowidła rokokowe o tematyce astronomicznej z portretem, który w zamie-

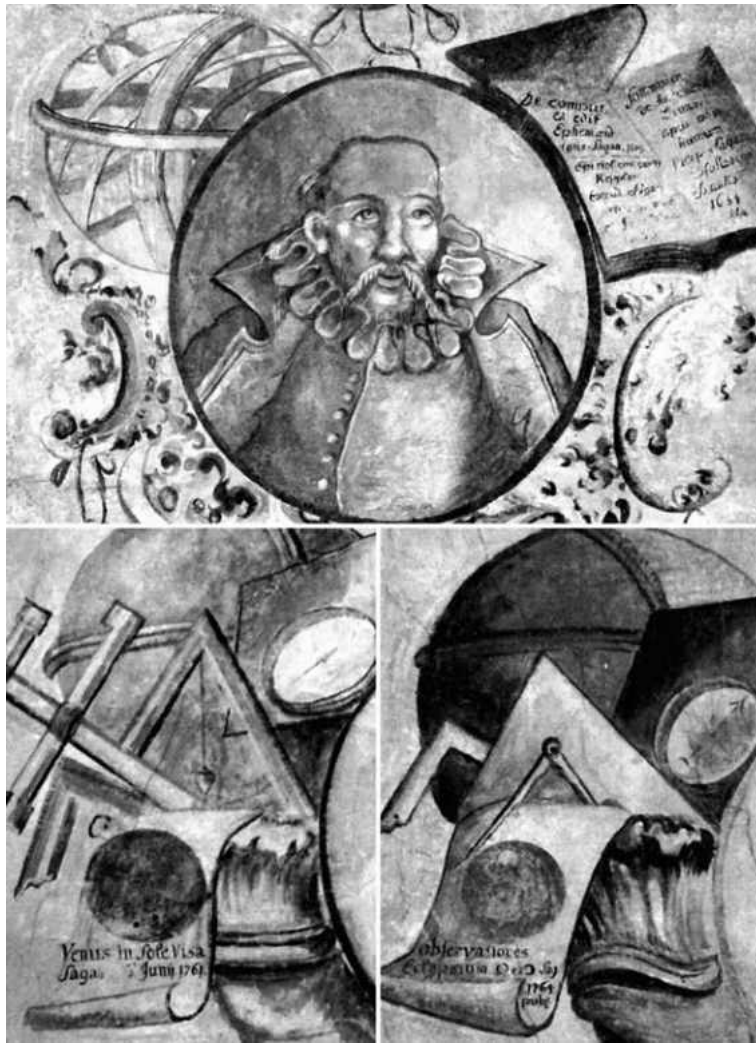

Sala astronomiczna — fragmenty malowideł: wyżej portret J. Keplera, niżej notatki dotyczące obserwacji nieba z lat 1761 i 1764.

rzeniu zleceniodawcy miał wyobrażać Johannesa Keplera zamieszkałego nieopodal w latach 1628—1630. Twórca nie znał jednak jego wizerunku — portret przypomina innego astronoma, Tycho Brachego. Obok — księga z tytułami dzieł Keplera (napisy częściowo zatarte). Są wśród nich *Efemerydy* i *Sen*, nad którymi pracował w Żaganiu. Powyżej częściowo nieczytelny napis w trzech liniach (I linia): *Non ferri casu pulcherrima corpora mundi (...)* (polskie tłumaczenie: *Nie ma przypadku w pięknie świata (...)*). Dwa niezapełnione medaliony na sąsiednich ścianach przeznaczone były dla zajmujących się astronomią kanoników, takich jak Christian Prokop Theodat Preuss z Kłobuczyna (+1808), wzmiankowany jako optyk, meteorolog i astronom. Obok wymieniono obserwowane zjawiska na niebie — wraz z datami 1761 i 1764. Napisy nad malowidłami to fragmenty psalmów: *Videbo coelus tuos, opera manuum tuarum. Lunam et Stellas quae tu fundasti* (polskie tłumaczenie: *Patrzę na Twe niebo, dzieło Twych palców, księżyc i gwiazdy, któreś Ty utwierdził. Psalm 8*). *O Coeli enarrant gloriam Dei / et opera manuum ejus annuntiat firmamentum* (polskie tłumaczenie: *Niebiosa głoszą chwałę Boga, dzieło rąk Jego nieboskłon obwieszcza. Psalm 19 (18)*). W latach 70. XX wieku malowidła zabezpieczyła i odnowiła *Pracownia Konserwacji Malarstwa* z Poznania.

PIERWSZA STACJA METEO NA ZIEMIACH POLSKICH

Na wieży konwiktu w latach 1781—1792 działała stacja meteo w ramach stowarzyszenia meteorologicznego utworzonego w Mannheim — *Societas Meteorologica Palatina*. Stowarzyszenie utworzyło jedną z pierwszych międzynarodowych sieci pomiarów pogody (m.in. w Berlinie, Bolonii, Brukseli, Budapeszcie, Kopenhadze, Genewie, Padwie, Pradze). Pomiary dokonywano za pomocą skalibrowanych urządzeń trzy razy dziennie. Ich zapisem w Żaganiu zajmował się kanonik Christian P. T. Preuss. Wcześniej obserwacje meteorologiczne w klasztorze prowadził 50. opat, Jan Ignacy II Felbiger (opisane przez niego w książce wydanej w 1773 roku).

Klasztor — obecnie plebania to nakryty dachem dwuspadowym, dwukondygnacyjny, trójskrzydłowy budynek, który jest połączony z kościołem od południowej strony. Wejście główne znajduje się od strony placu Klasztornego. Korytarze klasztorne (dawniej

Wieża i zachodni szczyt (fragment).

krużganki) otaczają wirydarz. W średniowieczu teren na północ od kościoła był położony niżej, stąd zachowane piwnice pod budynkiem były pierwotnie parterem. Część podziemi znajduje się pod brukiem placu obok wejścia do klasztoru — to parter niezachowanego pałacu opackiego.

WNĘTRZE KOŚCIOŁA

NAWA GŁÓWNA, ŚRODKOWA

Nawa główna ma 9,5 metra szerokości, 41 metrów długości i 21 metrów wysokości. Wspiera się na dwunastu ośmiobocznych filarach, połączonych szerokim gotyckim ostrołukiem. Na górnych ścianach nawy za 47. opata, Szymona III, wykonano okratowane, ślepe okna ze sztukaterią stiukową w stylu barokowym. Prace architektoniczne wykonał zespół artystów zatrudnionych przez konwent: architekt Martin Frantz Młodszy, sztukator Johann Haberle i malarz Christian Conrad Młodszy.

KU CZCI ŚW. JANA PAWŁA II
27 kwietnia 2014 roku — w dzień kanonizacji papieża Jana Pawła II w przedsionku kościoła wmurowano pamiątkową kamienną płytę z niewielkim medalionem ku czci świętego.

Nad wejściem do nawy znajduje się zbudowana w stylu barokowym loża opacka, podparta stiukowymi kolumienkami stanowiącymi obramienie drzwi kościoła. W 1740 roku wystawił ją 47. opat, Szymon III. Z tegoż okresu pochodzi też wspaniale wykonana w stylu barokowym, balustrada empory muzycznej. Twórcą organów był najpewniej Adam Horatio Casparini, który podobnie jak ojciec zajmował się ich budową. Wykonał dla kościoła zachowany do dziś projekt prospektu organowego, jedynie nieznacznie różniący się od powstałego instrumentu. Instrument zdobią barokowe putta — na szafie organów trzymają instrumenty muzyczne, a przy klawiaturze trzymają godło fundatora 47. opata, Szymona III.

MUZYKA ORGANOWA
Żagański kościół Mariacki był jednym z pierwszych na Śląsku posiadających organy (XIV wiek). W XV wieku (około 1425 roku) w klasztorze powstała pierwsza na ziemiach polskich i trzecia w kolejności (po *Ko-*

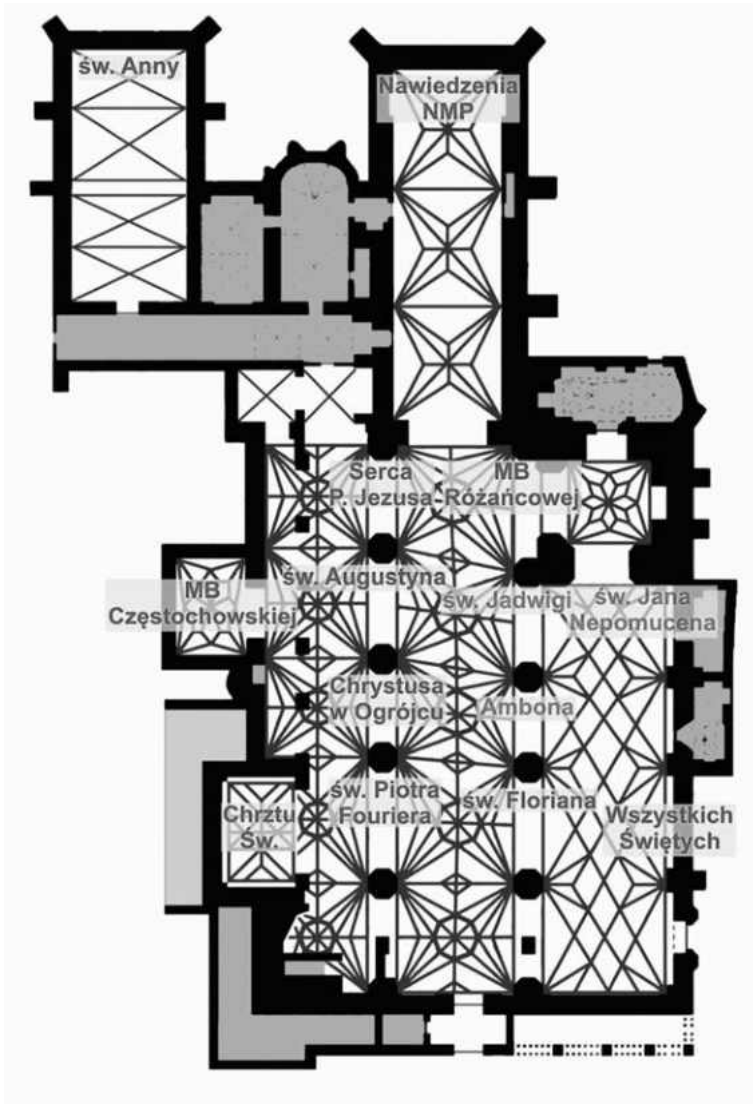

Rzut kościoła.

deksie z Robertsbridge i *Kodeksie Faenza*) tabulatura organowa (zawiera trzy dwugłosowe opracowania wersetów *Gloria*, zapisane niemieckim systemem tabulatorowym).

W 1897 roku organy zostały odnowione przez Heinricha Schlaga ze Świdnicy, a w 1917 roku na potrzeby wojenne zabrano cynowe piszczałki, które w 1924 roku ponownie założono. Pierwszy remont po II wojnie światowej przeprowadzono w 1946 roku. W latach 1967—1969 trwała przebudowa i rozbudowa organów z systemu mechanicznego na pneumatyczny. Organy były wyposażone w 33 głosy. Ze starego instrumentu pozostała szafa i 20 głosów. W roku 2023 zakończył się kolejny remont organów.

Po lewej stronie nawy — ołtarz świętego Piotra Fouriera. Ołtarz kanonizowanego w 1730 roku francuskiego kanonika regularnego Piotra Fouriera (+1640) udekorowany został obrazami z 1744 roku autorstwa osiadłego w Legnicy, z pochodzenia Czecha, Jeremiasa Josepha Knechtla (konserwowane w 2012 roku). W dolnej części obrazu głównego przedstawiono kanonika Piotra rozdającego ubogim jałmużnę. W części centralnej wyobrażono sługę bożego na obłoku z krucyfiksem, patrzącego w górę. Aniołki ponad jego głową trzymają koronę i gorejące serce, a znajdujące się niżej — krzyż i lilię. Największy z aniołów, ubrany w czerwoną szatę, dzierży otwartą księgę z napisem: *Ante Omnia Diligatur Deus, Deinde Proximus. Regula St Aug.* (polskie tłumaczenie: *Przede wszystkim należy miłować Boga, następnie bliźniego. Reguła Św. Augustyna*). Na niewielkim obrazie powyżej w formie medalionu widać kwiaty przy murze i słońce, to symboliczne ujęcie dewizy świętego (wypisane w języku niemieckim) brzmiącej: *Nikomu nie szkodzić, być przydatnym dla wszystkich*. Figury na ołtarzu: po lewej stronie — święty trzymający w ręku krzyż; w centrum znajduje się figura świętego Józefa z kwiatem lilii, opiekuna Matki Bożej i Jezusa; po prawej stronie figura świętego Jana piszącego Ewangelię, z symbolem Ewangelisty, orłem. Górny obraz przedstawia Królową Niebios z Dzieciątkiem, naprzeciw nich — anioł z krzyżem. Po bokach i w zwieńczeniu ustawiono mniejsze figury symbolizujące Wiarę, Nadzieję i Miłość.

Chór muzyczny.

Wnętrze kościoła.

BRATANEK ŚW. PIOTRA FOURIERA W ŻAGANIU
Louis Adolphe Aimé Fourier de Bacourt, francuski dyplomata, *Wielki Oficer Legii honorowej*, był bliskim przyjacielem księżnej żagańskiej Doroty. Ich znajomość rozpoczęła się w Londynie w 1830 roku, a zakończyła ją śmierć Doroty w 1862 roku. Jej przyjaciel czuwał do końca przy łożu konającej księżnej w żagańskim pałacu. Listy Doroty do Bacourta wydane po raz pierwszy w Paryżu przez wnuczkę księżnej (patrz: *ślub księcia Radziwiłła i hrabiny de Castellane*) w latach 1909—1910 pod tytułem *Chronique de la duchesse de Dino* (*Kronika księżnej Dino*). Są one jednym z ważniejszych świadectw życia europejskiej arystokracji w XIX wieku (lata 1831—1862). Fourier de Bacourt (+1865) był dalekim bratankiem Piotra Fouriera, beatyfikowanego w 1730 roku i kanonizowanego w 1897 roku, a jego ołtarz stanął w żagańskiej świątyni po 1741 roku.

Po prawej stronie nawy — ołtarz św. Floriana (męczenników). Przy filarze po prawej stronie nawy wznosi się utrzymany w kolorze błękitu, ufundowany w 1692 roku przez 44. opata, Andrzeja III, ołt-

„Pokłon Trzech Króli", obraz z predelli ołtarza św. Floriana (fragment).

tarz św. Floriana męczennika (+304), orędownika w czasie pożaru, patrona strażaków. Obraz główny przedstawia św. Floriana, rzymskiego oficera, który stojąc na obłoku gasi pożar trzymanym w ręce naczyniem. Figury ustawione po bokach wyobrażają trzech innych świętych męczenników: Wawrzyńca, Agatę i Apolonię z atrybutami, rusztem, tacą (na której są odcięte piersi) i obcęgami. Obraz na predelli przedstawia *Pokłon Trzech Króli*. Według Kozieła obraz namalował Georg Abraham Lichtenfels (patrz *bibliografia*: *Malarstwo barokowe*...). Nad obrazem, w zwieńczeniu ołtarza wyrzeźbiono krzyż z wieńcem zwycięstwa w glorii. Całość dopełnia dekoracja złożona z rzeźbionych, złoconych liści i aniołków. Jedne wskazują na krzyż, inne trzymają gorejące serce (odnajdziemy je także nad obrazem).

Po lewej stronie nawy — ołtarz Chrystusa w Ogrójcu. Niewielki ołtarz z obrazem *Chrystusa w Ogrójcu* w rokokowej ramie jest wotum dziękczynnym za wysłuchaną modlitwę 43. opata, Jana Ignacego I. Jako chłopiec w wyniku choroby tracił wzrok. O jego odzyskanie prosił w modlitwie Matkę Boską Bardzką. Obraz został zakupiony w Lubiążu i ustawiony pierwotnie na górnym chórze nad zakrystią. W obecnym miejscu umieścił go 47. opat, Szymon

Św. Augustyn, fragment obrazu z ołtarza poświęconego świętemu.

III. Na początku XX wieku płótno było nieudolnie konserwowane i zostało zaciemnione. Według autora przewodnika po kościele z 1928 roku, G.P.A. Hausdorfa, jest to dzieło Michaela Willmanna. Jego autorstwo jest obecnie kwestionowane. Na przełomie 2018 i 2019 roku płótno zostało poddane szczegółowym badaniom w ramach Polskiego Konsorcjum dla badan na dziedzictwem kulturowym E-RIHS. PL. Kierownikiem projektu był mgr Marcin Kozarzewski. Przed obrazem ustawiono figurę św. Antoniego z Padwy w habicie franciszkańskim trzymającego Dziecię Jezus. Odnowiony ołtarz ponownie znalazł się na swoim miejscu w 2023 roku.

Po prawej stronie nawy — ambona. Skromna ambona wsparta jest na prawie półtorametrowym doryckim trzonie kolumny. Na balustradzie namalowano w stylu bizantyjskim postacie czterech ewangelistów. Dawniej podtrzymywana była przez kamienne figury ewangelistów.

Po lewej stronie nawy — ołtarz św. Augustyna. Ufundowany

Św. Jadwiga śląska, fragment obrazu z ołtarza poświęconego świętej.

przez proboszcza w Nowogrodźcu, Martina Floriana Rimplera w 1682 roku, posiada dwa obrazy pędzla Georga Lichtenfelsa (Starszego) z Kożuchowa wykonane w 1686 roku: obraz główny *Zachwyt św. Augustyna* i mniejszy, obraz górny *Pietę*. Na głównym obrazie Augustyn, podtrzymywany przez anioły, patrzy w kierunku Trójcy Świętej. W dolnym lewym rogu znajduje się scena spotkania świętego z chłopcem, który wlewa wodę do dołka na plaży. Spoglądający na biskupa chłopiec (symbolizujący Chrystusa) miał powiedzieć: *Prędzej przeleję wodę z morza do tego dołka, niż odkryjesz tajemnicę Trójcy Świętej*. Figury na ołtarzu przedstawiają: u góry, z lewej strony św. Marcina rozdzierającego płaszcz i podającego go biedakowi, z prawej św. Wacława w zbroi, księcia czeskiego, syna Wratysława I, zamordowanego w 929 roku. W zwieńczeniu widnieje figura archanioła Gabriela.

DWAJ PRZYJACIELE — FUNDATORZY OŁTARZY ŚW. ŚW. AUGUSTYNA I JADWIGI

Martin Florian Rimpler, (*1646, +1707), fundator ołtarza św. Augustyna, urodził się w Nowogrodzie Bobrzańskim, jego ojciec był wójtem w tutejszym opactwie, on sam początkowo uczył się w Żaganiu. Dobrodziej zarówno żagańskich kanoników regularnych, jak i magdalenek z Nowogrodźca nad Kwisą, gdzie zapisał się w dziejach jako najwybitniejszy proboszcz klasztoru (jego siostra Maria Dorothea była w latach 1696—1719 przeoryszą). Autor m.in. modlitewnika, żywotu św. Jadwigi i zbioru kazań. Epitafium Rimplera znajduje się w kościele p.w. Ducha Świętego w Żaganiu.

Andreas Adalbert Thiel (*1648, +1702), fundator m.in. ołtarza św. Jadwigi, urodził się w podżagańskiej wsi należącej do augustianów — Jabłonowie (w tamtejszym kościele zachowało się epitafium jego rodziców). Był dwukrotnie starostą księstwa żagańskiego i 44. opatem żagańskim (Andrzej III). Zwano go *Odnowicielem*, zasłynął jako fundator licznych ołtarzy, wyposażenia i remontów kościołów. Współautor zbioru tekstów i modlitw na użytek klasztoru. Epitafium z herbem opata zachowało się w kaplicy p.w. św. Anny, a przed kaplicą na korytarzu wystawiono mu nową pamiątkową płytę.

Po prawej stronie nawy — ołtarz św. Jadwigi śląskiej. Ołtarz św. Jadwigi z 1690 roku wzniesiony został przez 44. opata, Andrzeja III. Na predelli wyobrażono scenę *Ukrzyżowanie św. Andrzeja* — zmarłego na krzyżu głową w dół w greckim Patras. Obraz główny poświęcono św. Jadwidze, żonie założyciela klasztoru, księcia Henryka I Brodatego. Przedstawia scenę cudu, jaki miał się wydarzyć w Trzebnicy. Gdy święta modliła się przed krucyfiksem, Chrystus jedną rękę odjął od belki krzyża i błogosławiąc Jadwigę powiedział: *Twoja modlitwa jest wysłuchana*. Przed obrazem ustawiono figurkę Matki Bożej. W górnej części ołtarza znajduje się obraz w formie łzy przedstawiający scenę *Ukoronowania Maryi*. Według Kozieła obrazy są dziełem Georga Abrahama Lichtenfelsa, syna Georga (patrz bibliografia: *Malarstwo barokowe*...). Po bokach umieszczono figury: z lewej św. Katarzyny Aleksandryjskiej, z prawej św. Barbary, w zwieńczeniu zaś — figurę anioła stróża.

ŚW. AUGUSTYN, BISKUP HIPPONY, I ŚW. JADWIGA ŚLĄSKA

Żywot Augustyna spisał współczesny mu Posydoniusz, biskup Kalamy i późniejszy święty. Augustyn także sam spisał autobiografię, z której

dowiedzieć się można wielu faktów, szczególnie dotyczących jego lat młodzieńczych. Urodził się w Tagaście (obecnie Suk Ahras w Algierii) w 354 roku. Jego matką była Monika, chrześcijanka, późniejsza święta, ojcem — Patrycjusz, będący poganinem. Naukę pobierał w rodzinnym mieście, następnie w Madurze i Kartaginie. Tam poznał kobietę, która wkrótce urodziła mu syna, Bogdana. Bawił się, żył swobodnie, wreszcie targany wewnętrzną siłą wstąpił do sekty manichejskiej. W Tagaście otworzył szkołę gramatyki, następnie w Kartaginie szkołę retoryki, wreszcie w wieku 29 lat udał się do Rzymu. Stamtąd trafił do Mediolanu, ówczesnej stolicy cesarstwa zachodniorzymskiego, gdzie został retorem. Prowadził szkołę, zaś w czasie uroczystości państwowych wygłaszał mowy. W Mediolanie zetknął się z postacią biskupa Ambrożego (świętego). Postawa Ambrożego w sprawie sporu z cesarzem na temat arian, jego dar wymowy zaimponowały Augustynowi. Pewnego dnia, czytając *Listy św. Pawła*, a ściślej fragment *Listu do Rzymian* (Rz. 13,13—14), doznał olśnienia (patrz: malowidło w bibliotece — *św. Augustyn pod drzewem*). Zrozumiał bezsens swej dotychczasowej egzystencji i wkrótce zaczął rozważać Pismo Święte. W wieku 33 lat, w 387 roku z rąk biskupa Ambrożego przyjął Chrzest Święty i postanowił wrócić do Afryki. Wkrótce zmarła w Ostii jego matka, która przez cały czas prosiła Boga o nawrócenie syna. W 391 roku wraz z synem i przyjaciółmi udał się do Hippony (obecnie Annaba w Algierii). Tam wyświęcony na kapłana stworzył swego rodzaju seminarium duchowne. Pięć lat później, po śmierci tamtejszego biskupa został jego następcą. Prowadził życie we wspólnocie klasztornej. Ułożył wkrótce dla niej regułę — podstawę dla wielu rodzin zakonnych. Po śmierci siostry, która została przełożoną w klasztorze w Hipponie, dał także i temu zgromadzeniu nową regułę. Wypowiedział bezlitosną walkę wszelkim sektom nękającym w tym czasie Kościół: manicheizmowi, donatystom, pelagianom. Zmarł w czasie oblężenia Hippony przez Wandali w 430 roku. Pozostały po nim liczne pisma. Nie było prawdy wiary, której święty nie poruszył w swej twórczości. Dzięki nim znany jest jako największy chrześcijański teolog starożytności.

Jadwiga (*~1179, +1243), córka Bertolda IV, hrabiego Diessen-Andechs, tytularnego księcia Meranu i Agnieszki z rodu Wettinów, około 1192 roku wydana została za księcia Henryka I Brodatego z Piastów śląskich. Wraz z mężem ufundowała klasztor cystersek w Trzebnicy, gdzie zamieszkała pod koniec życia na stałe przy córce Gertrudzie, kseni zakonu. Założyła m.in. szpital Ducha Świętego we Wrocławiu i szpital dla trędowatych w Środzie Śląskiej. Według tutejszej tradycji, na jej osobistą prośbę Henryk I Brodaty ufundował klasztor kanoników regularnych w Nowogrodzie Bobrzańskim. Prowadziła działalność charyta-

Fragment obrazu z ołtarza Matki Bożej Różańcowej.

tywną, znana była z niezwykle surowego trybu życia. Matka siedmiorga dzieci, kanonizowana staraniem wnuków w 1267 roku (za rządów w dzielnicy głogowskiej Konrada I). O kulcie Jadwigi w Żaganiu świadczyła m.in. kaplica pod jej wezwaniem w nieistniejącym już zamku tutejszych Piastów i liczne manuskrypty dotyczące świętej w bibliotece opactwa. Święta uznawana jest za patronkę Polski i całego historycznego Śląska oraz małżeństw i chrześcijańskich rodzin. Czczona jest obecnie także jako patronka pojednania polsko-niemieckiego.

Dwa ołtarze, Serca Jezusowego i Różańcowy, ustawione przy łuku tęczowym w obecnej formie wykonane zostały w pracowni Johanna Caspra Hennevogla i jego synów za 47. opata, Szymona III (po 1730 roku). Wcześniej znajdowały się tu ołtarze ufundowane przez 38. opata, Kacpra I (początek drugiej połowy XVII wieku).

Po lewej stronie nawy — ołtarz Serca Jezusowego. Obecny obraz główny pochodzi z drugiej połowy XIX wieku. Jego autorem jest Anton Zimmermann. Przedstawia Chrystusa i żarliwie błagają-

cych o łaskę trzech pokutników: Magdalenę, Piotra i Dawida. Figury przedstawiają dwie święte: z lewej strony — Monikę (matkę św. Augustyna) i z prawej — Brygidę Szwedzką (matkę św. Katarzyny Szwedzkiej i założycielkę zakonu tzw. brygidek, którego reguła oparta jest na regule św. Augustyna). Środkowy obraz w formie medalionu w bogatej ramie wyobraża drzewo obfitości z napisem (w tłumaczeniu na polski): *Dla wszystkich obfitość Łask Bożych*. Na górnym obrazie wyobrażono Jezusa na górze oliwnej, pokrzepianego przez anioła. W 2014 roku na ołtarzu ustawiono figurę Chrystusa.

FUNDACJA KSIĘŻNEJ DOROTY

11 sierpnia 1862 roku ciężko chora księżna Dorota żagańska przekazała 800 talarów jako kapitał na rzecz konserwacji i upiększania ołtarzy. Księżna zmarła 19 września tegoż roku. Była to jedna z ostatnich książęcych fundacji na rzecz kościoła Mariackiego. Dzięki niej w kościele poddano odnowie część ołtarzy. W miejsce zniszczonych płócien wstawiono nowe obrazy, głównie pędzla Antona Zimmermanna, malarza i książęcego sekretarza Ludwika Napoleona, następcy Doroty.

Po prawej stronie nawy — ołtarz Różańcowy. Obraz główny przedstawia Matkę Bożą wręczającą św. Dominikowi, założycielowi zakonu dominikanów, różaniec. Figury przedstawiają świętych: z lewej strony św. Ildefonsa (arcybiskupa z Toledo) i z prawej św. Patryka (biskupa, patrona Irlandii). Na środkowym obrazie w formie medalionu w bogatej ramie widać statek na morzu i napis (w tłumaczeniu na polski): *Ocal znajdujących się w niebezpieczeństwie*. Na obrazie w zwieńczeniu wyobrażono św. Dominika w glorii. W 1994 roku na ołtarzu ustawiono figurę Matki Bożej Fatimskiej, którą sześć lat wcześniej poświęcił w Rzymie papież Jan Paweł II.

Ławki z drzewa dębowego sprawiono w 1696 roku. Zwracają uwagę pięknie rzeźbionymi bokami, gdzie wśród liści akantu znajduje się także motyw muszli — symbol pielgrzymów. Na czołach ławek w nawie głównej znajdują się: herb książęcy Lobkowiczów (naprzeciwko ołtarza Serca Jezusowego), godło bractwa różańcowego (naprzeciwko ołtarza Różańcowego), herb miasta Żagania nadany przez cesarza Rudolfa II w 1602 roku (naprzeciw ołtarza

Rzeźbione boki i ówczesny herb miasta (z 1602 r.) na czole jednej z ławek.

Chrystusa w Ogrójcu) i płaskorzeźba powtarzająca scenę z głównego obrazu ołtarza św. Jadwigi (naprzeciwko ambony).

Nad łukiem tęczowym znajduje się fresk przedstawiający *Ukrzyżowanie Chrystusa* (odnawiany w 1953 roku). Nad krzyżem napis po łacinie: *Ut vivas morior, non est dilectio major* (polskie tłumaczenie: *Nikt nie ma większej miłości od tej, gdy ktoś życie swoje oddaje za przyjaciół swoich* (J. 15,13)). Po jego bokach wymalowano herby fundatorów — z lewej księcia żagańskiego Filipa Jacka Józefa Lobkowicza, a po prawej herb rodowy małżonki Filipa Anny Marii Wilhelminy von Althann, obok którego herb Lobkowiczów. Fresk powstał w warsztacie malarza Christiana Conrada Młodszego z Żagania w trakcie odnowy i barokizacji wnętrza po pożarze z 1730 roku.

KSIĄŻĘCA PARA

Fundatorami fresku *Ukrzyżowanie* było małżeństwo Lobkowiczów — Filip Jacek Józef (*1680, +1734), czwarty książę Lobkowicz i trzeci *Herzog von Sagan* (książę żagański od 1715 roku), oraz jego druga żona, Anna Maria Wilhelmina z domu hrabina von Althann (*1703, +1754). Pochodzący z Czech ród Lobkowiczów posiadał księstwo żagańskie w latach 1646—1786.

PREZBITERIUM

Długość prezbiterium świątyni wynosi 26 metrów. Po lewej stronie, nad stallami, znajduje się balustrada górnego chóru, wykonana w stylu barokowym. Wykonał ją warsztat Hennevogla na zlecenie 47. opata, Szymona III.

Okno nad głównym ołtarzem kazał przebić 46. opat, Krzysztof II. Witraż Matki Bożej Królowej Świata (Koronacja Maryi) wstawiono w 1955 roku. Zaprojektował go malarz, architekt i witrażysta krakowski Tadeusz Wojciechowski, a wykonany został w *Krakowskim Zakładzie Witrażów* w 1955 roku (informuje o tym napis na dole witraża). Wcześniejszy z roku 1860 przedstawiał Trójcę Świętą.

Pierwotnie na środku prezbiterium przed głównym ołtarzem ustawione były tumby Piastów głogowsko-żagańskich pochowanych w podziemiach.

Ołtarz główny i stalle w prezbiterium kościoła.

Wspaniałe **stalle kanoników** z dębowego drzewa wykonano w 1695 roku za 44. opata, Andrzeja Adalberta. Dekorowane są złoconymi girlandami i rzeźbami lwów od strony ołtarza głównego, a zwieńczone figurami 18. świętych kapłanów i biskupów wykonanymi przez nieznanego z imienia rzeźbiarza z Głogowa. 18 obrazów pędzla Jeremiasa Josepha Knechtla (1747) na zapleckach przedstawia sceny z żywota św. Augustyna. W XIX wieku trzy płótna 15., 16. i 17. zastąpiono kopiami. W 1984 roku Kwiatkowski i Sypniewski przeprowadzili konserwację stalli, a Pietuch — obrazów.

Rzeźby na stallach po stronie północnej (w kierunku ołtarza głównego): św. Trudon, św. Jan męczennik z Osterwick, św. Ubald, św. Anian, św. Tomasz Becket, św. Herkulan, św. Alipiusz, św. Guarin i św. Gelazy I papież.

Rzeźby na stallach po południowej stronie (w kierunku ołtarza głównego): św. Posydoniusz, św. Roman męczennik, św. Patrycjusz (lub Patryk), św. Ludger, św. Aldebrand, św. Akwilin, św. Iwo (lub Iwon), św. Firmin męczennik i św. Augustyn.

Św. Augustyn — jedna z rzeźb przedstawiających Czterech Ojców Kościoła na ołtarzu głównym.

Fragment wcześniej zdobiacego ołtarz główny obrazu „Zwiastowanie NMP”.

Obrazy na stallach po stronie północnej (pierwszy z cyklu znajduje się przy łuku tęczowym, kolejne — zgodnie z ruchem zegara): 1. Narodziny Augustyna, 2. Młodzieniec studiujący, 3. Matka Monika martwi się o błądzącego syna, 4. Augustyn wrogiem Chrystusa, 5. Monika modli się za syna, 6. Augustyn jako adwokat, 7. Augustyn przemawia w Rzymie, 8. Augustyn słucha kazania św. Ambrożego w Mediolanie, 9. Monika podąża za synem do Mediolanu.

Obrazy na stallach po stronie południowej: 10. Augustyn rozmyśla i żałuje swego dotychczasowego życia, 11. Chrzest św. Augustyna, 12. Podróż Augustyna do Afryki, śmierć Moniki w Ostii, 13. Święcenia kapłańskie Augustyna, 14. Augustyn wybrany biskupem, 15. Augustyn i cudowne zdarzenie nad morzem; walka z herezją, 16. Augustyn wręcza regułę kapłanom, 17. Augustyn pisze testament, 18. Śmierć Augustyna.

OŁTARZ GŁÓWNY ZWIASTOWANIA NMP

Nie wiemy, co stało się z gotyckim ołtarzem głównym. Czy został w czasie przejęcia kościoła przez zwolenników Lutra sprzedany, czy zniszczony. Kolejny — renesansowy znajduje się w nawie południowej, a obecny barokowy powstał w 1695 roku w warsztacie nieznanego z imienia rzeźbiarza wrocławskiego. Po pożarze z 1730 roku został zmieniony. Stół ołtarza ufundowała w 1734 roku po śmierci męża księżna Anna Maria Wilhelmina Lobkowicz. Drzwiczki tabernakulum wykonał żagański złotnik Hollstein. Po bokach, w niszach znajdują się dwie złocone figurki, z lewej św. Augustyna i z prawej św. Jadwigi. Ołtarz zajmuje całą wysokość i szerokość gotyckiego prezbiterium. Partie boczne załamują się wzdłuż ścian i wysuwają przed mensę.

Rzeźby na górnej kondygnacji ołtarza przedstawiają cztery święte (od lewej): Annę z Maryją na ręku, Katarzynę z Aleksandrii podtrzymującą połowę koła zębatego, które rozpadło się podczas tortur, jakim ją poddano, Jadwigę śląską w książęcej koronie trzymająca miniaturę klasztoru w Trzebnicy i Barbarę z Nikomedii obok wieży.

Rzeźby na dolnej kondygnacji ołtarza przedstawiają czterech Ojców Kościoła. Figury zostały tak zaaranżowane, by tworzyły wraz z obrazem całość. Skrajne postacie skierowane są ku widzowi, na zewnątrz ołtarza, tak jakby miały za zadanie być łącznikiem między widzem, postaciami środkowymi i jednocześnie sceną przedstawioną na obrazie. Figury środkowe zwracają się już bezpośrednio ku centralnemu malowidłu, są bardziej wyciszone, pochłonięte przeżywaniem przedstawionego misterium. Jednocześnie postacie po lewej stronie są ukazane bardziej dynamiczne, po prawej zaś dominuje statyka i frontalne ukazanie postaci. Twarze zostały opracowane ekspresyjnie — nieco pociągłe z widocznymi kośćmi policzkowymi, dużymi ustami i oczami. W kolorystyce szat dominuje, wspaniale mieniąca się refleksami i lśnieniami, barwa złota. Rzeźby przedstawiają (od lewej): świętego Ambrożego z insygniami biskupa i ulem przy nodze, świętego Grzegorza Wielkiego, papieża z tiarą na głowie, w rękach trzymającego zamkniętą księgę i krzyż z trzema belkami, św. Augustyna w stroju biskupa z otwartą księgą i św. Hieronima w kardynalskim kapeluszu z zamkniętą księgą, krzyżem z dwoma belkami i lwem u stóp. Autorstwo figur — jednego z najcenniejszych dzieł śląskiej rzeźby barokowej wciąż nie jest rozstrzygnięte. Przypisuje się je Mistrzowi z Lubiąża (patrz, *bibliografia*: Labuda A., *Barokowe rzeźby*... i Kalinowski K., *Rzeźba barokowa*...), którego ks. Janusz Nowiński zidentyfikował jako Ernesta Brogera z Głogowa (patrz, *bibliografia* Nowiński J., *Nieznane ołtarze mistrza z Lubiąża*...). Inna teza mówi o rzeźbiarzu z kręgu Johanna Christopha Königera (Königa) lub Sulpiciusa Gode'a (według ustaleń Artura Kolbiarza, patrz, *bibliografia*: *Barokowi malarze*...).

Obraz (obrazy!) *Zwiastowanie NMP*, po renowacji ołtarza zakończonej w grudniu 2020 r. zdecydowano, że w ołtarzu znajdzie się obraz autorstwa malarza i sekretarza książęcego w Żaganiu Antona Zimmermanna. Jest on darem księżnej Doroty żagańskiej z domu Biron. Zastąpił płótno malarza Gustava Dittenbergera, który był darem starszej siostry Doroty, księżnej Wilhelminy żagańskiej (zdobił ołtarz dwukrotnie: w XIX w. przed zawieszeniem dzieła Zimmer-

manna i od lat 80. XX wieku — ówczesna renowacja ołtarza do wspomnianej nowej renowacji). Na obrazie Zimmermanna z obłoków wyłania się Archanioł Gabriel trzymający gałązkę z białymi liliami, obok klęka Maryja składając z pokorą dłonie na piersiach, nad postaciami wydnieje Gołębica — symbol Ducha Świętego. Na płótnie Dittenbergera Maryja i unoszący się przed nią Archanioł Gabriel (nad nimi Gołębica i powyżej mały Jezus) ukazani zostali wewnątrz budowli. W tle między kolumnami widać wyidealizowany pejzaż okolic Nazaretu z górą Tabor.

> **HANS GUSTAV DITTENBERGER VON DITTENBERG**
> (*1794, +1879), także Gustav Dittenberg, był niemieckim malarzem i grafikiem. Uczył się sztuki w Heidelbergu, Monachium, Paryżu i Rzymie. Od drugiej połowy lat 30. do lat 50. XIX wieku pracował w Wiedniu. Od 1857 roku przebywał w Rosji, początkowo w Petersburgu, następnie w Moskwie, gdzie zmarł. W katolickim kościele w Marcali na Węgrzech zobaczyć można inną wersję *Zwiastowania* pędzla, Dittenbergera.

Nad drzwiami zakrystii (z lewej strony) widnieje renesansowa płaskorzeźba z 1588 roku ufundowana przez 31. opata, Jakuba II. Przedstawia Ukrzyżowanego i klęczących 29. opata Franciszka I (po lewej) i 30. opata Franciszka II (po prawej). Naprzeciwko wejścia do zakrystii znajdują się ślepe drzwi, których używano za opata Jana II, a przebito w 1383 roku. Po rozbudowie świątyni i wykonaniu drzwi pod wieżą w 1515 roku stały się zbędne i zostały zamurowane. Jan Ignacy II, 50. opat, umieścił nad nimi rokokowy pomnik na cześć swoich poprzedników. Popiersia opatów umieszczone są w płyciznach stylizowanych na muszle, z lewej strony 47. opat, Szymon III, w środku 48. opat, Jan Karol, i z prawej 49. opat, Godfryd Ignacy.

NAWA BOCZNA, POŁUDNIOWA

Nawa boczna ma 16,5 metra wysokości i 8 metrów szerokości. Dzieli się na dwie części, z których jedna, znajdująca się pod wieżą, posiada sklepienie gwiaździste, druga zaś siatkowe. Dawniej część

nawy pod wieżą stanowiła osobną kaplicę Krzyża Świętego, dziś zobaczyć tam można piekny krucyfiks.

W nawie południowej podziwiać można dwa ołtarze (późnobarokowy i późnorenesansowy), fresk na tylnej ścianie oraz obrazy *Drogi Krzyżowej* (w 2015 roku część obrazów *Drogi Krzyżowej* zawieszono w nawie północnej).

Sarkofag księcia Henryka IV Wiernego. Wejście do wieży znajduje się w średniowiecznej dobudówce, do której wiodą drzwi od strony nawy południowej. Obecnie znajduje się tam, poddana w latach 1986—1988 renowacji przez Danutę i Ryszarda Drążkowskich, piaskowcowa płyta nagrobna pierwszego z pochowanych w Żaganiu książąt z rodu Piastów śląskich, Henryka IV Wiernego. Pierwotnie sarkofag księcia usytuowany był wraz z innymi w prezbiterium kościoła. Następnie płyta wierzchnia znalazła się w niszy za ołtarzem głównym, wreszcie po wspomnianej renowacji i usadowieniu na nowej tumbie zobaczyć ją można w wieżowej przybudówce. Nagrobny pomnik księcia wykonał twórca nagrobka z Henrykowa, fundatorem zaś był syn zmarłego, Henryk V Żelazny. Na płycie (niegdyś polichromowanej) postać księcia wyrzeźbiona została w postawie leżącej, w zbroi, bez nakrycia głowy. W prawej dłoni władca dzierży miecz oparty o ramię, lewa unosi trójkątną tarczę z wizerunkiem orła Piastów śląskich (częściowo uszkodzoną). Książę odziany jest w kaftan kolczy i tunikę bez rękawów, na którą nałożono płytę napierśnika. Jego ramiona okrywa płaszcz spięty rzemieniem, z napisem *HENRICUS*. Obok spoczywającej na skrzyżowanych poduszkach głowy wyrzeźbiono hełm garnczkowy (z zatartym przedstawieniem półorła). Nogi, prócz kolczych spodni, osłaniają nakolanniki, pod stopami zaś symbol cnót rycerskich — lew. W otoku majuskułą gotycką napisano (w tłumaczeniu): *W roku [...] 1342, 22 stycznia, zmarł sławny książę Henryk, pan Żagania*.

Przybudówki przy ścianie południowej. Za 33. opata, Zachariasza, wzniesiona została przybudówka — przedsionek z wejściem do nawy przy ścianie południowej (wykorzystywana jako składzik — stan na wrzesień 2019 roku). Wewnątrz znajduje się

epitafium pochodzącego z Górnego Palatynatu książęcego nadleśniczego zmarłego w 1712 roku. Był nim *Johann Christoph Ritter Pfreimbter von Bruck*. Pomieszczenie zostało następnie powiększone i w nowej części (z osobnym wejściem od strony kościoła obok ołtarza św. Jana Nepomucena) w 1800 roku złożono trumnę z ciałem księcia żagańskiego Piotra Birona. Na ścianie przybudówki zachowało się namalowane epitafium. Napis czarną farbą w języku niemieckim w tłumaczeniu głosi: *Jaśnie oświecony książę i pan Piotr, władca Inflant w Kurlandii i Semigalii, książę żagański na Śląsku, wolny pan stanowy na Sycowie, Bralinie i Goszczu, itd. [kawaler] Orderu Czarnego, Czerwonego Orła oraz Orderu św. Andrzeja, itd. Zmarł 13 stycznia 1800 w Jeleniowie w hrabstwie kłodzkim i tymczasowo 25 stycznia 1800 godnie [został] tu pochowany*.

PIOTR BIRON

Piotr Biron (*1724), hrabia Rzeszy, książę — ostatni lennik Rzeczpospolitej w Kurlandii i Semigalii (1769—1795), książę żagański, pierwszy przedstawiciel Bironów w Żaganiu (1786—1800), właściciel Náchodu (Czechy) oraz Otynia i Sycowa (Dolny Śląsk). Wielki miłośnik sztuki i jeden z najbogatszych ludzi ówczesnej Europy. Zmarł nagle w czasie podróży w 1800 roku. Był wyznania luterańskiego. Do czasu wzniesienia odpowiedniego grobowca zadecydowano, że trumna ze zwłokami księcia znajdzie się w przybudówce przy nawie południowej żagańskiego kościoła Mariackiego. Dopiero w 1846 roku uroczyście przeniesiono ją do nowo powstałego mauzoleum protestanckiej części rodu w przyziemiu wieży kościoła p.w. Trójcy Świętej (kościoła Łaski). Spośród jego córek dwie księżne żagańskie wyznania katolickiego, Wilhelmina (+1839) i Dorota (+1862), spoczęły w kościele p.w. Krzyża Świętego. Tam też złożono szczątki najstarszego syna Doroty i pierwszego przedstawiciela ostatniego panującego w księstwie rodu Talleyrandów, zmarłego w Berlinie w 1898 roku Ludwika Napoleona.

Ołtarz św. Jana Nepomucena. Elegancki w formie ołtarz ufundował w 1736 roku Kacper Rihl, brat 47. opata, Szymona III. Wykonany został ze sztucznego kamienia, marmoryzowany — przypomina zarówno ujęciem świętego na obrazie głównym, jak formą, kolorem i detalami ołtarz tegoż sługi bożego ustawiony w kościele cystersów w Neuzelle. Pomiędzy spiralnymi kolumnami widnieje obraz przedstawiający św. Jana Nepomucena z oczami skierowanymi

Ołtarz Wszystkich Świętych („Brama Nieba").

Św. Michał Archanioł w zwieńczeniu ołtarza.

Malowidło na tylnej ścianie nawy „Chrystus w Ogrójcu”.

ku górze. Lewą dłonią święty trzyma krucyfiks. Jeden z aniołów unoszących się powyżej trzyma gałązkę palmową — symbol męczeńskiej śmierci. Drugi anioł nad głową Jana, wokół której pięć gwiazd, trzyma wieniec laurowy. Według Marka Kwaśnego (patrz, *bibliografia: Barokowi malarze...*) obraz jest dziełem pracującego w tym czasie w klasztorze Georga Wilhelma Neunhertza. Powyżej XIX-wieczny okrągły obraz z wizerunkiem Marii Magdaleny trzymającej w dłoni czaszkę (prawdopodobnie Antona Zimmermanna) zastąpił wcześniejszy barokowy. Figury po bokach na szczycie ołtarza przedstawiają św. Judę Tadeusza z medalionem, na którym widnieje wizerunek Chrystusa, oraz św. Wawrzyńca z kratą. Na szczycie figura św. Barbary z kielichem i mieczem w ręku. Dwa posągi ustawione po bokach w dolnej części przedstawiają postacie odziane w powłóczyste szaty, trzymające w dłoniach księgi (prawdopodobnie św. św. Piotra i Pawła).

ŚW. JAN NEPOMUCEN
Zmarły w 1393 roku, kanonizowany w 1729 roku, stał się w XVIII wieku jednym z najpopularniejszych świętych w Czechach i na Śląsku. Jest patronem tajemnicy spowiedzi, tonących, mostów oraz orędownikiem chroniącym od powodzi.

Na ścianie między ołtarzem i wejściem do przybudówki widnieje epitafium Dorothei Elisabethy Maximiliany Hackenthal z domu Nerlichin (*1672, +1706), żony radcy i kanclerza klasztornego Lorenza Heinricha Hackenthala.

Ołtarz Wszystkich Świętych (*Brama Nieba*). Wspaniałym przykładem sztuki późnego renesansu jest usytuowany obok wejścia ołtarz Wszystkich Świętych. Zakupiony przez 35. opata, Pawła III, wykonany został w drewnie przez nieznanego z imienia mistrza. Przez część XVII wieku do czasu wstawienia ołtarza barokowego pełnił funkcję ołtarza głównego, między innymi w czasie, kiedy prezbiterium należało do katolików, a kościół do protestantów. Stąd jego przesłanie skierowane do tych, którzy odeszli od kościoła katolickiego. Ołtarz składa się z trzech części. Najniżej na predelli płaskorzeźba przedstawia drogę do wiary św. Pawła: nawrócenie Pawła (scena upadku z konia), pojawienie się Zbawi-

ciela, prowadzenie niewidomego, chrzest w Damaszku. W części środkowej wyobrażono Trójcę Świętą i Wszystkich Świętych. Nad tłumem, w którym rozpoznać można rozmodlonych świętych: Sebastiana, Wawrzyńca, Grzegorza Wielkiego oraz święte niewiasty pod przewodnictwem Katarzyny, góruje wyobrażenie Trójcy Świętej. Dwie boczne figury pomiędzy kolumienkami przedstawiają św. Pawła z mieczem i św. Augustyna w infule, trzymającego pastorał (przy jego nodze widnieje mała figurka wyobrażająca dziecko — patrz opis ołtarza św. Augustyna w nawie głównej). Powyżej, pośród grających na instrumentach aniołów znajduje się figura Matki Bożej Królowej Niebios z Dzieciątkiem. Dzieło wieńczy rzeźba św. Michała archanioła, pogromcy zbuntowanych aniołów. Ołtarz był konserwowany w latach 1956—1958 pod kierunkiem Piotra Żyngla w *Przedsiębiorstwie Państwowym Pracownie Konserwacji Zabytków* w Gdańsku.

Obecnie w obu bocznych nawach wisi **14 obrazów — stacji *Drogi Krzyżowej*** (do 2015 roku znajdowały się tylko w nawie południowej). Płótna są dziełem powstałym we wrocławskim warsztacie malarza Johanna Franza Feldera (*ok. 1740, +ok. 1800). Do żagańskiego kościoła trafiły dzięki ówczesnemu przeorowi Franzowi Kahlowi (o malarzu i technice malarskiej autora żagańskiego cyklu pisze Małgorzata Macura; patrz, *bibliografia*: *Barokowi malarze*...). Johann Franz zajmował się malarstwem podobnie jak jego brat Carl, ojciec Franz Anton i syn Johann Franz Friedrich. Obrazy w pięknych zdobionych ramach znajdują się w kościele od 1786 roku. Przy stacji I widnieje miedziana tabliczka z napisem: *pomnik z okazji Kongresu Eucharystycznego i III Pielgrzymki Ojca św. Jana Pawła II w Polsce. Konserwację zabytkowych Stacji Drogi Krzyżowej ufundowali Wierni Parafii Wniebowzięcia NMP w Żaganiu w 1987 roku*. Obok obrazu ostatniej Stacji XIV pamiątkowa tabliczka głosi: *Staraniem Księdza Prob. dr. Eugeniusza Kapusty, ofiarnością Wiernych, wykonano te prace renowacji zabytkowych Stacji Drogi Krzyżowej. Prace stolarskie ram i podramek wykonał Słomka. Prace sztukatorskie, złotnicze wykonali Sypniewski, Kwiatkowski. Prace konserwatorskie płócien wykonał mgr Tadeusz Pietuch, Żagań 1987 rok.*

Na ścianie zachodniej zachował się duży fresk w czarnej ramie (mający 6 metrów wysokości i 3 metry szerokości), przedstawiający modlącego się w Ogrójcu Zbawiciela. W centrum fresku widnieje otoczona przez węża kula ziemska. Podtrzymywany przez anioły krzyż rozgniata wężowi głowę — zapowiedz wybawienia ludzkości od grzechu pierworodnego. Po prawej stronie z obłoku wyłania się postać Boga Ojca. Głowa Chrystusa zwrócona jest w kierunku Ojca i anioła niosącego kielich — symbol przymierza (Mt 42, *Ojcze mój, jeśli nie może ominąć Mnie ten kielich, i muszę go wypić, niech się stanie wola Twoja!*). Anioły trzymają także narzędzia Męki Pańskiej. Po prawej stronie klęczącego Jezusa widać śpiących Zebedeusza i Piotra, a po lewej — rzymskich żołnierzy z Judaszem, który ręką wskazuje drogę do Nauczyciela. Według dawnych opracowań fresk powstał, analogicznie do mniejszego znajdującego się na ścianie zachodniej nawy północnej, w XVI wieku. Emilia Kłoda, współautorka opracowania twórczości Jeremiasa Josepha Knechtla, wydanego w Legnicy w 2012 roku, zwraca uwagę na zbieżne z twórczością tego artysty cechy dzieła oraz przemalowania fresku w XIX wieku, datując go na lata 40. XVIII wieku i zaliczając do dzieł warsztatu Knechtla.

NAWA BOCZNA, PÓŁNOCNA

Nawa północna ma 7 metrów i 15,5 metra wysokości (łączna szerokość wszystkich naw to 26,5 metra). Znajdująca się tu barokowa empora zbudowana została przez Martina Frantza Młodszego w latach 1731—1734. Empora zastąpiła wcześniejszą, zbudowaną z drewna. Wsparta na masywnych filarach dekorowanych jońskimi pilastrami posiada zdobione w drewnie ażurowe zwieńczenie parapetu. W nawie północnej usytuowane są trzy kaplice, konfesjonały i płyty epitafijne.

Na zachodniej ścianie pod emporą zobaczyć można malowidło, ujęte w kunsztowne sztukateryjne obramowanie. Przedstawia scenę *Ukoronowania Chrystusa koroną cierniową*. Obramienie obrazu zwieńczone jest herbem opackim — przebite lancą (włócznią) serce

z trzema gwiazdami i literami *J.A.S.* Pod obrazem znajduje się wyryty napis, który informuje, że w 1584 roku dla większej ozdoby kościoła i dla upamiętnienia rodziców i rodziny Jakub II, 31. opat, kazał wznieść ten pomnik.

Kaplicę Chrztu Świętego wzniósł za swoich rządów 51. opat Benedykt. Na jej środku usadowiona jest na ośmiokątnej, dwustopniowej podstawie barokowa chrzcielnica w kształcie kielicha, z wypukłą girlandą liściastą z marmuru śląskiego. Z tegoż samego materiału wykonano balustradę. Obraz wiszący na ścianie przedstawia chrzest Jezusa. Na ścianie nad kaplicą chrzcielną (na emporze) widnieją dwa ceglane, ostrołukowe gotyckie portale, między którymi we wnęce dostrzec można fragment malowidła. Tu też znajdują się drzwi wiodące do klasztoru, ozdobione kamiennym renesansowym portalem z godłem opackim i literami *I.A.S. (Jakub II opat żagański)*.

Kaplica Matki Bożej Częstochowskiej — dawniej była to Kaplica Najświętszego Sakramentu. W 1763 roku 50. opat, Jan Ignacy II, wstawił do kaplicy żelazną kratę w stylu rokokowym, a w ołtarzu — obraz przedstawiający Ostatnią Wieczerzę. Po II wojnie światowej na ołtarzu umieszczono kopię cudownego obrazu Matki Bożej Częstochowskiej Królowej Polski.

Płyty epitafijne. Po prawej stronie od wejścia na emporę organową widnieje epitafium *dobrodziejki biednych sierot*, Anny Rosiny, z domu Oswald (*1726, +1783), wdowy zamężnej z Johannem Georgiem Täumelerem, następnie z książęcym urzędnikiem Ignatzem Fischerem. Po obu stronach kaplicy chrzcielnej na ścianach widnieją dwa pomniki nagrobne burmistrzów żagańskich: Gottfrieda Maximiliana Genaspiusa (*1615, +1683) i Samuela Scultetusa von Blumenfelda (*1615, +1689). Przy końcu nawy, po obu stronach drzwi prowadzących do dawnego krużganka (obecnie korytarza wschodniego) i dalej do zakrystii, kaplicy p.w. św. Anny i klasztoru, wmurowano późnogotycką płytę Reginy, z domu von Sleynitz, zmarłą w 1479 roku. Nad drzwiami, w kolistym otoku widnieje godło Piastów żagańskich — orzeł śląski. Malowana *płyta* po lewej stronie poświęcona została księciu Janowi I żagańskiemu z rodu Piastów (kopia oryginalnej płyty kamiennej powstała prawdopo-

Empora w nawie północnej (2014 r.)

dobnie po 1730 roku). Władcę przedstawiono w mitrze na głowie. Ubrany jest w zbroję, z jego ramion spływa płaszcz spięty zdobioną spinką. W rękach trzyma miecz i tarczę, na której namalowano orła z białą przepaską na piersiach. Pod stopami księcia wyobrażono lwa. Wokół znacznie już zatarty napis majuskułą gotycką. Tłumaczenie: *W roku 1439, w Niedzielę Białą* [pierwszą niedzielę po Wielkanocy — 12 kwietnia] *zmarł w Chrystusie książę Jan I, pan Głogowa i Żagania. Pomnik wystawiono przed prezbiterium. Niech dusza* [zmarłego] *spoczywa w pokoju*.

W kaplicy znajdującej się po wschodniej stronie nawy umieszczony jest renesansowy ołtarzyk z piaskowca wzniesiony w 1603 roku przez ówczesnego przeora Zachariasza Ursinusa (od 1604 roku — 33. opata żagańskiego). *Na chwałę Bożą, w nadziei na wieczny żywot i dla modlitw współbraci*.

Wejście do korytarza wschodniego od nawy północnej.

Chrystus ukrzyżowany, fragment rzeźby.

Niestety, ołtarz pozbawiony jest oryginalnego obrazu. Na ścianie naprzeciwko zobaczyć można fragmenty renesansowych polichromii, odkrytych spod tynku podczas remontu wnętrza kościoła w latach 80. XX wieku, prawdopodobnie fundacji 31. opata Jakuba II (namalowana kaplica Grobu Bożego jest identyczna z powstałą przy kościele pw. Nawiedzenia NMP). Światło do kaplicy dociera przez współczesny witraż przedstawiający św. Kingę fundacji księdza Władysława Kulki, a we wnęce naprzeciw zawieszono na malowanym krzyżu wiekową rzeźbę Ukrzyżowanego — warto się jej przyjżeć z odległości kilku metrów, a następnie uklęknąć na klęczniku i popatrzeć na twarz Chrystusa.

WIEŻA KOŚCIELNA

Późnogotycka, kwadratowa, dekorowana blendami wieża w obecnej formie powstała w czasie rozbudowy kościoła dokonanej na przełomie XV i XVI wieku. Istnieje zapis o jej upadku 11 sierpnia 1542 roku spowodowanym uderzeniem pioruna, ale najpewniej

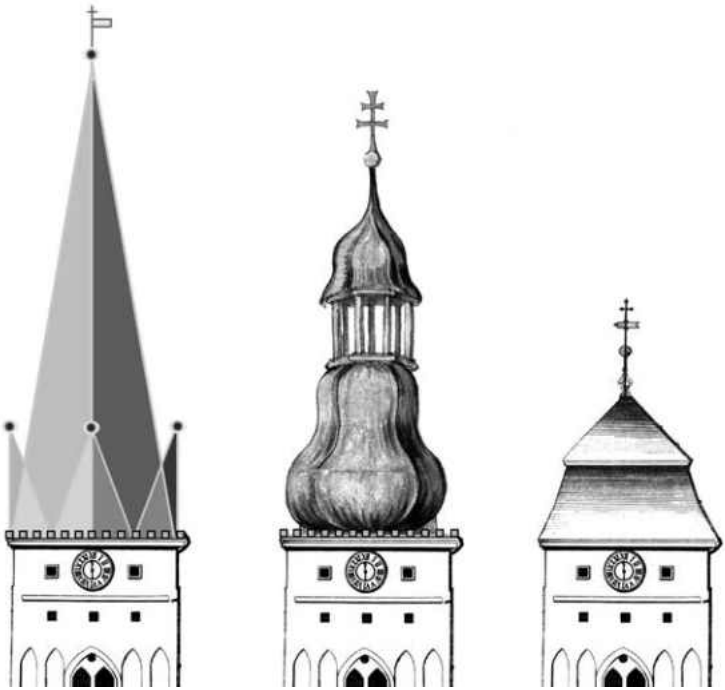

Dawne zwieńczenia wieży były znacznie wyższe od obecnego powstałego po pożarze z 1730 r.

zniszczeniu uległo wtedy zwieńczenie. Dawne ryciny miasta i kościoła ukazują wieżę zakończoną bądź smukłym, szpiczastym dachem, dekorowanym sterczynami (wcześniejsze) bądź posiadającą zwieńczenie z jedną lub dwoma galeryjkami (późniejsze), wreszcie po pożarze z 1730 roku wieża była bez zwieńczenia, aż do czasu zbudowania dachu mansardowego zachowanego do dziś. W latach 80. XX wieku dach wieży (także prezbiterium i częściowo nawy) pokryto blachą miedzianą. W XIV wieku zainstalowano na wieży zegar. W XIX wieku powstał nowy mechanizm zegara, a pod koniec XX wieku odnowiono jego tarcze. W 1769 roku staraniem 50. opata, Ja-

na Ignacego II, zainstalowano na wieży jeden z pierwszych w Europie piorunochronów. Podczas walk o miasto w lutym 1945 roku dzwonnica została uszkodzona. Powstałe w wyniku bombardowania dziury zamurowano. Wejście do wewnątrz znajduje się w gotyckiej przybudówce, do której dostać się można od strony nawy południowej lub z zewnątrz (obok pomnika Maryjnego).

WIEŻA I PROVIDENTIA DIVINA

Kronika klasztorna podaje wiele przykładów zarówno opieki Bożej, jak i kar zsyłanych z nieba na ludzi. Wśród tych, których uchroniła przed niechybną śmiercią, był nowicjusz *Albertus de Vratislavia*, który wypadł z okna wieży. Dzięki Bożej opiece nie spadł na ziemię, ale do dołu z nieczystościami, które upadek zamortyzowały (koniec XIV wieku). Innym razem, w 1439 roku, gdy kościelna wieża runęła, wydobyto z gruzu żywego dzwonnika (choć z połamanymi nogami). Wprawdzie jako kaleka, ale swoją posługę pełnić mógł jeszcze długo w odbudowanej wieży.

GWIAZDA W ZWIEŃCZENIU WIEŻY

W *Litanii Loretańskiej do Najświętszej Maryi Panny* znajdziemy odnoszące się do Maryi słowa: *Gwiazdo zaranna — tak, jak świecąca jasno gwiazda zapowiada nadejście dnia i wschód słońca, tak Maryja wśród wybranych świeci najjaśniej jako matka Boga*. Ten symbol wykorzystano w zwieńczeniu wieży kościoła prawdopodobnie w 1809 roku, kiedy zainstalowano nową szpicę i kulę zniszczoną w 1786 r.

Liczne katastrofy budowlane, przebudowy wieży i wojny spowodowały, że nie zachowały się dawne **dzwony**. W 1677 roku ogień stopił częściowo pięć dzwonów, które zastąpiono nowymi po roku 1688. Niestety i te nie przetrwały długo. Trzeba było zastąpić je kolejnymi po pożarze w 1730 roku. Na wieży zawisło pięć dzwonów odlanych przy miejskiej bramie żarskiej. W XIX wieku miało być sześć dzwonów, z których największy poświęcono Maryi. Podczas I wojny światowej w 1917 roku dzwony zdjęto — pozostawiono jedynie dwa *ofiarne*. Jak podaje sprawozdanie za 1931 rok konserwatora dolnośląskiego odnośnie do tutejszej parafii: S*przeciwiono się sprzedaży dwóch starych dzwonów i ustalono, że znajdą się w parafii w Bożnowie (koło Żagania)*. Oba dzwony w czasie II wojny światowej wywieziono w głąb Niemiec. Były to: dzwon św. św. Au-

gustyna i Jana Nepomucena oraz dzwon św. Floriana, odlane po pożarze z 1730 roku. Po II wojnie światowej kościół nie posiadał dzwonów. Na początku lat 50. XX wieku staraniem ówczesnego proboszcza zawieszono na wieży dzwony wykonane w Bochum w 1922 i 1926 roku, pochodzące z kościołów protestanckich w Małomicach i Stanowie. Piąty dzwon św. Augustyna powstał w firmie Petit & Gebr. Edelbrock w 1931 roku.

Poniżej podano napisy na dzwonach i ich tłumaczenia:

GLAUBE / EHRE SEI GOTT IN DER HÖHE / GEG. V. BOCHUMER VEREIN I. BOCHUM 1922. *Wiara / Chwała Bogu na wysokości.*

HOFFNUNG / ICH WEISS DAS MEIN ERLÖSER LEBT / GEG. V. BOCHUMER VEREIN I. BOCHUM 1922. *Nadzieja / Wiem, że mój Odkupiciel żyje.*

LIEBE / NIEMAND HAT GRÖSSERE LIEBE, DENN DIE, DASS ER SEIN LEBEN LÄSSET FÜR SEINE FREUNDE / GEG. V. BOCHUMER VEREIN I. BOCHUM 1922. *Miłość / Nikt nie ma większej miłości od tej, gdy ktoś życie swoje oddaje za przyjaciół swoich.*

SELIG SIND, DIE DA LEID TRAGEN DENN SIE SOLLEN GETROSTET WERDEN. / MATTH. 5,4 — 1926. *Błogosławieni, którzy się smucą, albowiem oni będą pocieszeni. Mateusz 5:4*

HEILIGER AUGUSTINUS, AUF DEINE FURBITTE VERTRAUEN WIR, / WIE ES UNSERE VORFAHREN GETAN / PETIT & GEBR. EDELBROCK 1931 *Święty Augustynie, w Twoje wstawiennictwo ufamy, tak jak to czynili nasi przodkowie.*

Wieża, podobnie jak przybudówki od strony nawy południowej, krypty pod nawą i prezbiterium, nie jest udostępniona do zwiedzania.

Przewodnik po klasztorze

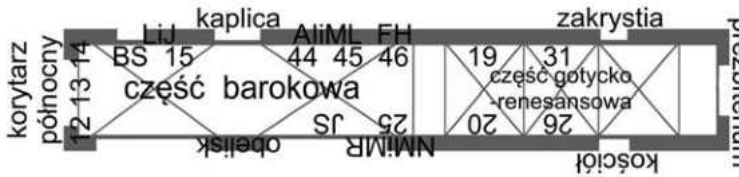

Rzut korytarza wschodniego.

WNĘTRZA KLASZTORNE — PARTER

Dzisiejsze korytarze obiegające wirydarz dawniej były krużgankami (w wielu wydawnictwach autorzy, zgodnie z tutejszą tradycją, nazywają je nadal krużgankami, niem. Kreuzgang). Ich budowę rozpoczęto za 8. opata, Trudwina (pierwsza połowa XIV wieku), a za jego następcy — 9. opata, Hermana — zakończono i zamknięto ze wszystkich stron. W czasach 15. opata, Ludolfa, południową część krużganka przy powiększaniu kościoła zburzono, a z kolei za 19. opata, Szymona I, zostały zaopatrzone w oszklone okna. Dziś dawny wirydarz otaczają: od strony południowej — kościół, od pozostałych stron — korytarze powstałe w miejsce dawnych krużganków (po odbudowie opactwa związanej z pożarem w 1730 roku).

KORYTARZ WSCHODNI

Korytarz wschodni łączy kościół z klasztorem. Stąd można wejść także do kaplicy p.w. św. Anny i zakrystii. Część położona bliżej klasztoru (północna) została zniszczona podczas pożaru w 1730 roku i została odbudowana w stylu barokowym (sklepienia kolebkowe i barokowe polichromie), część znajdująca się przy kościele zachowała swoje oryginalne gotyckie sklepienia krzyżowo-żebrowe.

W części gotycko-renesansowej korytarza wschodniego na ścianach znajdują się cztery epitafia umieszczone naprzeciwko

Epitafia w części gotycko-renesansowej.

siebie, w renesansowych malowanych obramieniach (będących zwierciadlanymi odbiciami) przypominających bramy triumfalne. Malowidła powstały w 1620 roku za 35. opata, Pawła III Weinera

„Obelisk chwały poprzednikom” w części barokowej.

(informuje o tym napis w malowanym kartuszu na łuku sklepienia — nad wejściem do prezbiterium: *P. III A.S. / 1620*). Tu także wejścia do kościoła i zakrystii (naprzeciwko siebie) są ujęte w formie przypominającej szafy. Ich szczyty wykonano później — w okresie baroku.

Po stronie wejścia do kościoła (26, 20) epitafium 26. opata Szymona II — renesansowa płyta z piaskowca, na której popiersie opata w ornacie i infule trzymającego otwartą księgę, poniżej: *VIVE MEMOR LETI* (żyjąc pamiętaj o śmierci), następnie napis w 10 liniach zakończony datą śmierci Szymona (1544) i gmerkiem kamieniarza. Obok wmurowano późnogotycką płytę 20. opata Marcina (+1489) z pełno postaciowym wyobrażeniem opata i napisem wokół gotycką majuskułą (tłumaczenie): *Roku Pańskiego 1489 zmarł czcigodny pan Marcin, tego klasztoru opat, dnia 28 miesiąca kwietnia, niech jego dusza odpoczywa w pokoju*.

Po stronie wejścia do zakrystii (31, 19) znajdziemy epitafium 31. opata, Jakuba II (+1600) — renesansowa płyta kamienna z popiersiem opata trzymającego otwartą księgę i napisem poniżej w 12 liniach, a także epitafium 19. opata, Szymona I (+1468) — wykonane na tynku w XVIII wieku (lub XIX) w miejsce oryginalnego, z podobizną opata, pod którym znajduje się napis w 17 liniach.

W barokowej części korytarza wschodniego znajduje się pięć kamiennych i jedno drewniane epitafium (imitujące kamienne), dwa otwory okienne, drzwi do korytarza północnego i kaplicy p.w. św. Anny. Na wystrój malarski składają się: osiem *płyt* pamiątkowych, dwie *tumby*, obelisk z tablicą oraz, zarówno na sklepieniach, jak i na ścianach, liczne symbole przemijania — *vanitas*.

Po prawej stronie drzwi do kaplicy p.w. św. Anny (44, 45, 46, AliML, FH) znajdują się trzy epitafia: 44. opata, Andrzeja Adalberta (+1702), 45. opata, Jerzego Franciszka (+1720) i 46. opata, Krzysztofa Juliana (+1732). Nad nimi widnieją malowane imitacje płyt z inskrypcjami. Większe — takie jak poświęcone 25. opatowi, Jakubowi I, oraz Andreasowi Iodoci i Mathiasowi Lorse, dwóm kanonikom wiernym Kościołowi rzymskokatolickiemu, z czasów 24. opata, Pawła, zwolennika Lutra. I obok mniejsze — nad epitafium

46. opata, Krzysztofa Juliana, ku pamięci kanonika Franza Hanckego, posługującego w czasie *inwazji szwedzkiej* w okolicznych parafiach augustianów. Powyżej na sklepieniu niewielkie malowidło, na którym wyobrażono płytę grobowca, przed nim stoi klepsydra oraz leżą skrzyżowane ze sobą łopata i kosa. Widać też porozrzucane kości. Na płycie — ludzka czaszka, piszczele i zgasła świeca. Z oczodołów w czaszce wychodzą węże. Po prawej stronie grobowca widać kłosy zboża, a po lewej — wyschniętą gałąź drzewa.

Nad drzwiami kaplicy autor ściennej dekoracji przedstawił niewielki obelisk, obok niego po jednej stronie rosnące cyprysy, po drugiej leżą kamienie. Przed obeliskiem przyklęka bokiem uskrzydlony ludzki szkielet, symbol śmierci, w koronie z otwartą księgą pełną liczb i tarczą otoczoną wężem z liściem laurowym i ognistym mieczem.

Po lewej stronie drzwi do kaplicy p.w. św. Anny (15, BS, LiJ) ustawiono epitafia: 15. opata, Ludolfa (+1422), wykonane w XVIII wieku w miejsce oryginalnego (zniszczonego) i przeora Baltazara Schoebla (*BALTHASARIS SCHOEBEL*), zmarłego w 1703 roku. Drugie epitafium wykonane jest z drewna i służy jednocześnie jako drzwi prowadzące na chór muzyczny kaplicy. Nad nimi — malowana tablica poświęcona dwóm kanonikom, Łukaszowi i Jakubowi (*LUCAE, IACOBI*), posługujących za czasu 22. opata, Jodoka (+1514).

Obok okna, po lewej stronie (25, NMiMR) kolejne epitafium poświęcono 25. opatowi, Jakubowi I (+1536). Wykonane w XVIII wieku w miejsce oryginalnej zniszczonej płyty. Powyżej — malowana na tynku inskrypcja w formie płyty poświęcona kanonikowi Nicolausowi Maschkemu i laickiemu kantorowi Michaelowi Raimannowi, jedynym, którzy pozostali w klasztorze w czasie wojny trzydziestoletniej, podczas pobytu w mieście wojsk szwedzkich. Nad nią, na sklepieniu (naprzeciwko malowidła wyobrażającego grobowiec) widnieje nagie dziecko puszczające bańki mydlane (symbol przemijania i kruchości ludzkiego życia).

Obelisk pomiędzy oknami — malowidło naścienne przedstawiające obelisk na postumencie, nad którym władca czasu — Sa-

turn (jako uskrzydlony stary mężczyzna z kosą i klepsydrą na głowie) rozpościera kotarę. Dwa aniołki, jeden podtrzymuje kotarę, drugi w dłoni dzierży wieniec, spoglądają w dół. Po obu stronach obelisku na postumencie stoją postacie. Po lewej — anioł wskazujący na obelisk trzyma trąbkę. Na tkaninie znajdującej się na trąbce napis: *POSTERIS INCITAMENTO (ZACHĘTA DLA NASTĘPCÓW)*. Po prawej — alegoryczna postać kobieca z tarczą słoneczną i lustrem. Na ramie lustra napis: *ILLUMINAT T ACCENDIT (PALĄCE SIĘ ŚWIATŁO)*. Promienie przechodząc od słonecznej tarczy, odbite od zwierciadła, skupiają się na portrecie pokazywanym przez siedzącego anioła. Na nim widnieje popiersie przedstawionego bokiem (w kierunku promieni) fundatora malowidła — 50. opata, Jana Ignacego II. Za aniołem na obelisku portret z częściowo widocznym napisem: *CHRISTOP...* (46. opat, Krzysztof), powyżej kolejne portrety: *ANDREAS ADALBERTUS* (44. opat, Andrzej), *JACOBUS I GRAEFE* (25. opat, Jakub) i umieszczony najwyżej *LUDOLPHUS AB. OPPIL* (15. opat, Ludolf). W przyziemiu, na wymalowanym postumencie widnieje kwadratowa tablica z napisem: ANTECESSORUM / olim illustrium / merita/ temporis peplo velata/ ut conspicua fierent / et aemulationis desiderio / posteros accenderent / justa avitae virtuti persolvens / I.I. A.S. / neglectis per saecula / plurimorium cineribus / xenotaphia hac in porticu / et posuit, et collecit / MDCCLXXIII (*Zasłużonym, okrytym zasłoną czasu, znakomitym Poprzednikom, na pamiątkę i zachętę dla potomności / Jan Ignacy [Felbiger] Opat Żagański / Zapomniane po wiekach popioły zebrano i w tym miejscu złożono / 1773 rok*).

Pod oknami (JS) wyobrażono dwie malowane tumby z zatartymi napisami. Na jednej z nich odczytać można fragmenty inskrypcji — poświęcono ją Johannowi Sebastianowi Solffiemu z Erfurtu, proboszczowi w Przewozie, następnie w Nowogrodzie Bobrzańskim oraz przeorowi w latach 1748—1753, zmarłemu w 1757 roku.

Nad drzwiami do korytarza północnego (12, 13, 14) widnieje cenotaf — *Xenotaphium* — malowana inskrypcja poświęcona trzem opatom reformatorom: 12. opatowi, Janowi II (+1390), 13. opatowi, Mikołajowi II (+1390), 14. opatowi, Maciejowi (+1394).

Poniżej — trzy symboliczne, imitujące nagrobne płyty malowidła ku ich czci.

Malowidła na sklepieniach miały przypominać kanonikom o śmierci: czaszki w infule i birecie, krzyż złożony z dwóch liter greckich X (chi) i P (ro) na rozpostartej tkaninie w formie płaszcza herbu książęcego — od tych liter zaczyna się słowo „Chrystus" (tkanina podtrzymywana jest przez piszczele i czaszkę z wieńcem z liści laurowych i palmowych), na drugim sklepieniu ten sam motyw płaszcza herbowego, na którym miecz ognisty (symbol sprawiedliwości, kary dla potępionych), czaszka opleciona jest przez węża unoszącego jabłko, orzeł wyłaniający się z ognia i dymu, głowa anioła w obłoku z dwoma trąbkami (symbolem Sądu Ostatecznego), uskrzydlona klepsydra (przemijający czas) ze skrzyżowanymi dwoma gałązkami i czaszka ze skrzyżowanymi: łopatą, kosą, zgasłą świecą i dymiącą trąbą.

Stan polichromii po II wojnie światowej był bardzo zły. Ich odnowa nastąpiła w 1999 roku. Prac konserwacyjnych i restauracyjnych podjęli się konserwatorzy sztuki z Uniwersytetu Toruńskiego. Malowidła odnowili Katarzyna Wantuch-Jarkiewicz i Artur Jarkiewicz. Zespołem pracującym przy płytach kamiennych kierował Piotr Gierlasiński.

KAPLICA P.W. ŚW. ANNY

Kaplica p.w. św. Anny wraz z położoną wyżej biblioteką powstała za 15. opata, Ludolfa, a odnowiona została przez 44. opata, Andrzeja III. Zdobi ją piękny, rzeźbiony ołtarz z umieszczoną w centrum, wśród liści akantu, figurą św. Anny z Maryją. W zwieńczeniu — rzeźba gołębicy, symbol Ducha Świętego, poniżej znajduje się rzeźba anioła stróża. W kaplicy znajdują się epitafia Christopha Alberta von Globena, zmarłego w Żaganiu w 1711 roku (w centrum — duży herb szlachecki Globenów) oraz doktora medycyny i kanonika lubuskiego Jacobusa Lichtenberga (+1419). Gotycka płyta jest niemal całkowicie starta — dawniej leżała na posadzce (widoczna jest postać pod baldachimem z herbem

i napis wokół majuskułą). Trzecie zachowane epitafium powstało za 44 opata, Andrzeja III, z dużym herbem opackim i napisem (w tłumaczeniu na polski): *Pamiętaj o rzeczach ostatecznych* (pod kaplicą znajduje się krypta grzebalna, gdzie pochowano opata). Zarówno ołtarz jak i kaplica były odnawiane po II wojnie światowej. Gruntownemu remontowi poddano pomieszczenie po zawaleniu się sklepienia 12 października 1991 roku. Pod koniec 1998 roku wstawiono w oknach witraże Zbigniewa Tołoczki z Grodna.

KORYTARZ PÓŁNOCNY Z POCZTEM OPATÓW

W XVIII wieku **korytarz północny** (północną część dawnego krużganka) ozdobiono malowidłami iluzjonistycznymi imitującymi elementy architektoniczne oraz pocztem opatów. Podobizna pierwszego z nich, Henryka, znajduje się nad drzwiami wiodącymi do korytarza zachodniego (kolejnych wymalowano zgodnie z ruchem wskazówek zegara). 23 pierwszych opatów namalowano na tynku, wizerunki pozostałych 29 wykonano na płótnie w technice olejnej. Poddane konserwacji w 1978 roku przez PKZ oddział w Poznaniu, w 1988 roku umieszczone zostały na chórze górnym.

Pomysłodawcą cyklu portretów był 47. opat, Szymon III Tadeusz Rihl (obrazy olejne do 45. opata włącznie namalował ten sam artysta). Jednak realizacja całości nastąpiła później, za czasów 50. opata, Jana Ignacego II i 51. opata, Benedykta.

Na podłuczu znajdującym się nad wejściem do korytarza wschodniego zawieszono już po kasacji klasztoru dwa portrety przedostatniego i ostatniego opata (miejsce dla 53. opata — pozostało na zawsze puste). Oba obrazy są dziełem włoskiego malarza portrecisty i dekoratora, pracującego dla dworu książęcego Bironów w Żaganiu Luigiego Remondiniego, a ich fundatorem jest Joseph Stenzel, były kanonik i pierwszy administrator parafii po 1810 roku.

W roku 2022 zapoczątkowano długo oczekiwane prace renowacyjne w korytarzu północnym.

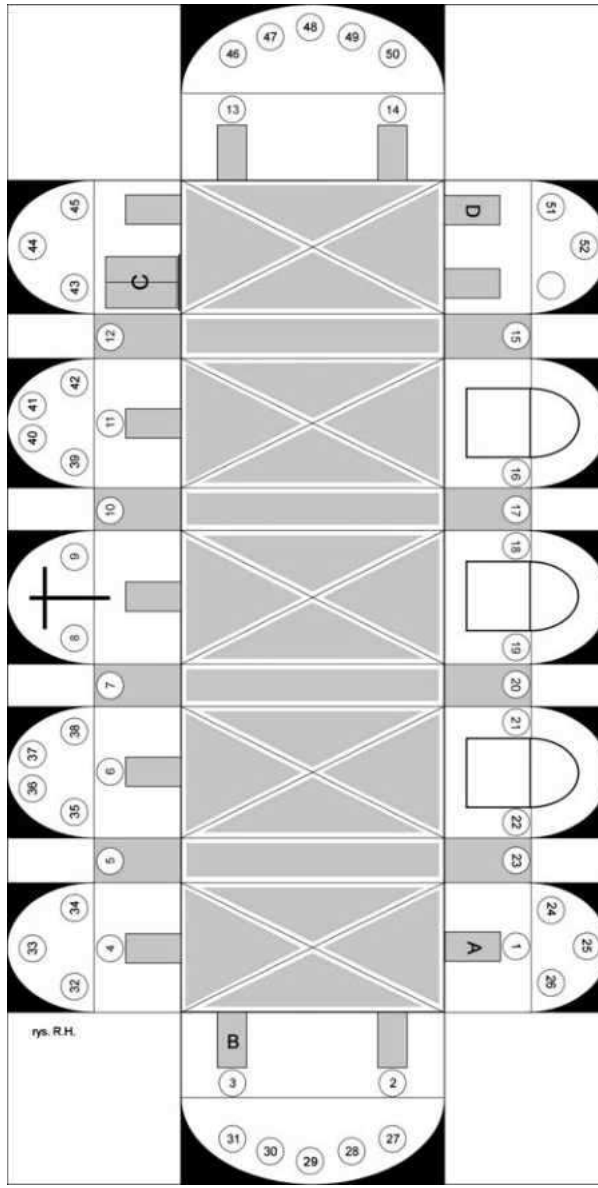

Rzut korytarza północnego.

Korytarz północny na fotografii z lat 20. XX w. i fragment po odnowie (2023 r.) z wizerunkiem (po prawej na górze) skierowanego w stronę poprzedników 50. opata Jana II Ignacego Felbigera.

ROCZNICOWY BENEDYKT KONTRA HISTORYCY SZTUKI

Wydane drukiem *Kazanie na IV Niedzielę wielkiego postu 1765 dla zachowania pamięci o dniu wprowadzonego na Śląsku osiemset lat temu chrześcijaństwa, w kościele parafialnym i kanoników w Żaganiu* nawiązuje do 800-lecia Chrztu Polski. Jego autorem jest ówczesny przeor Benedykt Strauch. Razem z 50. opatem, Janem Ignacym II Felbigerem, ufundował on także portret fundatora klasztoru, księcia Henryka I Brodatego, z okazji 550-lecia fundacji. Czy poczet swoich 50 poprzedników w korytarzu północnym powstał na 500-lecie przeniesienia głównej siedziby opactwa do Żagania i jego fundatorem jest Benedykt? Niektórzy historycy sztuki utrzymują, że zleceniodawcą pocztu opatów jest 47. opat, Szymon III (pierwsza połowa XVIII wieku). Nie wyjaśniają jednak, dlaczego wizerunek opata Szymona nie otrzymał jakiegokolwiek wyróżnienia i informacji o tym, że miałby być fundatorem cyklu. Nie zwracają też uwagi na charakterystyczne szczegóły, np. krój czcionki, sztukateria, malowane elementy architektury (wazony) — identyczne jak na malowidłach w pozostałych korytarzach fundacji Felbigera i współpracującego z nim przeora i następcy, Benedykta Straucha.

Poniżej zamieszczono tłumaczenia łacińskich napisów towarzyszących portretom opatów. Obok imienia podano daty sprawowania godności opackiej.

1. Henryk I (*Henricus*), 1261—1281.

Pochodził z Arrouaise [we Francji, koło Bapaume]. *Stał na czele zakonu w Nowogrodzie* [Bobrzańskim], *gdzie posadowiono klasztor dzięki mężowi Jadwigi* [+1243, kanonizowanej w 1267 r.].

2. Burchard I (*Burchardus I*), 1281—1283.

Następcą Henryka był Burchard nazwany Pierwszym. Jednak w Nowogrodzie [Bobrzańskim] *był ostatnim.*

3. Tylman (*Tylemannus*), 1283—1296.

Książę Przemko przeniósł braci z Nowogrodu do Żagania darowując im patronat nad kościołem parafialnym.

4. Burchard II (*Burchardus II*), 1296—1300 lub 1303.

Otrzymał potwierdzenie od władcy patronatu nad kościołem i kaplicami w pobliżu książęcej siedziby.

5. Piotr (*Petrus*), 1300 lub 1303—1311.

Władca zatwierdził pożądany przywilej. Uzyskał utworzony dzięki pobożności książęcej szpital i kościół Ducha Świętego.

6. Jan I (*Joannes I),* 1311—1320 — rezygnacja.

Rozbudował sobie i braciom cele i inne pomieszczenia. Następnie został prepozytem w Worinie [na Ziemi Lubuskiej, na zachód od Lubusza].

7. Ginter *(Gunczelin, Güntherus I),* 1320—+1325.

Włączył do dóbr konwentu zakupioną wioskę Puszczyków [koło Żagania], *skąd liczne dobra ziemi trafiały do klasztoru. Zwany był Żywicielem.*

8. Trudwin (*Trudwinus*), 1325—+1347.

Chwała Trudwinowi za porozumienie [zawarte przez opata z władzami Żagania w 1333 r.]. *Nie podlegał mu proboszcz Żar. Zakupił Bożnów, Karczówkę, Starą Kopernię* [koło Żagania] *Grabik* [koło Żar], *oraz młyn na Bobrze.*

9. Herman (*Hermannus*), 1347—1351 — rezygnacja, +1368.

Nie złożył swoich członków w klasztorze, gdyż ciało jego spoczęło w Sienie. Wspomnienie zacnego Hermana, szanowanego uczonego, wdzięczne serca zanoszą do Ojca.

10. Teodoryk *(Dietrich, Theodoricus*), 1351—1365.

Wprowadził codzienną mszę poranną. Nabył Lubanice [koło Żar] *i Machów* [obecnie część miasta]. *Pomimo gniewu księcia, niebiańska rosa i obfitość ziemi błogosławiła jego dzieło. Pracowicie uprawiał ziemię i troszczył się o klasztor.*

11. Mikołaj I (*Nicolaus I)* Weintrud, 1365—+1376.

Mikołaj lubował się w upiększaniu świątyni. Kupił Stanów i Dybów [koło Żagania]. *Ochronił folwarczne posiadłości.*

12. Jan II (*Joannes II*) *Medyk* lub *Złotousty (niem. Fette, łac. Pinguis — dosłownie Tłusty, Bogaty),* 1376—+II 1390.

Zatwierdzony przez papieża na opata w Żaganiu, kupił Grotów [koło Przewozu] *i Kwielice* [koło Głogowa]. *Wprowadził jednakowe szaty, wyznawał zasadę — każdemu według potrzeb.*

13. Mikołaj II (*Nicolaus II Frankenstein*) Frankinstein, II — IX 1390, +IX 1390.

Urządził wspólny stół. Wprowadził wiele reform. Wrogości przeciwstawiał miłość.

14. Maciej (*Mathias*), przybył z klasztoru kanoników regular-

nych w Kłodzku, 1390—+1394.

Narzucał rozmaite decyzje. Surowy dla innych, wyrozumiały dla siebie.

15. Ludolf (*Ludolphus*) Oppil z Einbeck, 1394—+1422.

Największy z opatów. Spisał czyny poprzedników. Troszczył się o prawo i klasztor. Mówca na niejednym wrocławskim synodzie i na zjeździe kościoła w Pizie. Niechętni mu byli książę i mieszczanie.

16. Henryk II Leslav (*Henricus II Leslau, Undirburg*), 1422—1432 — rezygnacja, +po 1439.

Bardzo troskliwy o klasztor i w pobożności zawsze pierwszy. Bez zezwolenia księcia wybrany. Część braci spiskowała przeciw niemu, a książę [Jan I żagański] *zakuł go w kajdany, oślepił i torturował.*

17. Henryk III Stislav (*Henricus III A Stislau*), 1432—+1449.

Na Górce wzniósł kościół z kamienia [p.w. Nawiedzenia NMP]. *Kupił Łukawy* [koło Żar] *i Brunów* [koło Lubina]. *Cieszył się względami księcia. Na sobór w Bazylei wysłał swego przeora. Wiele uczynił, lecz mitry nie otrzymał.*

18. Augustyn (*Augustinus*) Franke z Żagania, 1449—+1450.

Książę i mieszczanie mocno go nastraszyli. Dwudziestu braci i trzy tysiące mieszczan zabrała zaraza. Ze zmartwień, doświadczony ponurym losem, popadł w obłąkanie i zadał sobie śmiertelny cios.

19. Szymon I *(Simon)* Arnoldi spod Ścinawy, 1450—+1468.

Pobożny i uczony zaprojektował prawa, które każdy nowo wybrany opat winien przestrzegać. On także się nim podporządkował. Kupił Jaszkowice [nieistniejąca wieś na zachód od miasta], *Siodło* [między Żaganiem i Żarami] *i Kunice* [obecnie część Żar]. *Przywrócił i umocnił porządek.*

20. Marcin (*Martinus)* Rinkenberg z Oleśnicy, 1468—+1489.

Wprowadził muzykę polifoniczną i birety dla kanoników. Nie zezwalał, by jak dawniej uprawiali pole. Nakazał po nonie czytanie w chórze.

21. Paweł I von Haugwitz (*Paulus Ab Haugvitz*), 1489—+1507.

Odrestaurował kościół, zakupił organy [małe i duże]. Nabył szaty liturgiczne. Osiągnął infułę, o którą zabiegało wielu jego poprzedników.

22. Jodok Jäkel (*Jodocus Iæckel*), 1507—+1514.

Zwolennik surowej reguły zakazał nakładania płóciennych koszul nocnych. Ustanowił codzienne msze. Troszczył się o sprzęty kościelne. Niestety, klasztor przez zawiść utracił wspaniałą część lasu zwaną Koj.

23. Krzysztof (*Christophorus)* Mechil z Żagania, 1514—1522 — rezygnacja, +1529.

Powiększył kościół i zwiększył ilość ołtarzy o pięć. Braci jest mniej niż miejsc w nowych stallach. Wielu trosk przysporzyła mu parafia w Kwielicach. Nie znosił czosnku i zrezygnował z opackiej godności.

24. Paweł II *(Paulus)* Lemberg z Żar, 1522—1525 — rezygnacja, +1554.

Zwany Żelaznym opatem, gdyż nosił zbroję. Przyjaźnił się z Lutrem, miłował jego naukę i braci do niej nakłaniał. Został przeniesiony do Zielonej Góry, następnie wykluczony z zakonu. Zmarł w biedzie.

25. Jakub I Graefe (*Iacobus I Græfe*) z Cottbus (Chociebuża), 1525—+1536.

Zaraza zmniejszyła liczbę braci, stąd o pomoc zwrócił się do Arois [Arrouaise]. *Rewindykował i odnowił parafię w Zielonej Górze. Król zaś żądał wielkiego trybutu* [Ferdynand I na wojnę z Turcją].

26. Szymon II (Simon) Petzold z Siecieborzyc, 1536—+1544.

Jaszkowice I Marszów zagarnął żarski władca [Hieronim Biberstein], *domagając się ich zrzeczenia. Zabroniono mu dostępu do kościoła i składania ofiary mszy św. Ustanowiono nowego kaznodzieję, którego musiał opłacać.*

27. Andrzej Rupert (*Andreas I Rupertus*) z Żagania, 1549—+1550.

Jako przeor umiejętnie zarządzał klasztorem [przez pięć lat]. *Wybranie go na opata pokrzyżowało wrogie plany. Nie odstępował Żagania choć wielu chciało, by bracia przenieśli się do Nowogrodu.*

28. Jerzy Gracher (*Georgius Gracherus*) z Krakowa, 1550—+1552.

Przybył z wyspy Piaskowej [klasztoru augustianów we Wrocławiu]. *Przywrócił wcześniej zabrany kościół i porządek. Skończyło się wypłacanie danin i klasztor mógł odetchnąć za tego troskliwego gospodarza.*

29. Franciszek I Ludwig *(Franciscus I Ludovicus*) Lehmann z Żar, 1552—+1566.

Ponownie utracili zakonnicy kościół i kazalnicę. [za Jerzego Fryderyka Hohenzollerna]. *Dochody stały się mniejsze. Po trzech latach zwrócono im kościół i dawne prawa pod rządami innego księcia* [biskupa Baltazara von Promnitza].

30. Franciszek II (*Franciscus II*) Kratzer z Zittau (Żytawy), 1566—1583 — rezygnacja, +1583 (kronika klasztoru kanoników regularnych we Wrocławiu podaje jako datę śmierci rok 1584).

Postarał się o kunsztowny wystrój świątyni. Odnowił to, co ze starości się rozpadało, budując również nowe. Zlikwidował zadłużenia Grotowa, Jabłonowa i Brzeźnicy. Wyjechał potem do Wrocławia, skąd też wcześniej przybył [klasztor kanoników regularnych *na Piasku*].

31. Jakub II (*Iacobus)* Liebig z Żagania, 1583—+1600.

Kościół i ołtarze ozdobił posągami. Ufundował wizerunki swoich poprzedników. Na Górce zbudował grobowiec Zbawiciela [przy kościele p.w. Nawiedzenia NMP]. *Nabył grunty, na których urządził dwanaście stawów.*

32. Fryderyk (*Fridericus*) Tschauer z Bolesławca, 1600—+1603.

Każde zadanie realizował rzetelnie, szczęśliwie sprawował swój urząd. Zadbał o podwyższenie czynszów dla klasztoru oraz o pozwolenie bezpłatnego wyrębu drzewa w lesie.

33. Zachariasz Ursin (*Zacharias Ursinus*) ze Szprotawy, 1604—+1605.

Wiele dokonał zanim zmarł poprzedni opat. Godny szacunku był wzorem na urzędzie. Zaledwie został wybrany, złożyła go choroba. Zmarł, gdy odbudowywał probostwo w Kunicach.

34. Mikołaj III Gutsche (*Nicolaus III Gotschius*) z Głogowa, 1605—+1616.

Przekazał Promnitzowi [właścicielowi Żar] *kościół w Nowogrodzie* [p.w. św. Bartłomieja], *za co otrzymał ponownie prepozyturę. Wzniósł piekarnię. Po wieczne czasy ustanowił procesję w każdy czwartek.*

35. Paweł III Weiner (*Paulus III Weinerus*) z Żagania (przed wyborem na opata przebywał w klasztorze cystersów w Neuzelle), 1616—+1636.

Pieśń pochwalna na cześć Weinera powinna brzmieć: chór prałatów, ołtarz Wszystkich Świętych, obszerny dom na zewnątrz miasta dla proboszcza [Ducha Świętego], *staw pełen ryb* [to jego zasługi]. *Wiele wycierpiał z powodu wojny.*

36. Wincenty (*Vincentius)* Struse lub *Turse* z Wrocławia, 1636—+1638.

Wesołego usposobienia był opat Wincenty. Za jego panowania nie przestrzegano żadnej klauzuli, a brama była szeroko otwarta. Zanim minęły dwa lata w tejże bramie zaskoczyła go zawiniona śmierć.

37. Jeremiasz Syon (*Hieremias Sijonius*) z Żagania, 1638—+1651.

Srogo doświadczony przez wojnę. Sześć lat na wygnaniu, w biedzie [kanonicy wyjechali do dóbr klarysek głogowskich koło Wschowy, w klasztorze pozostał kantor i jeden augustianin Nikolaus Maschke]. *Żali się opactwo na ten los, śpiewając słowami świętego proroka Jeremiasza.*

38. Kacper I (*Casparus*) Rüdiger z Jabłonowa, 1651—+1660.

Wśród opatów był pierwszym, który został starostą księstwa. Pochodził z niższego stanu [był synem chłopa]. *Osiągnął wielkie poważanie. Rozsławił zapomniane opactwo i powiększyła się liczba kanoników.*

39. Kacper II Fabritz (*Casparus II Fabritius*) z Brzeźnicy, 1660—+1669.

Nauczanie powierzył głoszącemu szkotyzm [franciszkaninowi Leo Prause; szkotyzm — doktryna franciszkanina, teologa i filozofa, błogosławionego Jana Dunsa Szkota]. *Założył towarzystwo różańcowe. Rozpoczął ponownie dawno zaniechane procesje na Boże Ciało.*

40. Andrzej Sykstus Hoerer (*Andreas Sixtus Hœrer*) z Wiednia, 1669—+1672.

Wybrany na dworze metropolity w Pradze, przyjął chętnie opactwo. Nakreślił różnorodne pożyteczne plany. Niestety bezlitosna śmierć porwała go zbyt szybko.

41. Johann Franz Ferdynand baron von Sommersit (*Ferdinandus L.B.A. Sommersit*) z Kłodzka, 1672—+1679.

Pochodził ze sławnego angielskiego rodu. Świecił cnotą i wspaniałymi zasługami. Z popiołów powstała przednia część świątyni [pożar miasta z 1677 roku]. *Zaprojektował nowe statuty dla ludności wiejskiej klasztoru.*

42. Jan Jakub Foerster (*Ioannes Iacobus*) z Głogowa, +1679 (zmarł po trzech miesiącach).

Wcześniej był posłem na sejmie stanowym. Zyskał uznanie i przychylność księcia. Pomimo słabego zdrowia został opatem. Jednak choroba okazała się śmiertelną.

43. Jan Ignacy I (*Ioannes Ignatius*) Peschke z Kłodzka, 1679—+1688.

Jako chłopiec był niewidomy. Jednakże litościwa, łaskami słynąca Matka Boża Bardzka otworzyła mu oczy ponownie. Troszczył się o upadły klasztor, choć ogień [pożar z 1688 roku] *i woda dodatkowo powiększały nieszczęście.*

44. Andrzej Adalbert (*Andreas Adalbertus*) Thiel z Jabłonowa, 1688—+1702.

Konwent żagański widział w Andrzeju odnowiciela. Po ojcowsku troszczył się o kościół, ołtarze i klasztor. Zyskał poważanie jako starosta żagański. Cieszył się szacunkiem w klasztorze i u księcia.

45. Jerzy Franciszek (*Georgius Franciscus*) Müller z Góry Śląskiej, 1702—+1720.

Wspaniale rozbudował z kamienia kościół w Brzeźnicy [koło Żagania]. *Wzniósł także domy w Lutni* [obecnie część miasta] *i Bulinie* [koło Kożuchowa]. *Spokojny, łagodny i troskliwy był zawsze dla braci. Po ojcowsku traktował wszystkich, którzy go otaczali.*

46. Krzysztof Julian (*Christoph Iulianus*) Senftleben z Głogowa, 1726—+1732.

Sześć pełnych lat zmuszony był zarządzać klasztorem jako przeor [za księcia Filipa Jacka Lobkowicza] *do czasu gdy szczęśliwa gwiazda wyniosła go na opata. Pozostał nim przez kolejne sześć lat. Przyjemny w obcowaniu, mądry i pobożny ponad wszelką miarę.*

47. Szymon III Tadeusz (*Simon Thaddæus)* Rihl z Kłobuczyna, 1732—+1747.

Odnowił wnętrze kościoła w Żaganiu. W Stanowie [koło Żagania] *wybudował nową świątynię. Klasztor przyłączył się do kongregacji laterańskiej* [1739], *co potwierdziło papieskie breve* [1740; wcześniej konwent należał do kongregacji arrowezyjskiej].

48. Jan Karol (*Ioannes Carolus*) Leist z Głogowa, 1747—+1752.

Z trzech kandydatów wybrał król Fryderyk [II Hohenzollern] jego na opata. Nałożył jednak nań wysoki podatek. Rozbudował kościół na Górce [p.w. Nawiedzenia NMP] *wraz ze wspaniałą wieżą. W Jabłonowie* [koło Żagania] *wzniósł nowy dwór.*

49. Godfryd Ignacy (*Godefridus Ignatius)* Kanur z Miłakowa, 1752—+1758.

Niestety, [klasztor] *utracił w procesie urodzajne nowogródzkie grunty. Jednakże utrzymał miejsce, gdzie znajdował się pierwotnie młyn. Drożyzna zmusiła go poczynić długi, ciężary wojny* [siedmioletniej 1756—1763] *zwiększyły ubóstwo, pomnażając jeszcze biedę.*

50. Jan Ignacy II (*Ioannes Ignatius)* von Felbiger z Głogowa, 1758—1778 — rezygnacja, +1788.

Zbudowano nowe, wygodniejsze cele. Malowidła i wystrój szły w parze z porządkiem. Rada zgodziła się na poszerzenie południowego wejścia [tzw. *Brama Nowożeńców*]. *Zakupił fosę dla urządzenia w niej ogrodu.*

51. Benedykt (*Benedictus)* Strauch z Ząbkowic Śląskich, 1778—+1803.

Wśród wizerunków wielce zasłużonych przez pięćset lat istnienia klasztoru opatów brak jednego. Zbierz przyjacielu zasługi wszystkich wcześniejszych — zaprawdę to Benedykt.

52. Antoni *(Antonius)* Knauer z Żagania, 1803—1810 — rezygnacja, +1817.

Po śmierci Benedykta wojna [1806] *i powódź* [1804] *mocno dały się we znaki. Na klasztor przyszedł straszny los, gdyż królewskim edyktem został zlikwidowany. Listę opatów zamyka zmarły nestor.*

KAPITULARZ ZWANY SALĄ OPACKĄ

Drzwi, nad którymi znajduje się portret 3. opata, Tylmana, prowadzą z korytarza północnego do dawnej jadalni, następnie kapitularza, zwanego obecnie *salą opacką* lub *kaplicą sługi Bożego biskupa Wilhelma Pluty*. Sklepienie sali dekorowane jest ukończonymi w 1772 roku rokokowymi sztukateriami i portretami ówczesnych kanoników. Na obrazie przedstawiającym ówczesnego przeora Benedykta Straucha w tle widnieje żagański kościół, a na widocznej liście odnowicieli świątyni znaleźli się: Benedykt Strauch (od 1778 roku — następca 50. opata, Jana Ignacego II Felbigera), proboszcz w Nowogrodzie Bobrzańskim Anton Sobeck (+1775), prepozyt parafii p.w. Ducha Świętego Karl Rechciński (przeor w latach 1778-+1781, wcześniej proboszcz w Dzietrzychowicach), proboszcz w Kwielicach Anton Gabe, administrator w Nowogrodzie Bobrzańskim Kaspar Rieger (+1769), sekretarz Francis Rau (najpewniej chodzi o Franza Kahla, przeora od 1781 roku, +1793) oraz kapelan Joseph Sucher i prefekt Johann Luby (w późniejszym czasie byli proboszczami parafii p.w. Ducha Świętego).

Ważnym elementem wystroju sali i jednocześnie kolejnym dowodem na dbałości kanoników o historię jest portret w bogatej rokokowej ramie fundatora opactwa, księcia Henryka I Brodatego. Niestety decyzją wojewódzkiego konserwatora zabytków w Zielonej Górze, Stanisława Kowalskiego, można go zobaczyć nie w kapitularzu, a w muzeum w Zielonej Górze. Co więcej z Żagania wyjechał jedynie do konserwacji, a do muzeum trafił jako *przekaz konserwatorski*. Książę na obrazie wskazuje na makietę kościoła augustianów w Nowogrodzie Bobrzańskim. W zwieńczeniu ramy portretu znalazł się śląski orzeł, a poniżej napis (tłumaczenie z łaciny): *Henryk Brodaty, książę Śląska, mąż św. Jadwigi, fundator [klasztoru] kanoników regularnych w Nowogrodzie nad Bobrem z roku 1217*.

Na ścianach sali widnieją także współczesne malowidła przedstawiające: Matkę Bożą Jasnogórską na tle klasztoru paulinów

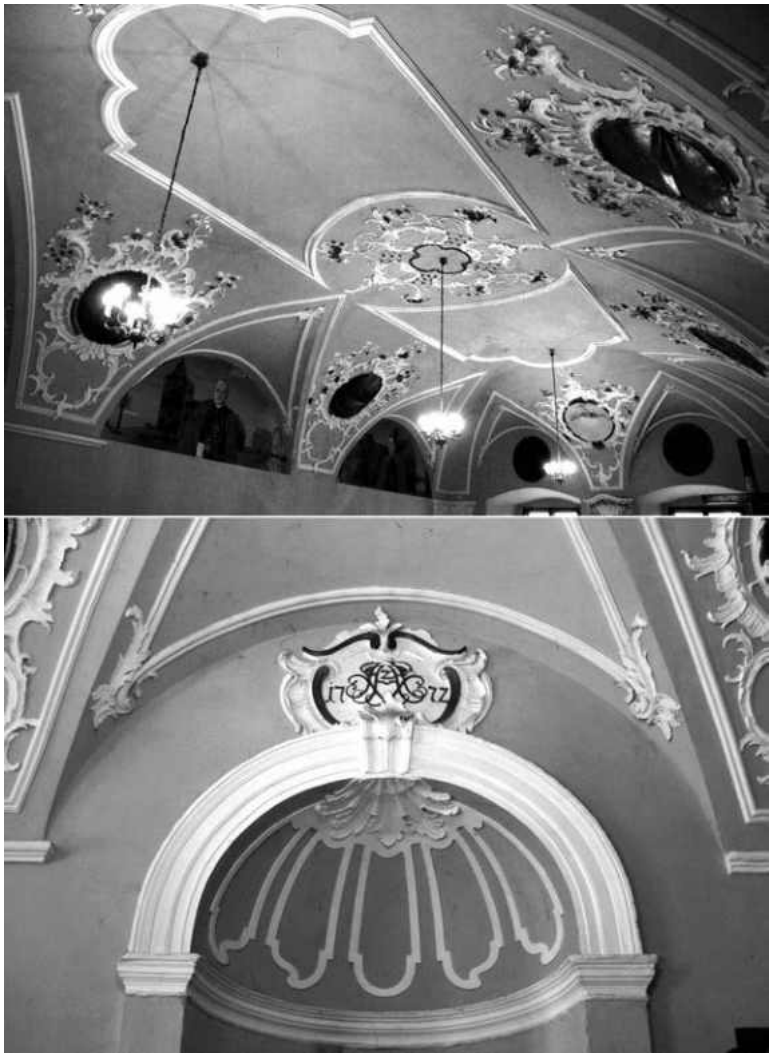

Kapitularz, rokokowe sztukaterie.

w Częstochowie, św. Jana Pawła II na tle bazyliki p.w. św. Piotra w Watykanie, kardynała Stefana Wyszyńskiego na tle katedry w Poznaniu, Wilhelma Plutę na tle katedry w Gorzowie Wielkopolskim (administratora apostolskiego w Gorzowie Wielkopolskim w latach 1958—1972 i biskupa gorzowskiego od 1972 roku do +1986 roku), Pawła Sochę na tle żagańskiego kościoła Mariackiego (biskupa pomocniczego diecezji gorzowskiej i zielonogórsko-gorzowskiej w latach 1973—2012) i Zygmunta Regmunta, na tle kościoła p.w. Wniebowzięcia NMP i św. Marcina w Gościkowie-Paradyżu, będącego częścią opactwa cystersów (obecnie Wyższego Seminarium Duchownego tutejszej diecezji; biskupa zielonogórsko-gorzowskiego od grudnia 2007 roku do 2015 roku).

Wyposażenie kapitularza dopełnia stojąca w niszy niewielka figura św. Augustyna w stroju biskupa z gorejącym sercem, brak jednak obrazu, który przedstawiał świętego nauczającego zgromadzonych wokół kanoników.

W pomieszczeniach obok urządzono ekspozycje muzealną. Zobaczyć można, m.in. malowane barokowe szafy, w których znajdują się dawne szaty służące księżom. Wśród nich zachowała się kapa, obszywana złotą nitką, prawdopodobnie dar księżnej Doroty żagańskiej (są na niej dwa herby: 1. Kurlandii i Semigalii, cztery pola — naprzemiennie lwy i jelenie, dodatkowo z tarczą centralną, w której widnieje anioł żagański i 2. rodu Talleyrandów — trzy lwy). Zwiedzających zainteresować mogą rzeźby (np. św. Rocha z dawnej kaplicy na Górce, obecnie znajduje się tam kościół p.w. Nawiedzenia NMP, *Trzech Śpiących Apostołów z* XVI w. czy kamienne rzeźby z dawnej ambony), obrazy o tematyce religijnej, oryginalne portrety opatów z korytarza północnego, zabytkowe książki, dokumenty, kielichy, świeczniki, skrzynie, itd.

Korytarz zachodni obecnie jest najkrótszym z otaczających wirydarz korytarzy (jego część została zagospodarowana na osobne pomieszczenie). Stąd można wyjść poprzez hol na plac klasztorny i do wirydarza. Nad wejściem do holu zachowały się w zwieńczeniu inicjały 50. opata, Jana Ignacego II i data 1771.

WNĘTRZA KLASZTORNE — PIERWSZE PIĘTRO

Główne wejście na pierwsze piętro znajduje się w korytarzu północnym i ma kształt dużej szafy. Na ścianach korytarza na piętrze wymalowano portrety trzydziestu świętych (niektórym przedstawieniom towarzyszą krótkie sentencje po łacinie). Niestety połowa z tych malowideł jest już zatarta. Wśród zachowanych znajdują się wizerunki świętych i błogosławionych: Ojca Augustyna (nad wejściem do chóru górnego), Ambrożego, Atanazego, Chrystomusa, Grzegorza Wielkiego, Grzegorza z Nazjanzu, Herkulana, Hieronima, Izmaela, Leona, Peciensa, Tomasza z Kempen, Ubalda, Wawrzyńca. Obok wejścia do biblioteki po jej prawej stronie widnieje tablica, wymalowana na ścianie za 50. opata, Jana Ignacego II. Wymieniono na niej opatów, którzy wnieśli największy wkład w dzieło istnienia augustiańskiej książnicy.

Chór górny zbudowano za 20. opata, Marcina, po pożarze w 1472 roku, by bracia *na zawsze* mogli tam spokojnie śpiewać chorały. Wykonano wtedy także stalle. W 1484 roku opat wraz z konwentem ustanowił w kościele msze i śpiewy liturgiczne dla uproszenia opieki i wstawiennictwa NMP. Jednakże za czasów jego następcy, 21. opata Pawła I, bracia przenieśli się z chóru górnego ponownie do prezbiterium (chóru dolnego). 43. opat, Jan Ignacy I, wystawił fotel z datą 1688. W 1695 roku, za 44. opata, Andrzeja Adalberta, ponownie wykonano stalle.

W 1988 roku urządzono tu niewielką ekspozycję sztuki sakralnej, którą w związku z remontem wnętrz kościoła i klasztoru rozpoczętego we wrześniu 2019 przeniesiono do sal znajdujących się na parterze.

Obecnie zobaczyć można tu, przeniesione z kaplicy pw. św. Anny, dwa **relikwiarze św. Krystiana (*Chrystianusa*) i św. Teodata (*Theodatusa*)**. Jak głoszą dokumenty, sprowadzono je z Rzymu dzięki staraniom księcia Ferdynanda Augusta Leopolda Lobkowicza (+1715) w 1702 roku, za 44. opata, Andrzeja III. Bogato złocone i rzeźbione barokowe relikwiarze zawierają szczątki tzw. *świętych z katakumb*. Mają nimi być dwaj święci męczennicy, Krystian i Teo-

Krzyż procesyjny z wizerunkiem Maryi z Dzieciątkiem, w tle stalle chóru górnego.

Relikwiarze świętych z katakumb rzymskich, Teodata i Krystiana.

dat, wyznający wiarę katolicką żołnierze rzymscy, żyjący w III wieku. Gdy cesarz Dioklecjan dowiedział się, że są katolikami, skazał ich na śmierć w 298 roku. Ich ciała chrześcijanie przechowywali w katakumbach z opisem śmierci męczeńskiej. Kości okrywają złocone szaty, na głowach męczenników znajdują się korony, a w dłoniach trzymają palmowe gałązki, obok zaś leżą miecze.

BIBLIOTEKA

Wejście do klasztornej książnicy zdobi koronkowa kratka, za którą wstawione są właściwe drzwi. Powyżej znajduje się dwuwiersz, pisany chronostychem (w tłumaczeniu na polski): *Ta brama stoi otworem dla tych, którzy chcą poznać naukę. Tutaj ci, którzy odeszli z tego świata, uczą nas milczącym głosem*. Pozłacane litery będące jednocześnie cyframi rzymskimi dają datę MDCCXXXII (1732).

Wnętrze składa się z dwóch części: niższej posiadającej galerię i okno *astronomiczne* i wyższej, znajdującej się głębiej, zaopatrzonej w okna z trzech stron. W podłodze pomiędzy kwadratowymi płytami z piaskowca znajdują się drewniane klocki. Barokowe rzeźbione regały na książki dopasowano kształtem do ścian. Bibliotekę przykryto spłaszczonymi kopułami (zastąpiły one uszkodzone w czasie pożaru z 1730 roku sklepienia), na których widnieją polichromie wykonane przez Georga Wilhelma Neunhertza w 1736 roku. Malarz jest też autorem ośmiu monochromatycznych malowideł na pendentywach.

> **Opis wnętrza biblioteki Johanna Gustava Gottlieba Büschinga z 1811 roku,** zamieszczony w *Bruchstücke einer Geschäftsreise durch Schlesien...*, Breslau 1813, fragment tłumaczenia w książce Alfreda Świerka *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu*, Wrocław 1963: *Owa wspaniała biblioteka mieściła się w sklepionej sali, rotundzie, którą oświetlało pięć okien. Miała ona także i drugą, również sklepioną i o kilka stopni niżej położoną zaokrągloną salę, połączoną z pierwszą, od której też czerpała główne światło, ponieważ sama posiadała tylko jedno okno. W pierwszej niższej sali była galeria, na której mieściły się rękopisy, miscellanea i dzieła prawnicze. Na środku pokoju stały dwa regały, pełne nowych książek, przeważnie z biblioteki Felbigera.*

Biblioteka (2014 r.)

Wzdłuż wszystkich ścian obu sal ciągnęły się regały, gęsto zastawione książkami, które nadawały pomieszczeniom wygląd prawdziwej biblioteki. Ponadto znajdowały się w dwu kufrach, stojących w bibliotece, dokumenty

„Apoteoza kanoników" — malowidło w górnej części i fragment górnej części na pocztówce z 1977 r.

„Alegoria Kościoła" — malowidło z dolnej części.

klasztoru, których ilość i znaczenie wprawiły mnie w zdumienie… Biblioteka ta jest jedną z najważniejszych i najcenniejszych, jaką spotkano na Śląsku, i wyróżnia się zdecydowanie przed wszystkimi innymi.

Fragment opisu biblioteki Georga Paula Aloysiusa Hausdorfa z 1928 roku, zamieszczony w przewodniku *Kunst- und Kulturgeschichtlicher…* (patrz: *bibliografia*): *Ustawione na regałach liczne książki są przeważnie*

treści religijnej, napisane i drukowane od XVII do XIX stulecia. Najcenniejsze znalazły się we wrocławskiej bibliotece uniwersyteckiej. Na stole leży łacińsko-niemiecka Biblia z 1730 roku, pisany ręcznie mszał względnie śpiewnik z gregoriańskimi nutami i kunsztownymi inicjałami, „Theatrum orbis terrae" (atlas) i książka z widokiem dawnej wieży kościoła na stronie tytułowej i wykazem członków (klasztoru) z 1663 roku. Ponadto znajdują się tu: stare globusy, obrazy, m.in. portret księcia Jerzego, ostatniego katolickiego księcia saskiego zmarłego w 1539 roku; model książęcego zamku i kościoła Ducha Świętego, płaskorzeźba twierdzy Głogów, stare figury z plebanii i kościoła na Górce oraz inne. Przykuwa wzrok leżąca na podłodze nadnaturalnej wielkości rzeźba Ukrzyżowanego. (...)

Malowidło na kopule w pierwszej, niższej części biblioteki przedstawia *Alegorię Kościoła* — *Ecclesii* wyobrażonej jako niewiastę siedzącą na tronie pod złocistym baldachimem, trzymającą w dłoniach jabłko (symbol władzy królewskiej) i świecę (tu symbolizuje Boską naturę, także prawdę, wiarę i ofiarę). Na piersi *Ecclesii* wymalowany jest chrystogram IHS, a siedzący na tęczy aniołek sypie na nią kwiatki. Po obu stronach malarz umieścił postacie starotestamentowe: z lewej — Mojżesza z tablicami Dekalogu i z prawej — jego starszego brata, Aarona, z kwitnącą laską — pierwszego arcykapłana. Klęczący przed *Ecclesią* to ówczesny papież Klemens XII (za Aaronem), a obok Mojżesza postać w czerwonym płaszczu z mieczem to św. Piotr — jako ten, który wybrał właściwą drogę wiary. Pozostałe osoby i wyobrażone putta symbolizują różne dziedziny ludzkiej aktywności, nad którymi Kościół sprawuje opiekę. Po stronie Mojżesza widać putta symbolizujące: prawo, architekturę, rzeźbiarstwo i matematykę. Jedno putto wykuwa na kamiennym bloku napis w tłumaczeniu: *Neunhertz wykonał w Roku Pańskim 1736, 15 kwietnia*. Widać także żołnierza, geografa i astronoma, kowala oraz malarkę (postać przymierzająca kapelusz jest zapewne uosabiającym piękno modelem). Po stronie Aarona uwagę przykuwa Apollo z łabędziem, obok którego trzy postacie z księgą i licznymi flakonami i karafkami, niewiasta pisząca w księdze symbolizuje poezję, mężczyzna przy pulpicie — retorykę, jest także muzyk i trzymający model statku, stojący jedną nogą na lądzie, drugą na skrzyni (z datą 1736) podróżnik-handlowiec.

Malowidła monochromatyczne na pendentywach w niższej części biblioteki:

1. dwa owalne medaliony z godłem opackim i św. Jadwigą śląską;

2. piękny kwiat i rosnący obok chwast, pomiędzy którymi wbity słupek. Wokół napis będący przestrogą, że gdy czytamy pięknie piszących, możemy trafić na manowce (zebrać chwasty) — *Lege flosculos doctorum tolle zizania errorum;*

3. św. Augustyn siedzący pod drzewem i studiujący księgi, z nieba dochodzą do niego słowa: *Tolle! Lege!* (polskie tłumaczenie: *Weź! Czytaj!*). Poniżej napis: *Induimini Dominum Jesum Christum* (polskie tłumaczenie: *Przyobleczcie się w Pana Jezusa Chrystusa*). Scenka obrazuje znajdujący się w *Wyznaniach* Augustyna fragment mówiący o pogrążonym w rozmyślaniach autorze. Gdy nagle w ogrodzie usłyszał dziecięcy głos powtarzający słowa piosenki „Weź, czytaj!", Augustyn sięgnął ponownie do kodeksu i jego wzrok przykuł fragment z Listu do Rzymian, w którym apostoł Paweł wzywa do odrzucenia uczynków ciała i przyobleczenia się w Chrystusa (Rz 13, 13—14). Był to początek duchowej przemiany w życiu przyszłego świętego;

4. drzewo i dwie dłonie zrywające owoce — jedna wyłania się z nieba, druga z ziemi — z tego samego drzewa owoce mogą być złe lub dobre — *Fructus aportat utrio*.

Malowidło na kopule w drugiej, wyższej części biblioteki przedstawia *Apoteozę Kanoników oddających hołd Trójcy Świętej*. W centrum z obłoków wyłaniają się postacie Boga Ojca, Chrystusa i Ducha Świętego (gołębica), poniżej św. św. Piotr (z kluczami) i Paweł (z mieczem), u których stóp kłębią się pozwijane cielska, symbolizujące potępione przez sobory błędne nauki. Po stronie św. Pawła modląca się, patronująca augustianom Maryja Niepokalana, obok trzy niewiasty: Wiara (z kielichem i hostią), Nadzieja (z kotwicą) i Miłość (z dzieckiem). Nieco w tle przy drzewie poznania dobra i zła widać postacie Adama i Ewy. Po stronie św. Piotra wyobrażono czterech Ojców Kościoła. Dalej grupa kanoników oddających się kopiowaniu i rozważaniu pism. Jednym z nich jest prawdopodobnie

fundator malowidła, 47. opat Szymon III. Na niektórych księgach widnieją tytuły dzieł św. Augustyna: przy grupie kanoników (*Regula S P August [Reguła św. Augustyna], De Civitate Dei [Państwo Boże], De SS Tri [O Trójcy Świętej]*), obok czterech Ojców Kościoła (*Contra Donatist [O chrzcie przeciw Donatystom], Confess [Wyznania]*). Ponadto putto obok św. Piotra trzyma księgę z napisem *Consilia*. Nad kanonikami unoszą się aniołki z tablicami dziesięciu przykazań, obrączką, różańcem, berłem i okiem opatrzności.

Malowidła monochromatyczne na pendentywach w wyższej części biblioteki obrazują sentencje dotyczące mądrości — *sapientia*. Są przypomnieniem dla kanoników, że poznawanie wiedzy zbliża nas do Boga, a mądrość ważniejsza jest od najlepszej broni. Jednocześnie nie można popaść w pychę — każdy z nas umrze, mędrzec czy malutki, każdego czeka ten sam koniec, na który należy się przygotować.

1. Obok młodzieńca w centrum leżą liczne przedmioty, m.in. instrumenty i szable. Wśród nich jest także czaszka. Dwaj duchowni, jeden trzyma krzyż, drugi z infułą na głowie patrząc na młodzieńca unosi palec wskazujący prawej dłoni w górę. Poniżej napis: *Sapiens contemplatur in principio quod futurum est in fine* (polskie tłumaczenie: *Mądry myśli na początku, co ma przyjść na koniec*);

2. w tle budynki, a na pierwszym planie żołnierze na koniach. W centrum dwaj żołnierze stoją przed ubranymi w długie szaty i trzymającymi księgę mędrcami. Nad scenką napis: *Melior est sapientia quam arma bellica* (polskie tłumaczenie: *Mądrość jest lepsza niż oręż wojenny*);

3. przy siedzącym postać symbolizująca Chrystusa wskazuje w górę na koronę wśród obłoków, poniżej napis: *Justorum sapientia est, vera ut sunt diligere* (polskie tłumaczenie: *Mądrość sprawiedliwego to umiłowanie prawdy*);

4. nad siedzącym przy zastawionym stole unosi się symbol śmierci, obok m.in. naczynia i kufry. Śmierć — ludzki szkielet wskazuje na napis: *Sapientia moriendi, quae non datur non bene viventi* (polskie tłumaczenie: *Mądrość umierającego nie polega na trwaniu w złym życiu*).

W latach 1977—1979 łuszczące się malowidła Neunhertza zabezpieczyła *Pracownia Malarstwa PKZ* (oddział w Poznaniu). W 1981 roku Pracownia Mebli PKZ (także z Poznania) przeprowadziła prace konserwatorskie regałów, a księgozbiór poddano dezynfekcji w komorze próżniowej biblioteki uniwersyteckiej. Prace renowacyjne prowadzono także w 2018 roku.

Zaczątkiem księgozbioru biblioteki klasztornej były kodeksy przywiezione przez zakonników z Nowogrodu Bobrzańskiego. Liczne pożary i niepokoje spowodowały, iż niemal wszystkie najstarsze księgi uległy zniszczeniu bądź zaginęły. Były wśród nich także kodeksy przywiezione jeszcze z Flandrii. Początkowo książki przechowywane były prawdopodobnie w zakrystii. Salę biblioteczną zbudował pochodzący z Saksonii 15. opat, Ludolf.

W historii tutejszego skryptorium jest 43 pisarzy znanych z nazwiska. W 1473 roku biblioteka żagańskich kanoników regularnych należała do największych na Śląsku, mogła uchodzić za znaczną w skali europejskiej.

NAJOBSZERNIEJSZY DOROBEK PISARSKI EPOKI ŚREDNIOWIECZA NA ŚLĄSKU

Bernard Fabri — w 1425 roku wspomniany jako diakon, kaznodzieja w Żaganiu, Bytomiu Odrzańskim i Zielonej Górze, następnie przeor i proboszcz parafii w Zielonej Górze, absolwent Uniwersytetu w Pradze i przedstawiciel klasztoru i diecezji wrocławskiej na soborze w Bazylei (gdzie dwukrotnie przemawiał). Był najpłodniejszym pisarzem średniowiecznym na Śląsku. Jak obliczono, spisane jego ręką kazania głównie piętnujące przywary zapełniłyby dziś około 30 000 drukowanych stron.

ŻAGAŃSKA MISTYCZKA

W latach 1457—1464 19. opat żagański, Szymon I, spisał po łacinie religijne przeżycia wdowy, Doroty Beier, w *Księdze duchowej łaski* — będące przykładem śląskiego mistycyzmu.

MŁOT NA CZAROWNICE

Malleus Maleficarum, czyli *Młot na czarownice* (1487 rok) to traktat uważany za jedno z podstawowych kompendiów o magii, czarownicach i ich związkach z szatanem. Autorami byli inkwizytorzy dominikańscy Heinrich Kramer i Jacob Sprenger. Żagański klasztor posiadał jedno z pierwszych wydań z 1494 roku.

NIDERLANDZKIE GLOBUSY
Portret Brachego, z którym współpracował mieszkający pod koniec życia w Żaganiu Johannes Kepler, sprawił, że globusy z żagańskiej biblioteki klasztornej nazywane są czasami *globusami Keplera*. Podobizna Brachego pojawiła się na globie zupełnie z innego powodu. Brache był mistrzem, u którego pobierał nauki w latach 1594 i 1596 Willem Bleau, Holenderski kartograf i właściciel warsztatu, który wykonał globusy.

Pod koniec XVIII wieku, w latach 1795—1797, za 51. opata, Benedykta, zbiór został starannie skatalogowany przez kanonika Josepha Brettschneidera: 7362 tomy około 3500 autorów, głównie z dziedziny teologii, prawa i medycyny. Po kasacie zakonu Johann Gustav Büsching, pełnomocnik rządu pruskiego do spraw likwidacji księgozbiorów klasztornych na Śląsku, podał, iż książnica posiadała katalog główny i trzy katalogi specjalne: rękopisów, jurystów i miscellaneów. W 1811 roku do Wrocławia trafiło około 566 rękopisów, II wojnę światową przetrwało 518. Liczbę inkunabułów ocienia się na około 250, ale nie wiadomo, ile dokładnie wyjechało z klasztornej biblioteki. Obecnie we Wrocławskiej Bibliotece Uniwersyteckiej pozostało 59 inkunabułów. Poza książkami do Wrocławia wyjechały archiwalia, zbiory muzyczne, instrumenty astronomiczne i dzieła sztuki. W 1824 roku 151 tomów z biblioteki stało się własnością gimnazjum w Głogowie. Jakie są obecne losy tych ksiąg, nie wiadomo.

Po II wojnie światowej resztki księgozbioru ulegały dalszemu rozproszeniu. Zbiorom biblioteki nie przysłużyło się także zawalenie sklepienia kaplicy p.w. św. Anny w 1991 roku (położonej na parterze pod biblioteką) i brak opiekuna — bibliotekarza. W efekcie zapełnione księgami jeszcze w latach 70. półki dziś są niemal puste…

Część zbioru pojechała do Zielonej Góry (niektóre XVII- i XVIII-wieczne książki i mapy zobaczyć można na wystawie poświęconej zabytkowej książce w Bibliotece Wojewódzkiej i Miejskiej im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze).

Niestety zbiór w zielonogórskiej książnicy przez wiele lat nie był odpowiednio chroniony. 25 listopada 2005 r. dyrektor tej

instytucji złożył zawiadomienie do Prokuratury Rejonowej, jak pisze Franciszek Trzebski (patrz bibliografia), dotyczące: *poświadczenia nieprawdy w protokole sprzed prawie trzech lat sporządzonym przez komisję do spraw selekcji zbiorów*. Dyrektorkę biblioteki poinformowano *o brakach zauważonych na półkach, gdzie przechowywano starodruki z tzw. księgozbioru poaugustiańskiego, przekazanego jako depozyt przez bibliotekę w Żaganiu w roku 1970*. […] *Bibliotekarka od maja 2005 r. obserwowała zmniejszającą się liczbę woluminów ze zbiorów poaugustiańskich, których część nie była wpisana do inwentarza. Braki w inwentarzu miały być uzupełniane przez odchodzącą na emeryturę ówczesną wicedyrektor biblioteki. Od maja 2005 r. w ciągu czterech miesięcy zbiory żagańskie zmniejszyły się do garstki książek*.

Inna części dziedzictwa kanoników żagańskich znajduje się w bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego — m.in. zbiory muzyczne XVIII-wiecznych kompozytorów: liczne opery, arie, oratoria, kontrafaktury, pieśni religijne, offertoria, nieszpory, msze, antyfony, hymny.

Thesaurus Chori Saganensis
Zielonogórskie Towarzystwo Śpiewacze „Cantores" we współpracy z Urzędem Miasta Żagań i Radiem Zachód S.A. realizują od 2014 roku projekt, którego celem jest przywrócenie do życia XVIII wiecznych muzykaliów, pochodzących z biblioteki żagańskich kanoników. Rękopisy, obecnie w większości przechowywane w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, to przede wszystkim kolekcja unikatowa przygotowywana do wykonania koncertowego po raz pierwszy od ponad dwóch wieków, ale także opracowywana i wydawana w postaci współczesnych partytur.
Wśród autorów tychże muzykaliów byli tutejsi kanonicy, np. Carl Friedrich Ritter (*1695, +1742). Kompozytor mszy, arii, także hymnu na cześć beatyfikowanego Piotra Fourrier'a, którego ołtarz wzniesiono w kościele.

Dokumenty klasztoru i parafii przechowuje (poza wrocławskimi archiwami Państwowym i Arcybiskupim) Archiwum Państwowe w Zielonej Górze (m.in. księgi parafialne).

Swego rodzaju ciekawostką jest znalezisko w żagańskim skupie makulatury archiwaliów — dokumentów z XVIII, XIX i XX wieku

z tutejszego kościoła. Działacze Komitetu Opieki nad Zabytkami przy PTTK w Żaganiu w 1975 roku zabezpieczyli 26 kilogramów takiej „makulatury", ratując dokumenty przed zniszczeniem. Niestety nie wiadomo, gdzie one są obecnie. Wiele dawnych dokumentów po wojnie wyrzucono bądź spalono. Prawnym właścicielem zbioru jest tutejsza parafia. Nie przeszkadza to jednak rządnym pieniędzy. Od czasu do czasu dokumenty i książki z Żagania pojawiają się na aukcyjnych serwisach internetowych. Na początku XXI wieku, na jednym z takowych można było kupić duży zbiór XVII- i XVIII-wiecznych listów adresowanych przez opatów i przeorów klasztoru. Sprzedający oferował je pojedynczo — by osiągnąć jak największy zysk. Na innym serwisie aukcyjnym (tym razem poza Polską) do kupienia był iluminowany średniowieczny rękopis tutejszej proweniencji…

Obecnie w niższej części biblioteki na półkach znajdują się pozbierane z okolicznych parafialnych bibliotek głównie niemieckie książki z początku XX wieku. Cenniejsze pozycje, należące do oryginalnego zbioru augustianów (od XVII do XIX wieku), zachowały się cząstkowo w wyższej części pomieszczenia. W wyposażeniu biblioteki zwracają uwagę także dwa zachowane globusy z niderlandzkiego warsztatu Willema Bleau (+1638). Jeden z nich przedstawia glob ziemski, drugi mapę nieba. Na nim znajduje się portret duńskiego astronoma Brachego.

> **Fragment artykułu Jerzego Różewicza *Rola książki w kształtowaniu kultury umysłowej:***
> *W sali bibliotecznej dawnego klasztoru oo. Augustianów w Żaganiu rozpoczęły się 3 maja 1972 roku obrady sesji naukowej na temat „Rola książki w kształtowaniu kultury umysłowej".* […]
> *Doc. Barbara Bieńkowska z Instytutu Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Warszawskiego przedstawiła referat „Współczesne wartości historii książki".* […] *Kończąc swój referat doc. B. Bieńkowska wysunęła interesujący postulat, dotyczący dalszych losów biblioteki poaugustiańskiej w Żaganiu, stanowiącej niezwykle cenny zabytek kultury artystycznej i umysłowej z I połowy XVIII wieku. Otóż, jej zdaniem, biblioteka przy stosunkowo niewielkich kosztach konserwacji i adaptacji mogłaby stanowić obiekt muzealny. Można byłoby przeprowadzać tutaj pokazy starych książek, przygotowywać wystawy druków żagańskich (miasto ma bogate*

tradycje drukarskie i papiernicze), rzemiosła artystycznego czy nawet zbiorów numizmatycznych, archeologicznych lub kartograficznych. Tego typu muzea wnętrz bibliotecznych, bardzo popularne za granicą, w Polsce należą do rzadkości, niewiele bowiem zachowało się u nas autentycznych dawnych bibliotek.
(„Kwartalnik Historii Nauki i Techniki" 1972, nr 17/4)

Kościoły filialne parafii p.w. WNMP

KOŚCIÓŁ P.W. APOSTOŁÓW PIOTRA I PAWŁA

W 1284 roku do miasta przybyli z Saksonii franciszkanie. Książę żagański Konrad II Garbaty ufundował dla nich we wschodniej części miasta kościół, obok którego powstały budynki klasztoru.

Podczas wielkiego pożaru miasta w 1486 roku cały zespół budowli zakonu żebraczego znacznie ucierpiał. Wtedy to nadano kościołowi obecny wygląd. Tutejszy warsztat murarski w latach 1486—1495 dokonał przebudowy budowli. Przypory wprowadzono częściowo do wnętrza, założono nowe sklepienia. Na szczególną uwagę zasługuje sklepienie kryształowe w czteroprzęsłowym prezbiterium, jedne z pierwszych tego typu na Śląsku. Wykonano je jeszcze z zastosowaniem układu żebrowego, co dodatkowo stanowi o jego wyjątkowości w porównaniu z innymi przykładami sklepień kryształowych, wykonanych przed 1500 rokiem. W siedmioprzęsłowej nawie założono żebrowane sklepienie sieciowe. Franciszkanie posiadali świątynię do 1540 roku. Następnie została zamknięta i przejęta przez zwolenników Lutra. Zakonnicy nie mogli odprawiać nabożeństw i byli zmuszeni do opuszczenia miasta. Tłum całkowicie splądrował kościół. Ołtarze i cenne naczynia liturgiczne sprzedano. Protestanci sprawili nowe ołtarze, ornaty i sprzęt kościelny, a w 1604 roku dostawili wieżę. Kościół należał do nich do 1629 roku. Kolejnym gospodarzem świątyni stało się zgromadzenie jezuickie. Sprowadzeni z Głogowa przez księcia Albrechta Wallensteina jezuici mieli za zadanie pokierować w mieście i księstwie akcją kontrreformacji. Zbudowali na miejscu zrujnowanego klasztoru franciszkanów kolegium. Na nowo wystroili wnętrze świątyni. Niestety, zniszczył je pożar, który wybuchnął w mieście w 1688 roku. Dopiero dziesięć lat później na tyle odnowiono kościół, by można było odprawiać wewnątrz nabożeństwa. Kolejny pożar nadszedł w 1730 roku. Zniszczonej przez ogień wieży nadano nowy, klasycystyczny kształt. Spaloną latarnię na szczycie zastąpiono dachem mansardowym. Dolna kondygnacja wieży była kwadratowa, górna — ośmiokątna. Na wieży zainstalowano dzwon, odlany w Żarach w 1740 roku, został on poświęcony założycielowi Towarzystwa Je-

Kościół pw. Apostołów Piotra i Pawła (wnętrze i ołtarz główny).

zusowego, św. Ignacemu Loyoli (obecnie brak). Jezuici tutejszymi właścicielami byli do roku 1776. Później świątynię nazywano gimnazjalną, a dziś służy jako pomocnicza parafii Wniebowzięcia NMP.

Kościół zbudowano z kamieni polnych. Składa się z prostokątnego, obszernego prezbiterium i nawy, do której od północy przylega kaplica. Po stronie północnej na starym murze miejskim są jeszcze ostrołukowe kontury okien. Zachowały się także resztki kamiennego klasztoru franciszkanów. Dwa okna w prezbiterium po stronie północnej zostały zamurowane. Nad wejściem do kościoła w tympanonie portalu widnieje renesansowa płaskorzeźba

głowy Chrystusa. Do wnętrza prowadzi przedsionek. Mienie ruchome, w którego skład wchodzą ławy, ambona i ołtarze, powstało po 1730 roku. Nad stołem ołtarza głównego powyżej tabernakulum widnieje obraz Marii z Dzieciątkiem oraz rzeźba Najświętszego Serca Jezusa przebitego mieczem, w otoczeniu aureoli. Po bokach ołtarza umieszczono figury, z lewej św. Paweł z mieczem, z prawej św. Piotr trzymający klucze i krzyż. Dwie kolumny korynckie podtrzymują fronton. Pomiędzy nimi duży obraz przedstawiający patronów kościoła — św. Pawła z mieczem i św. Piotra z kluczami i księgą. Za nim anioł wskazuje ręką dźwigany przez inne anioły krzyż. Napis nad obrazem głosi: *Petrus et Paulus docuerunt nos legem* (polskie tłumaczenie: *Piotr i Paweł nauczyli nas prawa)*. Na szczycie ołtarza rzeźbiona grupa Trójcy Świętej: po bokach Chrystus z krzyżem i Bóg Ojciec, w środku gołębica symbolizująca Ducha Świętego w otoczeniu z aureoli. W ścianie północnej prezbiterium znajduje się wejście do zakrystii w rzeźbionej ramie, z kolei od strony nawy wejść można do kaplicy Krzyża Świętego (brak ołtarza). W nawie znajdują się dwa rzeźbione ołtarze boczne. Ołtarz po lewej stronie (od północy) poświęcono św. Ignacemu Loyoli (+1556), patronowi rekolekcji. Postać świętego widnieje na głównym obrazie. Powyżej obraz przedstawiający Trójcę Świętą. Małe figurki obok górnego obrazu przedstawiają: po stronie wewnętrznej — ewangelistów (św. Marka z lwem i św. Mateusza z chłopcem), po stronie zewnętrznej — apostołów (św. Judę Tadeusza z maczugą oraz apostoła bez atrybutu). Ołtarz po prawej stronie (od południa) poświęcono św. Franciszkowi Ksaweremu (+1552), patronowi misji katolickich. Postać słynnego misjonarza widnieje na głównym obrazie. Powyżej obraz przedstawiający Rodzinę Świętą. Małe figurki obok górnego obrazu przedstawiają: po wewnętrznej stronie — ewangelistów (św. Jana z orłem i św. Łukasza z wołem), po stronie zewnętrznej — apostołów (św. Tomasza z włócznią i św. Szymona z piłą). Przy ścianach obok ołtarzy rzeźbione postacie św. Kryspolda i św. Jana Nepomucena. Cennym elementem wyposażenia kościoła jest drewniana ambona. Osłona schodów udekorowana jest rzeźbionymi liśćmi akantu. Na osłonie kazalnicy widnieją cztery meda-

liony z postaciami Ojców Kościoła (Augustyna, Ambrożego, Grzegorza i Hieronima). Pod koszem mównicy zwisają rzeźbione girlandy, między nimi figury aniołków. Baldachim podtrzymuje duża, wykonana z klasą figura uskrzydlonego anioła. Na górze małe putta trzymają kartusze oraz symbole męki pańskiej. Całość wieńczy rzeźbiona postać Chrystusa Zmartwychwstałego.

Po zakończeniu II wojny światowej wnętrze świątyni zostało poddane remontowi, wykonano także renowację ołtarzy. W 2000 roku staraniem ówczesnego współużytkownika obiektu, parafii wojskowej, gruntownie odnowiono mury zewnętrzne oraz odmalowano wnętrze. Dzięki tym pracom przywrócony został dawny blask gotyckich, wyniosłych murów i sklepień oraz barokowego wyposażenia.

KOŚCIÓŁ P.W. DUCHA ŚWIĘTEGO

Po przybyciu w 1284 roku z Nowogrodu Bobrzańskiego do Żagania augustianie przejęli usytuowaną za murami miasta kaplicę p.w. Ducha Świętego. Wkrótce zaopiekowali się także szpitalem, nad którym wcześniej opiekę sprawowało miasto (w 1303 roku).

W 1541 roku kościół czasowo przejęli ewangelicy, aż w końcu przestano odprawiać w nim nabożeństwa. Na początku wojny trzydziestoletniej zrównano go z ziemią, ale w 1622 roku 35. opat, Paweł III, postawił nową budowlę, którą później przebudował w duchu baroku 44. opat, Andrzej III, największy budowniczy w historii opactwa. W 1876 roku przyznano starokatolikom prawo do współużytkowania kościoła. Do parafii rzymskokatolickiej świątynia powróciła po II wojnie światowej. Obecnie jest kościołem filialnym parafii Wniebowzięcia NMP.

Kościół połączony jest z budynkiem dawnego szpitala łukiem bramy z figurką św. Antoniego. Nad barokową fasadą, ożywioną kamiennymi postaciami trzech cnót Boskich (wiary, nadziei i miłości), w hemisferycznie zamkniętych niszach posadowiono kwadratową wieżyczkę z czworobocznym, zwieńczonym kopułą, hełmem

Fasada kościoła pw. Ducha Świętego.

fundacji 51. opata, Benedykta. Na kamiennym portalu widnieje rok zakończenia budowy — 1702. W zwieńczeniu umiejscowiono kartusz z godłem opackim i figurkami siedzących aniołków. Na ścianach kościoła zachowało się kilka płyt epitafijnych. Wewnątrz, na ścianie pod organami, widnieje kamienne epitafium proboszcza w Nowogrodźcu, Martina Floriana Rimplera. Dla tego kościoła ufundował m.in. organy. Budowla posiada jedną nawę, nakrytą sklepieniem kolebkowym z lunetami. Nieco węższe od niej prostokątne prezbiterium i przylegająca do niego zakrystia posiadają sklepienia krzyżowe. Na ścianie łuku tęczowego widnieje namalowany krzyż, malowidło sufitowe przedstawia Trójcę Świętą. Całe wyposażenie kościoła pochodzi z epoki budowy. Na obrazie ołtarza głównego ukazana jest scena Zesłania Ducha Świętego. Obraz otacza tworząca jakby przedłużenie ramy rzeźbiona plątanina liści akantu, w których widnieją figury trzech cnót Boskich i czterech głównych (roztropności, sprawiedliwości, męstwa i wstrzemięźliwości). Po obu bokach prezbiterium stoją rzeźbione ławy, a w kątach — konfesjonały. Na ambonie widnieje obraz: *Zesłanie Ducha Świętego podczas chrztu Jezusa w Jordanie*, na daszku — figurka Zmartwychwstałego. Oba boczne ołtarze posiadają po dwa płótna, umieszczone w ramach, zdobionych dodatkowo rzeźbionym motywem dekoracyjnym w postaci liści akantu. Obraz główny ołtarza po lewej stronie przedstawia scenę Zwiastowania NMP. Na górnym, mniejszym obrazie, ukazano postać św. Jadwigi przed krzyżem. Na ołtarzu bocznym, po prawej stronie, duży obraz przedstawia Rodzinę Świętą, zaś mniejszy, powyżej, św. Jana Nepomucena.

Po II wojnie światowej kościół wymagał prac renowacyjnych. W 1971 roku miał miejsce generalny remont świątyni. W 1999 roku w oknach wstawiono witraże autorstwa Zbigniewa Tołoczki.

Postacie

LUDOLF OPPIL

(*1353, +1422), 15. opat żagański (1394—1422) urodzony w Einbeck (Saksonia), (niem.: **L. Oppil, L. von Einbeck, L. von Sagan**). Absolwent Uniwersytetu w Pradze. Po studiach wstąpił do żagańskich augustianów. Ze względu na swoje zasługi zarówno w dziele popularyzacji tutejszego klasztoru i wzmocnienia jego podstaw gospodarczego bytu, jak i z powodu działalności na arenie śląskiej i europejskiej jako koncyliarysty (opowiadał się za reformą wewnątrzkościelną, głosił tezę o wyższości soboru nad papieżem) nazwany został *największym opatem żagańskim*. Uznany kaznodzieja i teolog w 1409 roku wyjechał jako delegat diecezji wrocławskiej na sobór powszechny w Pizie. Wygłosił tam słynną mowę nawołującą do zjednoczenia kościoła. Zwróciła ona uwagę wybranego w czasie soboru na papieża Aleksandra V. Podczas rozmowy z opatem *soborowy papież* wyraził podziw dla erudycji i wymowy augustianina. Spisano liczne kazania Ludolfa wygłaszane na soborze, w kapitule i konwencie dla kleru i ludu. Napisał m.in. *Traktat o dziejach schizmy (Tractatus de longevo schismate)*. Wiele jego dzieł oraz spisane mowy znalazły się w zbiorach śląskich librarii. Założył słynną bibliotekę żagańskiego zgromadzenia, zapoczątkował też kronikę dziejów klasztoru *Katalog opatów żagańskich (Catalogus abbatum Saganensium)*. Tekst oparł na dawnych dokumentach i kopiach z archiwum klasztornego oraz na ustnych relacjach starszych zakonników. Po śmierci Ludolfa pierwszym kontynuatorem historii klasztoru był przeor, następnie prepozyt kościoła p.w. Ducha Świętego, Peter Waynknecht rodem z Kożuchowa (do 1507 roku).

MARCIN RINKENBERG

(*1428, +1489), 20. opat żagański (1468—1489) urodzony w Oleśnicy (niem. **Martin Rinkenberg**). Jego ojciec był rzemieślnikiem, a siostra Dorota została żoną ostatniego Piasta na Oleśnicy Konrada X Białego Młodszego (+1492). Studiował na Uniwersytecie w Lipsku. Do klasztoru wstąpił w 1452 roku, został

prepozytem szpitala Ducha Świętego, a szesnaście lat później, dzięki poparciu ówczesnego księcia żagańskiego Baltazara, swojego szwagra księcia Konrada oleśnickiego oraz biskupa wrocławskiego, Rudolfa, kapituła wybrała go na opata. Elokwentny, oczytany, towarzyski, miłośnik poezji i muzyki wielogłosowej, którą dla uatrakcyjnienia nabożeństw próbował wprowadzić w klasztorze. Był zaufanym i doradcą tutejszych książąt. Krytykowano go jednak za zeświecczenie i leczenie osób spoza klasztoru. Peter Wayknecht, kontynuator zapoczątkowanej przez opata Ludolfa klasztornej kroniki, zarzucał mu niemoralne prowadzenie się. Wydaje się jednak, że niektórym kanonikom bardziej nie podobało się kontynuowanie reform w klasztorze niż świecki styl opata. Ujednolicił liturgię sprawowaną w klasztorze na wzór diecezjalnej, wprowadził nowe stroje i zakazał wyjazdów do prepozytur. Był opiekunem biblioteki i z pasją zbierał książki drukowane, w tym medyczne. Założył w klasztorze aptekę dla celów prowadzonej przez siebie praktyki lekarskiej. Za jego czasów opactwo przyjmowało wielu nowicjuszy, gościło też znamienite osobistości, jak choćby Michała Czacheritza, prepozyta augustianów z Kłodzka, autora tamtejszej kroniki i reformatora obyczajów klasztornych. Wybudował chór górny przeznaczony dla zakonników do śpiewów.

Rinkenberg zasłynął jako autor jednego z najcenniejszych zbiorów muzycznych końca XV wieku w Europie Środkowej, zwanego błędnie *Śpiewnikiem Głogowskim* (był przechowywany w bibliotece kolegiackiej w Głogowie, następnie pruskiej w Berlinie, obecnie w Jagiellońskiej w Krakowie). *Partesy żagańskie* spisane w latach 1477—1482 to zbiór kompozycji instrumentalnych i wielogłosowych utworów muzycznych o tematyce świeckiej i religijnej (294 kompozycje — 120 motetów, w tym poświęconych św. Jadwidze, 19 hymnów, 20 części mszalnych, 63 pieśni i 59 utworów instrumentalnych). Opat był też kompozytorem pieśni kościelnych (antyfon na cześć Maryi).

Marcin Rinkenberg

PAWEŁ LEMBERG

(*1480, +1554), 24. opat żagański (1522—1525) urodzony w Żarach (niem. **Paul Lemberg**). Do żagańskiego opactwa trafił w wieku 18 lat. Wysłany na studia do Wittenbergii (1506 roku), kontynuował je we Frankfurcie nad Odrą. Uzyskał tytuł licencjata. Podczas pobytu w Wittenberdze poznał Marcina Lutra. W 1517 roku Paweł został prepozytem w Nowogrodzie Bobrzańskim. W tym samym roku Luter sformułował swe dziewięćdziesiąt pięć tez. Nauki przez niego głoszone zaczęły się szybko rozprzestrzeniać, a ich propagatorem na ziemi żagańskiej został Lemberg. Już jako opat sprowadził z Wittenbergii lektorów, wykładających zakonnikom Pismo Święte w duchu protestanckim. Zachęcał też do opuszczania klasztoru. Każdego, kto zdecydował się na ten krok, Paweł wyposażał w sowitą kwotę pieniędzy. Nastąpił znaczny odpływ braci, nie przyjmowano też nowicjuszy. Wyprzedawał księgi i cenne sprzęty. Wszelkie przedmioty kultu związane z Matką Bożą nakazał usunąć. Większość kanoników w klasztorze opowiedziała się jednak przeciw reformom, a opata zmuszono do zrzeczenia się swego stanowiska i wyjazdu na prepozyturę do Zielonej Góry. Nie zaprzestał jednak głoszenia nauk protestanckich i został wydalony z klasztoru. Ziarno zasiane przez Lemberga nie przyjęło się w klasztorze, jednak wielu mieszczan zarówno w Żaganiu, jak i w Zielonej Górze, stało się zwolennikami nowych nauk. Sam były opat i augustianin ożenił się z byłą zakonnicą Barbarą Märtze (ślubu udzielił Marcin Luter w Wittenberdze). Małżonkowie udali się na dwór sprzyjającego luteranom księcia legnickiego Fryderyka II. Zmarł w Zagrodnie koło Złotoryi gdzie był pastorem.

Wśród byłych kanoników, którzy przeszli na luteranizm miał być **Miklawš Jakubica (*Nicolaus Jacubika*)** z należącego do opactwa kościoła w Lubanicach koło Żar. Będąc Łużyczaninem przełożył Pismo Święte Nowego Testamentu na język serbołużycki, a ściślej na dialekt żarski tegoż języka. Pracę ukończył w 1548 roku. Jego przekład jest pierwszym w dziejach pisanym dokumentem w języ-

Paweł Lemberg

ku Łużyczan (zachował się rękopis zawierający 669 stron w Bibliotece Narodowej w Berlinie).

JAN IGNACY FELBIGER

(*1724, +1788), 50. opat żagański (1758—1778), urodzony w Głogowie (niem. **Johann Ignaz von Felbiger**). Studiował we Wrocławiu filozofię i teologię. Do tutejszego klasztoru trafił w 1745 roku, a trzy lata później otrzymał święcenia kapłańskie. Zasłynął jako

reformator szkół. Opracował nową metodę nauczania, zwaną *sagańską (żagańską)*. Założył w Żaganiu w 1764 roku pierwsze katolickie seminarium nauczycielskie na Śląsku. Rok później opracował regulamin dla katolickich szkół całego regionu. Z powołanej do życia jego staraniem drukarni przyklasztornej wyszedł m.in. katechizm i elementarz polsko-niemiecki (dla dzieci z Górnego Śląska; wersję polską opracował kanonik Karl Rechciński). Wydał przewodnik do czynności zawodowych nauczycieli *Przymioty, wiadomości i postępowanie dobrych nauczycieli*. Zajmował się także naukami ścisłymi: matematyką, astronomią, meteorologią i geografią, m.in. obliczył wysokość góry Śnieżki, zredagował pierwszą mapę diecezji wrocławskiej, napisał pracę o rodzajach gleb i obserwacji pogody dokonanych w latach 1770—1772 w Żaganiu (*Anleitung, jede Art der Witterung genau zu beobachten, in Karten zu verzeichnen, zu vergleichen, und daraus, besonders fur die Landwirchschaft, nußliche Folgen zu ziehen*, Sagan 1773), zamontował jeden z pierwszych piorunochronów w Europie na wieży kościelnej, wybudował obserwatorium astronomiczne na wieży konwiktu i stację meteorologiczną. Był korespondentem i członkiem licznych towarzystw naukowych. Na zaproszenie cesarzowej Marii Teresy w 1774 roku udał się do Wiednia, gdzie przeprowadzał reformę szkół jako *dyrektor generalny szkolnictwa zwykłego (elementarnego)*. Tam ukazał się m.in. *Powszechny regulamin szkolny* i *Księga metod*, publikacja podsumowująca przemyślenia Felbigera odnośnie do nauczania.

W 1778 roku złożył godność opata, jednak po śmierci swojej protektorki Marii Teresy cesarz Józef II znacznie ograniczył jego wpływ na szkolnictwo. Felbiger zajmował się później reformą szkół węgierskich, a mianowany na proboszcza Bratysławy w 1782 roku kontynuował tam badania meteorologiczne. Tam też zmarł w 1788 roku.

Jan Ignacy Felbiger

BENEDYKT STRAUCH

(*1724, +1803), 51. opat żagański (1778—1803), urodzony w Ząbkowicach Śląskich (niem. **Benedict Strauch**). Pedagog, katolicki teolog, historyk Kościoła. Naukę pobierał początkowo w swoim rodzinnym mieście, następnie w gimnazjum w Ołomuńcu i na Uniwersytecie Wrocławskim (studia filozoficzne i teologiczne). Tam poznał swojego rówieśnika Johannesa Felbigera. Razem z nim wstąpił do opactwa kanoników regularnych w Żaganiu i zo-

stał wyświęcony na kapłana w 1748 roku. Felbiger i Strauch ściśle współpracowali ze sobą w pracach dotyczących odnowy i upiększania kościoła oraz klasztoru. Także razem przygotowali reformę podstawowego szkolnictwa katolickiego (Strauch był *cichym* współautorem wielu publikacji przypisywanych Felbigerowi). Był też zaangażowany w rozpoczęte przez swojego poprzednika badania naukowe, o czym świadczy działalność w latach 1781—1792 stacji meteo w ramach *Societas Meteorologica Palatina*. Od 1762 roku — przeor, po wyjeździe Felbigera z Żagania (w 1774 roku) Strauch faktycznie zastępował opata, a cztery lata później został nim wybrany.

Jedną z jego zasług jest ponowne wprowadzenie Pisma Świętego do katechezy (po wiekach przerwy spowodowanej polemiką z protestantami). Jego historie biblijne stały się modelem powielanym aż po XX wiek. Wybrane książki autorstwa Straucha: *Die Evangelien, wie sie von den vier Evangelisten geschrieben worden nebst den Lectionen und Episteln (...),* Sagan 1764, 1771; *Römisch-katholischer Catechismus zum Gebrauch der Schlesischen Schulen für die zweite Classe der Kinder,* Sagan 1765, 1767, 1776; *Römisch-katholischer Catechismus für die dritte Classe der Kinder in den Schulen des Saganschen Stifts,* Sagan 1766, 1776; *Der Herrn Francois Lafitau, Bischofs zu Sisteron, geistliche Briefe an eine Klosterjungfrau; aus dem Französischen,* Bamberg und Würzburg 1767; *Kern der biblischen Geschichte Alten Testaments (...),* Sagan 1767; *Catechetische Betrachtungen, in denen der Inhalt des heiligen römisch-katholischen Glaubens dergestalt vorgetragen wird (...),* Bamberg und Würzburg 1768, 1771; *Rede an dem Sonntage Lätare 1765, dem Gedächnisse des in Schlesien vor 800 Jahren eingeführten Christenthums gehalten,* Sagan 1768; *Katholisches Gebetbuch, vornehmlich zum Gebrauch gemeiner Leute,* Sagan 1768; *M. Ignaz Schmidt: Der Catechist, nach seinen Eigenschaften und Pflichten, aus dem Lateinischen übersetzt,* Sagan 1772, II część 1775; *Kurze biblische Geschichte der Religion, (...), für die zum Saganschen Stift gehörigen Stadt und Landschulen,* Sagan 1776; *Betrachtungen der Gebete (...),* Sagan 1789.

Benedykt Strauch

JOSEPH STENZEL

(*1765, +1818), pierwszy proboszcz-administrator parafii po kasacji klasztoru (1810—1818). Tutejszym kanonikiem został za 51. opata, Benedykta. Był nauczycielem i dyrektorem szkoły katolickiej dla dzieci, kuratusem w Starym Żaganiu, następnie sekretarzem klasztornym. Stanął na czele parafii w niezwykle trudnym czasie. Kasacja klasztoru kończyła historię sięgającą XIII wieku. Oznaczała nie tylko przejęcia przez państwo pruskie dóbr klasztornych i najcenniejszej części księgozbioru, była także osobistym

dramatem dla kanoników. Filantrop i bibliofil, autor tzw. *Saganische Chronik bis zum Jahr 1805* (skan cyfrowy dostępny w *Bibliotece Cyfrowej Uniwersytetu Wrocławskiego*), która po zmianach stała się częścią książki *Szczegółowy opis powodzi w czerwcu 1804 roku w mieście i księstwie żagańskim* opisującej tragiczną powódź z 1804 roku w mieście i okolicy (skan cyfrowy dostępny w *Google Książki*). Dziejopisarstwo kontynuował następnie m.in. w *Dzienniku* (*Tagebuch bei der Stadt-Parochie Sagan*), zebrał okazały zbiór osiemnastowiecznych map (*Atlas nach und nach gesammelt von Joseph Stenzel Mitgliede des fürstlichen Augustiner Stifts zu Sagan*, 1809; skany cyfrowe dostępne w *Zielonogórskiej Bibliotece Cyfrowej*).

Stenzel swoje dochody, w tym ze sprzedaży książki, przeznaczył na wspomożenie biednych i sierociniec (otwarty w 1855 roku i nazwany jego imieniem). Na epitafium zamurowanym w latach 60. XX wieku na zewnętrznej ścianie kościoła na Górce widniał napis (w tłumaczeniu na polski): *Tu próchnieją w oczekiwaniu na zmartwychwstanie ziemskie szczątki wielebnego, wielmożnego, wysoko czczonego pana, Józefa Stenzela, członka byłego Książęcego Żagańskiego Zakonu Augustianów, rządcy tutejszej parafii, urodzonego w Koczurkach koło Trzebnicy 5 kwietnia 1765, zmarłego 3 maja 1818, przyjaciela młodzieży i społeczności tutejszej, założyciela sierocińca.*

LISTA PRZEORÓW KLASZTORU KANONIKÓW REGULARNYCH I LISTA PREPOZYTÓW DUCHA ŚWIĘTEGO W ŻAGANIU

Listy przeorów opactwa i prepozytów (proboszczów) prepozytury Ducha Świętego według Antona Leipelta *Historia miasta i księstwa Żagańskiego* (obok imion tych, którzy zostali opatami podano cyfrę zgodną z listą opatów).

Lista przeorów: *Suanto (Nowogród Bobrz.), Trudwin (8), Theoderich (10), Konrad, Nikolaus Frankenstein (13), Peter von Legenitz, Heinrich von Lesnow, Johann von Hessen, Heinrich von Stisla (17), Bernhard, Simon Arnoldi (19), Lorenz Senffreiber, Balthasar Bödem, Paul von Haugwitz (21), Nikolaus Goldberg, Georg Moller, Peter Waynk-*

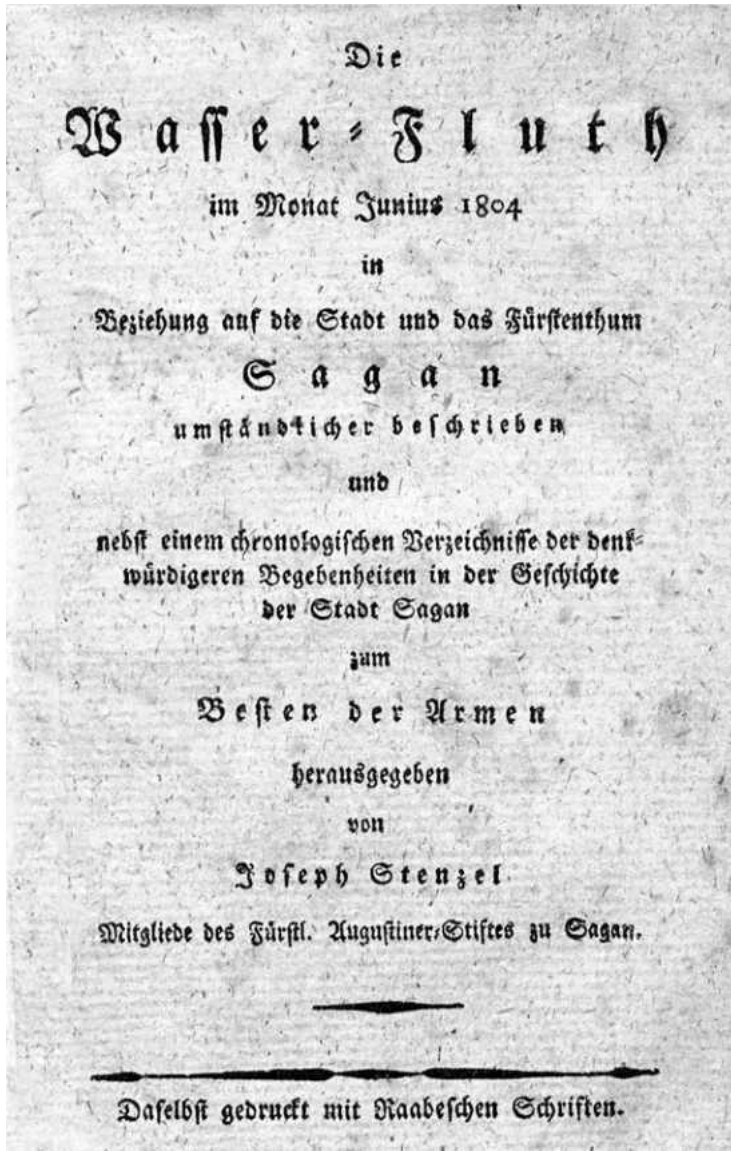

Die

Waſſer-Fluth

im Monat Junius 1804

in

Beziehung auf die Stadt und das Fürſtenthum

Sagan

umſtändlicher beſchrieben

und

nebſt einem chronologiſchen Verzeichniſſe der denkwürdigeren Begebenheiten in der Geſchichte der Stadt Sagan

zum

Beſten der Armen

herausgegeben

von

Joſeph Stenzel

Mitgliede des Fürſtl. Auguſtiner-Stiftes zu Sagan.

Daſelbſt gedruckt mit Raabeſchen Schriften.

Strona tytułowa książki Josepha Stenzla z 1805 r. opisującej powódź z 1804 r. i zawierająca chronologiczną historię miasta.

necht, Lorenz Steinbach, Nikolaus Dresseler, Jakob Gräfe (25), Simon Pätzold (26), Franz Ludwig (29), Andreas Rupertus (27), Andreas Scholtz, Mathias Büttner, Melchior Bartsch, Peter Großmann, Georg Faber, Andreas Erlemann, Johann Lukas, Paul Weiner (35), Zacharias Ursinus (33), Mathäus Rer, Johann Nitschke, Mathäus Prätorius, Vinzent Turse (36), Thomas Mars, Georg Nowak, Kaspar Fabritius, Anton Franz Kittel, Ferdinand von Sommersit (41), Johann Jakob Förster (42), Melchior Stanislaus Peschke, Bathasar Johann Schöbel, Ludwig Marci von Kronland, Christoph Julian Senftleben (46), Simon Thaddäus Rihl (47), Johann Anton Schuhmacher, Joseph Franz Dominikus Rosa, Ferdinand Martin Frank, Johann Karl Leist (48), Johann Sebastian Solff, Jakob Kajetan Hegenbarth, Benedikt Strauch (51), Karl Stanislaus Rechzinski, Franz Xavier Kahl, Johann Georg Nettner.

Lista prepozytów Ducha Świętego*: Herrmann (9), Mathias (14), Peter von Legenitz (zmarł w czasie zarazy), Heinrich Leslau (16), Johannes, Martin Rinkenberg (20), Gregor Bäcker, Peter Waynknecht (ten, który kontynuował kronikę od Ludolfa po Paula Lemberga), Andreas Jodoci (Joffe), w latach 1540—1572 kościół częściowo należał do ewangelików, Johann Lukas, Melchior Bartsch, Andreas Erlemann, po nim Mathäus Rer, w czasie wojny 30-letniej prepozyturę opuszczono, Michael Max Greser, Christian Franz Köckeritz, Johann Franz Henckel, Johann Christoph Hossmann, Andreas Augustin Löwe, Johann Karl Leist (48), Georg David Schönitz, Karl Stanislaus Rechzinski, Karl Funk, Johann Lubi i od 1819 Andreas Adam.*

LISTA SPRAWUJĄCYCH FUNKCJĘ PROBOSZCZÓW PARAFII ŻAGAŃSKIEJ PO LIKWIDACJI KLASZTORU KANONIKÓW REGULARNYCH ORAZ KSIĘŻY I SIÓSTR ZAKONNYCH ZWIĄZANYCH Z ŻAGANIEM

Lista sprawujących funkcję proboszczów parafii żagańskiej po likwidacji klasztoru kanoników regularnych:

Joseph Stenzel (*1765, +1818), od 1818 roku Johann Kliche (*1768, +1832), od 1832 roku Augustin Schwenderling (*1797, ^1821, +1871), od 1845 roku Augustin Nickel (*1801, ^1840,

+1863), od 1864 roku Ludwig Bautz (*1827, ^1851, +1893), od 1893 roku Julius Fengler (*1843, ^1869, +1907), od 1908 roku Victor Volkmer (*1875, ^1901, +1929), od 1923 roku Georg Lompa (*1879, ^1904, +1949), od 1946 roku Alojzy Grucel (CM, *1908, ^1935, +1958), od 1957 roku Jan Iwuć (CM, *1910, ^1937, +1983), od 1958 roku Edmund Łowiński (CM, *1914, ^1939, +1993), od 1961 roku Jan Majchrzycki (CM, *1913, ^1942, +1984), od 1963 roku Andrzej Balicki (CM, *1911, ^1941, +2000), od 1964 roku Sylwester Balcarek (CM, *1927, ^1952, +1984), od 1969 roku Eugeniusz Kapusta (*1929, ^1955, +2000), od 1994 roku Władysław Kulka (*1945, ^1971, +2018), od 2012 roku Zygmunt Mokrzycki (*1960, ^1986), od 2017 roku Władysław Tasior (*1963, ^1989).

Księża i siostry zakonne powołani z żagańskich parafii (do 2016 roku): Krzysztof Cochła, Lila Cochła (SM), Bernadetta Dąbrowska (SłużBDNP), Bartosz Feliga (SAC), Zdzisław Góra (CM), Andrzej Grządziel, Bogusław Grzebień, Ewa Jędrzejak (SCB), Edward Jurzysta (OFM), Aldona Kala (ASC), Krzysztof Kocz, Teresa Kotowicz (SM), Salomea Łangowska (CSSE), Bogdan Markowski (CM), Mieczysław Kozłowski (CM), Jerzy Najdek, Józef Naruszewicz (+1994, kanonik dr), Zofia Naruszewicz (+2005, CMN), Jerzy Nowicki (+2002, CSSR), Bartłomiej Rybacki, Kornelia Silna (ABMV), Benedykta Maria Stefaniak (ZMBM), Edward Szuper (+2013), Tomasz Nowicki, Tadeusz Turski, Sergia Walczak (CSAPI), Wiesław Majewski (CSSR), Maria Wołodkiewicz (SAC).

Wśród duchownych niezwiązanych z żagańskimi parafiami, ale urodzonych w Żaganiu, można wymienić np. Wiesława Walendzika (*1963, we wczesnym dzieciństwie zamieszkałego w Iłowej, następnie w Jeleniej Górze, od 2006 roku proboszcza parafii p.w. św. Jadwigi Śląskiej w Legnicy) i Tomasza Dulskiego z Gozdnicy (*1985, CM, od 2015 roku wikariusza parafii p.w. św. Józefa Rzemieślnika we Wrocławiu).

SIOSTRY ADORATORKI KRWI CHRYSTUSA W ŻAGANIU
pl. Klasztorny 5/1, 68—100 Żagań
zagan@adoratorki.pl telefon 68-37-72-021

Remont dachu (2015 r.)

PARAFIA WNIEBOWZIĘCIA NAJŚWIĘTSZEJ MARYI PANNY W ŻAGANIU

Plac Klasztorny 2, 68—100 Żagań
telefony 68-444-31-10, 68-444-31-14
http://www.wnmp.zagan.pl/

Aktualne informacje dla turystów chcących zwiedzić kościół Mariacki i klasztor znajdują się na stronie parafii.

Bibliografia oraz spis i źródła ilustracji

BIBLIOGRAFIA

Strony internetowe

https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/
http://dk.bu.uni.wroc.pl/
http://fbc.pionier.net.pl/
http://pw.kasaty.pl/pl/
https://musicamsacram.pl/
http://www.deutsche-biographie.de/
https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/
http://www.herder-institut.de/
http://www.wnmp.zagan.pl/

Książki i artykuły

Baruchsen L., *Die schlesische Mariensäule*, Breslau 1931.

Bendel R., *Vertriebene finden Heimat in der Kirche: Integrationsprozesse im geteilten Deutschland nach 1945*, t. 38, Köln, Weimar 2008.

Brachmański A., *Potrzebny miliard*, w: „Gazeta Lubuska" 1991, nr 272.

Brylla W.J., *Z Żar na Jasną Górę*, w: „Gazeta Lubuska" 1993, nr 31.

Burda B., *Jan Ignacy Felbiger – osiemnastowieczny organizator szkolnictwa na Śląsku i w Austrii*, w: „Studia Zachodnie" 1996, nr 2.

Chłopek W., *Herb Zakonu Augustianów*, w: „Goniec Żagański" 1999, nr 5.

Chmielewska K., *„Od powietrza, głodu, ognia i wojny – wybaw nas, Panie!" Kanonicy śląscy w obliczu klęsk żywiołowych*, w: „Zeszyty Historyczne" 2014, t. XIII.

Chmielewska K., *Klasztor i jego problemy w średniowiecznych śląskich i kłodzkich kronikach kanoników regularnych*, Częstochowa 2015.

Chrzan K.L., *Historia piorunochronu w Polsce*, w: „Przegląd Elektrotechniczny" 2002, nr 8.

Corpus Inscriptionum Poloniae, tom X, Inskrypcje województwa lubuskiego pod redakcją Joachima Zdrenki, Zeszyt 13, Powiat Żagański (do 1815 roku), Zdrenka J. (oprac.), Toruń 2019.

Czapliński M., Kaszuba E., Wąs G., Żerelik R., *Historia Śląska*, Wrocław 2002.

Czechowicz B., *Nagrobki późnogotyckie na Śląsku*, Wrocław 2003.

Dlugos J., *Chronik der Propstei Naumburg am Bober*, Grünberg 1933.

Dobrzycka A., *Jerzy Wilhelm Neunherz malarz śląski*, Poznań 1958.

Dolny Śląsk Monografia historyczna, Wrzesiński W. (red.), Wrocław 2006.

Doroz-Turek M., *Średniowieczna architektura klasztorna kanoników regularnych św. Augustyna na Śląsku na przykładzie Nowogrodu Bobrzańskiego*, w: „Czasopismo Techniczne Architektura" 2011, t. 108, wydanie 7-A.

Doroz-Turek M., *The former abbey of Canons Regular of St. Augustine in the context of the city of Żagań (Dawne opactwo kanoników regularnych św. Augustyna w kontekście miasta Żagań), w:* „Architectus" 2012, nr 2 (32).

Dorst von Schatzberg L. i Leipelt A., *Der Saganer Kreis, topographisch, historisch und artistisch […]*, Sagan i Sorau 1850.

Drabina J., *Historia miast śląskich w średniowieczu*, Kraków 2000.

Dyszczyński Z., *Biblioteka Żagańska*, w: „Aspekty" dodatek do „Niedzieli" 2000, nr 16.

Dziedzictwo artystyczne Żagania, Czechowicz B. i Konopnicka M. (red.), Wrocław 2006.

Filipek-Misiak A., *Książę, opat, pochówek. Władza księcia a władza opata w świetle Catalogus abbatum Saganensium Ludolfa z Żagania*, w: *Poszukiwanie przeszłości. Szkice z historii i metody badań historycznych. Potestas et societas. Władza w średniowiecznej Europie*, t. I, Wiszewski P. i Wojtkowiak J. (red.), Wrocław 2014.

Filipek-Misiak A., *W ogrodzie cnót, wad i grzechów. Problematyka cnót w wybranych średniowiecznych kronikach klasztornych na Śląsku i w Czechach*, Kraków 2016.

Gancarczyk P., *Opat Marcin Rinkenberg i powstanie tzw. śpiewnika głogowskiego (ca 1480)*, w: „Tradycje śląskiej kultury muzycznej" 2008, t. XI.

Katalog duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego na podstawie ksiąg święceń biskupów wrocławskich 1650—1810/12, Gerlic H., Jujeczka S., Könighaus W. (oprac.), Wrocław 2014.

Katalog duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego na podstawie wrocławskiej księgi egzaminów do święceń 1601—1642, Gerlic H., Jujeczka S. (oprac.), Wrocław 2015.

Katalog duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego na podstawie ksiąg święceń biskupów wrocławskich 1811—1916, Gerlic H., Jujeczka S. (oprac.), Wrocław 2019.

Gierasimczyk T., *To dziedzictwo zobowiązuje*, w: „Gość Zielonogórsko-Gorzowski" 2006, nr 19.

Gosse A.A., *Histoire de l'abbaye et de l'ancienne congrégation des chanoines réguliers d'Arrouaise*, Lille 1786.

Grabowska B., *Paradyż i Raj Utracony*, Gorzów Wielkopolski 2010.

Grundmann G., *Dome Kirchen und Klöster in Schlesien*, Frankfurt am Main 1963.

Guldan B., *Śląska rzeźba kamienna XII — XVI wieku*, Wrocław 1989.

Haczkiewicz R., *Augustianie z Żagania (1—7)*, w: „Kurier Żarski" 2000, nr 19—24 i 28.

Haczkiewicz R., *Spacerem po Żaganiu*, Żagań 2000.

Hanulanka D., *Sklepienia późnogotyckie na Śląsku*, Wrocław 1971.

Harasimowicz J., Rywalizacja wyznań w architekturze i sztuce śląskiej czasów nowożytnych, w: „Quart" 2007, nr 2(4), 2007.

Hausdorf G.P.A., *Kunst- und Kulturgeschichtlicher Führer durch die Katholische Stadtpfarrkirche in Sagan*, Sagan 1928.

Hauptman-Fischer E., Spurgjasz K., *Sprawozdanie z inwentaryzacji muzykaliów poklasztornych w zbiorach Gabinetu Muzycznego Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie w dniach 30 X 2012 — 30 IV 2013 r.*, w: „Hereditas Monasteriorum", 2013, nr 2.

Hauptman-Fischer E., Spurgjasz K., *Zespół XII: sprawozdanie z inwentaryzacji muzykaliów poklasztornych w Gabinecie Zbiorów Muzycznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie w dniach 1 XI 2013–30 IV 2014 r.*, w: „Hereditas Monasteriorum", 2014, nr 4.

Heinrich A., *Das Stift der regulirten Augustiner-Chorherren zu Sagan in Schlesien und sein Besitzstand im fünfzehnten Jahrhundert: nach dem Zinsregister des Abtes Ludolf I. vom Jahre 1417*, w: „Programm des Königl. Katholischen Gymnasium zu Sagan", Sagan 1881.

Heinrich A., *Geschichte des Fürstentums Sagan*, Sagan 1911.

Herzig A., Ruchniewicz K., Ruchniewicz M., *Śląsk i jego dzieje*, Wrocław 2012.

Hoffmann H., *Die Liebfrauenkirche in Sagan*, Köln-Rodenkirchen b.d. 1953.

Hryniewicz A., *Kościół par. Wniebowzięcia NMP i d. klasztor Augustianów*, w: *Zabytki sztuki w Polsce Śląsk*, praca zbiorowa, Warszawa 2006.

Janicki Z., *Tajemnica sprzed wieków*, w: „Tygodnik Żarsko-Żagański" dodatek do „Gazety Lubuskiej" 2009, nr 272.

Janocha M., Komunia święta w polskiej ikonografii, w: „Saeculum Christianum", 1999, nr 6/1.

Janowska W., *Prace konserwatorskie w woj. zielonogórskim w latach 1974—1986*, w: „Ochrona Zabytków" 1990, nr 4.

Jasiński K., *Rodowód Piastów śląskich*, Kraków 2007.

Jeremias Joseph Knechtel (1679—1750) legnicki malarz doby baroku, Kozieł A. i Kłoda E. (red.), Legnica 2012.

Kahl F., *Miscellanea*, Sagan 1793 (rękopis, WiMBP w Zielonej Górze).

Kalinowski K., *Architektura doby baroku na Śląsku*, Warszawa 1977.

Kalinowski K., *Rzeźba barokowa na Śląsku*, Warszawa 1986.

Kapłon M., *Dzieje Klasztoru Kanoników Regularnych w Żaganiu do początku XV wieku*, w: „Przegląd Lubuski" 1980, nr 3.

Karłowska-Kamzowa A., *Malarstwo śląskie 1250—1450*, Wrocław 1979.

Kelly J.N.D., *Encyklopedia papieży*, Warszawa 1997.

Kębłowski J., *Pomniki Piastów śląskich w dobie średniowiecza*, Wrocław 1971.

Kępa R., *Inkunabuły kanonickiej proweniencji w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, w: *Piśmiennictwo zakonne w dobie staropolskiej*, Kuran M., Kaczor-Scheitler K. i Kuran M. (red.), współpraca Szymczak D., Łódź 2013.

Klasztor Augustianów w Żaganiu zarys dziejów, Kowalski S. (red.), Żary 1999.

Kłoda E., Kolbiarz A., Pulik M., *Szlak sakralnej sztuki barokowej im. Michaela Willmanna, Jeremias Joseph Knechtel […], Georg Wilhelm Joseph Neunhertz […] Żagań*, broszura, b.d.

Knast A., Kolbuszewska A., Nowak R., Zduniak M., *Musica Sacra Motywy muzyczne w sztuce śląskiej XIII – XVIII w.*, Wrocław 1997.

Kozieł A., Kolbiarz A., Kwaśny M., Macura M., Szeląg A., *Barokowi malarze i rzeźbiarze w dawnym opactwie augustianów w Żaganiu*, Zielona Góra 2015.

Kozieł M., *Słudzy nieużyteczni jesteśmy…*, w: „Gość Zielonogórsko-Gorzowski" 2008, nr 20.

Król K., *Nie tylko pomnik*, w: „Gość Zielonogórsko-Gorzowski" 2011, nr 18.

Król K., *Pionierzy z misją*, w: „Gość Zielonogórsko-Gorzowski" 2010, nr 40.

Kronika parafii p.w. Wniebowzięcia NMP w Żaganiu.

Kulka W., *Ks. Alojzy Grucel*, w: „Goniec Żagański" 1999, nr 3.

Labuda A., *Barokowe rzeźby Ojców Kościoła z ołtarza głównego w kościele parafialnym (poaugustiańskim) w Żaganiu*, w: „Biuletyn Historii Sztuki" 1971, nr 2.

Lambrecht K., *Gelehrte Briefe: Sagan und das Korrespondentennetz von Johann Ignaz von Felbiger*, w: *Śląska Republika Uczonych*, Wrocław 2004.

Lauschke P., *Führer durch Sagan und Umgegend*, Sagan 1910.

Leipelt A., *Geschichte der Stadt Sagan und Herzogtums Sagan*, Sorau 1853.

Leszczyńska B., *Koncyliaryzm Ludolfa z Żagania*, w: *Studia z dziejów kultury i ideologii*, Wrocław 1968.

Leszczyńska B., *Krytyka duchowieństwa w pismach Ludolfa z Żagania*, w: „Sobótka" 1967, t. 22, nr 3.

Liebig K., *Erinnerungen an Sagan*, Köln-Rodenkirchen 1953.

Ludzie Środkowego Nadodrza. Wybrane szkice biograficzne (XII — XX wiek), Bartkiewicz K. (red.), Zielona Góra 1998.

Malarstwo barokowe na Śląsku, Kozieł A. (red.), Wrocław 2017.

Maleczyński K., *Historia Śląska*, Wrocław 1960.

Mandziuk J., *Historia kościoła katolickiego na Śląsku*, tomy I — V, Warszawa 1995—2015.

Matečný I., Melo M., Pišút P., Viglaš P., *Johann Ignaz von Felbiger and his meteorological observations in Bratislava in the period 1783–85*, w: "Meteorologische Zeitschrift", t. 25, nr 1.

Matuszkiewicz F., Steller G., *Unsere Sagan-Sprottauer Heimat*, Köln-Rodenkirchen 1956.

Migracje. Sztuka późnogotycka na Śląsku, Patała A. (red.), Wrocław 2018.

Mrozowicz W., *Wokół przeniesienia klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna z Nowogrodu Bobrzańskiego do Żagania*, w: *Studia historyczne poświęcone pamięci prof. Wacława Korty (1919—1999)*, Wrocław 2001.

Murawski R., *Kerygmatyczna odnowa katechezy*, w: „Studia Katechetyczne" 2012, nr 8.

Murawski R., *Rys historyczny lekcji religii katolickiej w Europie*, w: „Studia Katechetyczne" 2010, nr 7.

Nowiński J., *Nieznane ołtarze mistrza z Lubiąża, czyli Ernesta Brogera, w pocysterskim kościele w Lądzie nad Wartą*, w: „Saeculum Christianum" 1996, nr 3/2.

Okólska H., Smolak M., Mrozowska D., *Mauzolea piastowskie na Śląsku*, Wrocław 1993.

Olczak M., *Kampania 1813 Śląsk i Łużyce*, Warszawa 2004.

Oppil L., Waynknecht P. i inni, *Catalogus abbatum Saganensium* (rękopis, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu), druk: *Scriptores rerum silesiacarum*, G. A. Stenzel (oprac.), t. I, Breslau 1835.

Pater J., *Poczet biskupów wrocławskich*, Wrocław 2002.

Petro F., *Germania Canonico-Augustiniana*, Ginsburgi ad Danubium 1766.

Piastowie. Leksykon biograficzny, praca zbiorowa, Kraków 1999.

Pobóg-Lenartowicz A., *Kanonicy regularni na Śląsku*, Opole 1999.

Popiel Z.K., *Dzwony kościoła poaugustiańskiego w Żaganiu*, w: „Zachodni Goniec Regionalny" 2000, nr 6.

Prus-Piechurski Rudolf, *Założenie i dzieje kościoła parafialnego w Żaganiu*, Żagań 1948, przedruk w: *Almanach Żagański 1999*, Żary 1998.

Przybylak R., Pospieszyńska A., Wyszyński P. i Nowakowski M., *Temperatura powietrza w Żaganiu w okresie 1781—1792*, w: *Klimat Polski na tle Europy*, Bednorz E. (red.), Poznań 2010.

Regulska G., *Gotyckie złotnictwo na Śląsku*, Warszawa 2001.

Róziewicz J., *Rola książki w kształtowaniu kultury umysłowej. Żagań 3—4 maja 1972 r., w:* „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki" 1972, 17/4.

Sagan die schöne Boberstadt Führer durch Stadt und Umgegend, praca zbiorowa, Sagan b.d. 1930.

Sagan und Sprottau in der schlesischen Geschichte, Les vues de Sagan, Bein W. (red.), Würzburg 1992.

Sagan von 1801 bis 1880. Ein Gedenkblatt zum 100 jährigen Bestehen des „Saganer Wochenblatt", Mertsching P. (oprac.), Sagan 1896—1897.

Schematyzmy diecezji gorzowskiej i *Schematyzmy i Informatory diecezji zielonogórsko-gorzowskiej*: 1976, 1988, 1995, 2014.

Schematyzmy diecezji i *archidiecezji wrocławskiej* (*Catalogus…, Schematismus…, Handbuch…, Schematyzm…*): 1748, 1757, 1766, 1799, 1802, 1828, 1840, 1842, 1845, 1851, 1853, 1855, 1857, 1859, 1861, 1863, 1865, 1867, 1869, 1871, 1876, 1884, 1887, 1888, 1891, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, 1909, 1910, 1911, 1912, 1913, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918, 1919, 1920, 1921, 1922, 1923, 1925, 1916, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933,

1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1952, 1959, 1964, 1971.

Schmilewski U., *Die Saganer Stadtbrände von 1677, 1688 und 1730 und ein Musterbrief des dortigen Augustiner-Chorherrenstifts mit der Bitte um Hilfe nach dem Brand von 1730*, w: „Schlesische Geschichtsblätter Zeitschrift für Regionalgeschichte Schlesiens", 2013, nr 2.

Scholz N., *Die katholische Stadt-Pfarr-Kirche zu Sagan. Eine architektonische Betrachtung von Nicolaus Scholz*, Sagan 1860.

Słowiński J.Z., *Katechizmy katolickie w języku polskim od XVI do XVIII wieku*, Lublin 2005.

Solicki S. *Napływ książek z ziem czeskich na Śląsk w średniowieczu*, w: *Historia LXXXI Polska-Śląsk-Czechy Studia nad dziejami stosunków kulturalnych i politycznych w średniowieczu*, Gładkiewicz R. (red.), Wrocław 1994.

Steller G., *Die Anfänge des (Saganer) Augustinerstiftes in Naumburg am Bober (1217—1284)*, w: *Archiv für schlesische Kirchengeschichte*, 1968, Nr 26 cz. I.

Steller G., *Die Anfänge des (Saganer) Augustinerstiftes in Naumburg am Bober (1217—1284)*, w: *Archiv für schlesische Kirchengeschichte*, 1969, Nr 26 cz. II.

Stenzel J., *Die Wasser Fluth im Monat Junius 1804*, Sagan 1805

Śląsk perła w koronie czeskiej. Trzy okresy świetności w relacjach artystycznych Śląska i Czech, Niedzielenko A., Vlnas V. (red.), Praha-Legnica 2006.

Świerk A., *Średniowieczna biblioteka klasztorna kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu*, Wrocław 1965.

Szczegóła H., *Żagań*, w: *Studia nad początkami i rozplanowaniem miast nad środkową Odrą i dolną Wartą*, Kaczmarczyk Z., Wędzki A. (red.), t. II, Zielona Góra 1970.

Tomicz M., *10 lat Komisji Opieki nad Zabytkami przy O/PTTK w Żaganiu*, w: „Przegląd Żagański" 1983, nr 3.

Trzebski F., *Przestępczość pracownicza na przykładzie kradzieży starodruków z Biblioteki Wojewódzkiej i Miejskiej im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze: Analiza kryminalistyczna i stopień zagrożenia*, w:

Tomaszewski T., Gruza, E., Goc M. (red.), *Problemy współczesnej kryminalistyki*, Warszawa 2020.

Tureczek M., *Zabytkowe dzwony na Ziemi Lubuskiej*, Zielona Góra 2010.

W kręgu śląskiej sztuki sakralnej. Zabytki Śląska Lubuskiego XIV – XVIII w. ze zbiorów Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze, Zielona Góra 2002.

Wantuch-Jarkiewicz K., *Konserwatorzy w Żaganiu*, w: „Goniec Żagański" 1999, nr 7.

Węgrzyn-Klisowska W., *Działalność muzyczna Augustiańskiego klasztoru żagańskiego w średniowieczu jako wyraz ówczesnej elity kulturalnej*, w: *Tradycje śląskiej kultury muzycznej*, t. VI, Wrocław 1992.

Werner S., *Katechese im Kontext katholischer Aufklarung Benedikt Strauch (1724–1803) und die Reformen im niederschlesischen Augustinerchorherrenstift Sagan*, w: *Religiöse Sozialisation, Erziehung und Bildung in historischer Perspektive*, Roggenkamp A. i Wermke M. (red.), Leipzig 2014.

Wernher F.B., *Topographia Seu Compendium Silesiae. Pars V […]*, 1750—1800, (rękopis, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu).

Werszler R., *Aranżacja wnętrza XVIII-wiecznej biblioteki kondygnacyjnej, półgaleriowej w Żaganiu*, w: „Książka i czytelnik. Czasopismo bibliotekarzy Dolnego Śląska" 2013, nr 3.

Witczak Z. *Nie tylko Primus reformator klasztoru żagańskiego Działalność gospodarcza opata Trudwina I*, w: "Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego" 2019, tom 39 nr 1.

Witczak Z. *Działalność gospodarcza i uposażenie klasztoru kanoników regularnych w Żaganiu do początku XVI wieku*, Opole 2023.

Wolnik F., *Piętnastowieczny kalendarz liturgiczny kanoników regularnych z Żagania*, w: *Crux Christi – spes nostra*, Dola K. i Widok N. (red.), Opole 2007.

Worbs J.G., *Geschichte des Herzogtums Sagan*, Zullichau 1795.

Würdtwein S.A., *Subsidia diplomatica ad selecta juris ecclesiastici Germaniae et historiarum capita elucidanda…*, Frankfurt, Leipzig 1778.

Wytyczak R., *Śląsk w dawnej kartografii*, Wrocław 1998.

Zarzycki R., *Żagań 1945—1950*, Żagań 2005.

Ziętek-Krysiński P., *Dramatyzacje liturgiczne wielkiego tygodnia w żagańskim klasztorze kanoników regularnych pod koniec XV wieku*, w:„Liturgia Sacra" 2014, nr 20.

Ziomecka A., *Śląskie malarstwo gotyckie*, Wrocław 1986.

Żołądziejewski Z., *Poaugustiański Zespół Klasztorny wraca do świetności*, w: „Aspekty" dodatek do „Niedzieli" 1999, nr 41.

ILUSTRACJE

Reprodukcje, rysunki, dawne fotografie — domena publiczna.

Reprodukcja pocztówki z 1977 r. — fot. R. Reed, wyd. Krajowa Agencja Wydawnicza.

Fotografię z dedykacją wykonano 22 sierpnia 1959 r. — Przysięga małżeńska Jadwigi z d. Magolan (+2018) i Jana Haczkiewicza, Rodziców autora, przed głównym ołtarzem kościoła — fot. Czesław Haczkiewicz.

Współczesne fotografie — autor tekstu.

Roman Haczkiewicz, urodzony w 1967 r. w Żaganiu, z wykształcenia jest filologiem romańskim (o specjalnościach nauczanie i cywilizacja), a z zamiłowania — regionalistą i fotografem.
Autor publikacji o władcach dominium żarskiego, żagańskich książętach oraz kościołach Żar, Żagania i okolic.

Wpisany na listę Pomników Historii KSIĄŻĘCY KLASZTOR MARYI PANNY KANONIKÓW REGULARNYCH REGUŁY ŚWIĘTEGO AUGUSTYNA W ŻAGANIU jest nie tylko cennym zespołem architektonicznym, w którym zobaczyć można dzieła malarstwa i rzeźby. To także ważne miejce na historycznej mapie Dolnego Śląska związane z nauką, muzyką i edukacją.
WARTO TU PRZYJECHAĆ!

ISBN 978-83-8189-514-9

Rideró
Wydaj książkę
profesjonalnie!